

Research of Deviance and Social Problems
Vol. 17, Autumn 2025
Institute for Humanities and Social Studies (IHSS)

Managing Editor: *Ali Ranjbarki (Ph.D)*

Editor in Chief: *Bijan Zare (Ph.D)*

Scientific Assitant: *Forozandeh Jafarzadehpour (Ph.D)*

Internal Manager *Maryam Bayeh*

Page Layout: *Maryam Taheri*

Printer: *Iran Kohan Digital Printing*

Editors:

English: Mohammad Poorhafez (Ph.D)

Persian: Vahid Taghinejhad (Ph.D)

Editorial Board:

M.B. Alizadeh Aqdam (Ph.D)

H. Bakhshi (Ph.D)

M. M. Forghani (Ph.D)

A. Heidarie (Ph.D)

F. Jafarzadeh Pour (Ph.D)

A. Kumar Kaul (Ph.D)

A.A Mehrabi (Ph.D)

A. Mohammadzadeh (Ph.D)

T. Shaverdi (Ph.D)

A. Vedadhir (Ph.D)

M.J. Zahedi Mazandarani (Ph.D)

B. Zare (Ph.D)

Indexed and abstracted in: *Islamic World Science Citation Center*
(www.isc.ac) & Scientific Information Database (www.sid.ir)

Address: Institute for Humanities and Social Studies, No 47, Nazari St.,
Daneshgah St., Enqelab-e Eslami Ave., Tehran, Iran.

P.O. Box: 13145 - 1316

Tel: (+98) 21 66497561-2

E-mail: risi.ac.ir@gmail.com

Fax: (+98) 21 66492129

risi .ihss.ac.ir

ABSTRACTS

Gentrification as a Tool of Urban Intervention: The Representation of Space in Urban Policies (A Case Study of the Brick Kiln Areas in District 19 of Tehran Municipality)

Hadi Barghamadi*
Maryam Isari**

This article analyzes the discourse of gentrification in Sub-district 3 of District 19 of Tehran Municipality, focusing specifically on brick kilns and their surrounding informal settlements. The core argument is that urban intervention policies in this zone are framed not to enhance the quality of life or address social needs, but rather within a dominant discourse of "organization," "upgrading," "renewal," and "clearance." By representing urban space as a site of "pathology," "threat," and "defenseless space," and by ignoring the structural causes of poverty, this discourse rationalizes interventions that culminate in gentrification, inflated land values, the displacement of subaltern populations, and the eradication of informal settlements. Adopting a mixed-methods approach, this study utilizes a complete census survey of kiln residents, semi-structured interviews with key informants, and an analysis of urban planning documents. The findings reveal a profound chasm between the official narrative of the kilns and the lived experiences of their inhabitants. While urban management represents kiln residents as social pathologies and the "undeserving poor," field data demonstrate that inhabitation in this area stems from chronic poverty, restricted access to formal housing, and a lack of institutional support. The study concludes that regeneration and redevelopment projects in Sub-district 3 are primarily designed to

* Assistant Professor, Institute for Humanities and Social Studies in ACECR, Tehran, Iran.
barghamadi@acecr.ac.ir
<https://orcid.org/0000-0003-2941-1113>

** Corresponding Author: Assistant Professor, Deptment of Family Studies, Institute for Humanities and Social Studies in ACECR, Tehran, Iran.
isari@acecr.ac.ir
<https://orcid.org/0009-0004-0141-857X>

release land, accommodate new demographics, and escalate land value, thereby inducing forced displacement and residential instability. The fundamental issue is the pathologized construction of space within official discourse a discourse that reduces urban problem-solving to physical clearance and spatial commodification while obfuscating the structural mechanisms of marginalization.

Keywords: Gentrification, Brick Kilns, Informal Settlements, Representations of Space, Tehran Municipality District 19.

Introduction

Over recent decades, urban interventions in fabrics designated as deteriorated areas, informal settlements, hazardous lands, and inefficient urban spaces have become a cornerstone of urban policymaking in Iran. These interventions are typically justified under the guise of reorganization, renewal, urban regeneration, environmental quality enhancement, and the mitigation of social anomalies. However, the experience of numerous cities demonstrates that such policies predominantly adopt a rigid physical-spatial approach, lacking sufficient commitment to the social dimensions and justice-oriented aspects of urban development. Consequently, rather than improving the living conditions of incumbent residents, many urban renewal and regeneration programs have triggered skyrocketing land values, eradicated affordable housing, exacerbated spatial and social inequalities, and ultimately catalyzed gentrification and the forced displacement of low-income populations.

A pivotal element in this process is how space and its residents are represented within the official discourse of urban management. In most instances, spaces such as informal settlements and brick kilns are represented not as vital locales for the residence and livelihood of citizens, but as "hubs of pathology," "threats," "defenseless spaces," "social hazards," or "barriers to development." Such representations do more than just define the problem; they predetermine the preferred mode of intervention, thereby legitimizing policies where physical clearance, land appreciation, and shifting the social composition of residents are framed as self-evident and indispensable solutions.

Focusing on Sub-district 3 of District 19 of Tehran Municipality, this study investigates the representation of informal spaces and its relationship with urban organization and regeneration policies. This zone, encompassing the neighborhoods of Northern Dowlatkhah, Southern Dowlatkhah, and Esmailabad, has emerged as a primary arena for urban intervention due to its decommissioned brick kilns, informal settlements, dense population of Afghan migrants, informal economic activities, and concentrated social vulnerabilities. The central research question interrogates how the official representation of Sub-district 3 and its brick kilns as a "pathologized space" and an "inefficient zone" paves the way for policies that ultimately induce gentrification, coercive renewal, and the displacement of marginalized residents.

Methodology

This study adopts a mixed-methods research design. Data collection incorporated quantitative tools (a survey) alongside qualitative methods (documentary research, secondary analysis, interviews, and field observations). The empirical field comprises three out of the five neighborhoods within Sub-district 3 of District 19 of Tehran Municipality. In the quantitative phase, a complete census was conducted across all brick kilns in the three selected neighborhoods to gather comprehensive socio-economic data on the resident households. In the qualitative phase, the study utilized urban planning document analysis, secondary data analysis, and semi-structured interviews with urban managers, experts, kiln owners, local informants, and informal settlement residents.

Findings

The findings indicate that the brick kilns in Sub-district 3 of District 19 possess a long history in Tehran. These kilns emerged during the 1950s following the relocation of brick-making industries from other parts of the capital to the Dowlatkhah area. From the 1950s through the 1970s, they supplied a substantial portion of the bricks required for Tehran's rapid urbanization. Residential settlements gradually formed around these kilns to house workers, which subsequently evolved into the current residential fabrics. With industrial modernization, the depletion of viable clay reserves, tightening environmental regulations, and the enactment of laws

mandating the relocation of polluting industries beyond a 120-kilometer radius from metropolitan centers, the kilns were decommissioned, leaving vast tracts of land vacant and abandoned.

In recent years, these vacant lands have garnered significant attention from urban authorities as prime sites for spatial intervention. The "Sub-district 3 Organization Plan of District 19 of Tehran Municipality," widely known as the Sub-district 3 Regeneration Plan, stands as one of the most critical urban governance policies aimed at converting lands adjacent to the kilns and managing the area's informal settlements. Furthermore, the Comprehensive Joint Action Plan for Resolving the Issues of Sub-district 3 of District 19 mandates kiln owners to clarify the urban planning status of their properties and terminates lease contracts for informal shacks as approved strategic directives. The regeneration plan for these abandoned lands and former kiln expansion areas officially pursues goals such as housing provision, enhancing environmental quality and local identity, improving spatial cohesion, and fostering comprehensive economic, social, and environmental development.

However, the results of this study demonstrate that from the perspective of urban managers, the brick kiln lands are paradoxically framed: they are viewed simultaneously as a lucrative development opportunity and a resource for metropolitan housing provision, and conversely, as a severe threat that fosters and perpetuates social pathologies.

Data from the census conducted in March 2023 reveal that a total of 353 individuals, comprising 96 households, reside in the settlements surrounding the brick kilns. A significant majority of this population consists of Afghan migrants, with a median resident age of approximately 28 years. Nearly half of the population is illiterate, and the vast majority are underemployed in low-income, precarious jobs such as manual labor, or are entirely unemployed. The average length of residence for household heads in Tehran exceeds 20 years, and their average duration of residence in their current location is about 8 years, indicating a deeply entrenched, long-term presence in the city.

The housing conditions of these households are severely substandard. The average dwelling size is a mere 19 square meters, with most families crammed into highly congested units.

Approximately 86% lack private sanitation facilities, and over half do not have separate kitchens. Nearly all households are deprived of municipal water connectivity and individual water meters, and a large majority lack access to the urban gas network. The most acute grievances voiced by residents include the absence of private toilets, the lack of water heaters, exorbitant electricity costs, and the daily struggle to secure basic survival needs. These empirical metrics demonstrate that despite their long-term urban residency, kiln inhabitants subsist in highly precarious conditions, completely disenfranchised from basic urban infrastructure.

In sharp contrast, an analysis of the dominant official discourse governing urban policymaking reveals those municipal managers and experts heavily pathologize the area. Many official interviewees depicted the abandoned kilns as havens for drug users, the homeless, undocumented migrants, and other vulnerable groups. From their viewpoint, vacant lands and defenseless urban spaces are the primary catalysts sustaining social anomalies. Within this official narrative, land organization and development projects are marketed as objective solutions to mitigate social harm, bolster security, and improve environmental quality.

Beyond pathologizing the space, the official representation of the residents themselves is deeply negative. In administrative rhetoric, Afghan migrants and informal settlers are framed not merely as marginalized or underprivileged groups, but as active vectors of pathology and core components of the region's social crisis. Certain narratives directly link the dense presence of Afghan nationals to rising social harms, public health hazards, and strain on urban infrastructure. This mode of representation deliberately diverts attention away from the structural roots of poverty, housing market exclusions, systematic deprivation, and social discrimination, choosing instead to blame the residents as the primary source of local crises.

In this context, this study uncovers a profound disconnect between the official narrative and the lived realities of the residents. While urban managers portray kiln residents as "undeserving individuals" who choose to live there due to cheap rent, access to charity, and a preference for a low-cost lifestyle, the residents' narratives present a drastically different reality. Interviews indicate that these individuals have been forced into these spaces by chronic poverty, a lack of

employment opportunities, exclusion from the formal housing market, and severe economic constraints. For them, the kilns are not a lifestyle choice, but the sole viable option for survival in Tehran. Most households cannot afford the steep security deposits and rents required elsewhere in the city; consequently, any demolition or eviction would immediately push them into deeper margins of urban homelessness and extreme residential instability.

Ultimately, the findings regarding the reorganization of the brick kilns in Sub-district 3 of District 19 demonstrate that urban intervention processes are driven less by social problem-solving, quality-of-life improvements, or spatial justice, and far more by a dominant discourse of "organization," "clearance," and "physical development." This mode of representation constructs the necessary cognitive and political environment for policies that maximize land revenue and accelerate gentrification at the direct expense of displacing subaltern populations and systematically eradicating informal settlements.

Conclusion

Aligning with global critical urban studies, the results of this research indicate that gentrification functions as an instrument of social control and spatial ordering in Sub-district 3 of District 19 of Tehran. A structural prerequisite for executing gentrification-oriented interventions in this urban fabric is the representation of local spaces in a manner that pathologizes the area's social issues. Therefore, the core problem is not the mere physical presence of brick kilns or informal settlements, but rather how these spaces are socially constructed within official discourse and the destructive policy outcomes that follow. As long as urban policymaking relies on a pathology-centered definition of these spaces treating residents as elements of a problem rather than primary stakeholders urban interventions will inevitably skew toward eviction, exclusion, and spatial commodification. From this perspective, gentrification and forced renewal do not solve social problems; instead, they produce new crises, including homelessness, livelihood insecurity, the unraveling of social safety networks, the displacement of the informal sector, and the intensification of urban inequality.

To break this destructive cycle, the official discourse must undergo a paradigm shift away from threat-oriented, physical-deterministic views toward human-centered, justice-oriented frameworks. Residents of informal settlements must be recognized as legitimate citizens and stakeholders, granted active agency in decision-making processes. Policy priorities must shift from physical redevelopment and land value appreciation to the welfare, housing security, and sustainable livelihoods of the inhabitants. Ultimately, incremental, community-based, and empowering approaches must replace coercive and punitive urban interventions.

References

- Barghamdi, H. (2023) Social Impact Assessment of the Reorganization of Subdistrict 3 in District 19 of Tehran Municipality (with emphasis on the neighborhoods of Esmailabad, Northern Dolatkah, and Southern Dolatkah). Commissioned by the Social and Cultural Studies Office of Tehran Municipality.
- Tajbakhsh, M., & Pakzad, J. (2016) An introduction to understanding gentrification and its adverse consequences: A case study of tenants' experiences in Tehran. *Soffeh Journal*, 26(4), 79–98.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1683870.1395.26.4.5.4>
- Farnam, A. (2024) Examining the Consequences of Urban Renewal in Deteriorated Urban Fabrics from the Perspective of Gentrification and Providing Policy Recommendations. Strategic Report of the Islamic Consultative Assembly Research Center, Infrastructure Studies Division (Urban Planning and Development Group).
- Masoud, M., Zamani, B., & Ebrahim Rezagah, H. (2019) Examining the impact of urban regeneration interventions on the occurrence of gentrification in distressed neighborhoods (Case study: Atabak and Khaniabad neighborhoods, Tehran). *Urban Identity*, 13(39), 63–78.
<https://sanad.iau.ir/Journal/hoviatshahr/Article/794182>.
- Moshkini, A., & Amirhajlou, E. (2022) Urban development projects and rent creation in the Tehran metropolis. *Physical Development Planning Journal*, 7(28), 1–14.
DOI: 10.30473/psp.2023.58624.2466.
- Mehdizadeh Keyghobad, M., Saremi, H. R., & Rafieian, M. (2025) Identifying the factors influencing the creation of innovation districts with an emphasis on the regeneration of inefficient urban neighborhoods. *Urban Identity*, 19(61), 19–34.
DOI: 10.71793/hoviatshahr.2025.1183901.

- Atkinson, R., and G. Bridge (2005) *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism* (London: Routledge).
- Banabaka, Selim; Kadib, Justin and Schneider, Antonia E. (2024) *Gentrification and the suburbanization of poverty: Evidence from a highly regulated housing system*. *Urban Geography*. Volume 45, Issue 9. Pages 1596-1618.
- Glass, R. (1964) Introduction: aspects of change. In: *Centre for Urban Studies* (ed.) *London: aspects of change*. London: MacKibbon and Kee, pp. xiii–xlii.
- Lefebvre, Henri (1991) *The production of space*, Oxford: Blackwell.
- Lloyd, H. R. (2023) *Gentrification: A philosophical analysis and critique*. *Journal of Urban Affairs*, 47(4), 1246–1264.
- Mcfarlane, C. (2012) *Rethinking Informality: Politics, Crisis, and the City*. *Planning Theory & Practice*, Vol. 13, No. 1, 89–108.
- Slater T, Curran W, Lees L, (2004) “Gentrification research: new directions and critical scholarship” *Environment and Planning A* 36 1141 _ 1150.
- Smith, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Uitermark, J. & Duyvendak, J. W. (2007) *Gentrification as a governmental strategy: social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam*. *Environment and Planning A*, volume 39, pages 125- 141.
- Zuk, Miriam; Bierbaum, Ariel H.; Chapple, Karen; Gorska, Karolina and Anastasia Loukaitou-Sideris (2018) *Gentrification, Displacement, and the Role of Public Investment*. *Journal of Planning Literature*. 2018, Vol. 33(1) 31-44.
- Zukin, Sharon (1987) *Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core*. *Annual Review of Sociology*, Vol. 13, pp. 129-147.

Social Hope in the Heart of Deprivation: A Sociological Study of the Quality of Life in the Marginalized Areas of Qazvin City

Mousa Saadati*

Social hope, as a foundational pillar of social sustainability, plays a critical role in the resilience and psychosocial well-being of marginalized populations. Concurrently, quality of life (QoL) encompassing physical and mental health, social networks, the living environment, and subjective life satisfaction acts as a primary determinant of individuals' sense of meaning and optimism. This study provides a sociological analysis of the relationship between quality of life and social hope within the underdeveloped and marginalized districts of Qazvin. Utilizing a quantitative survey design, empirical data were gathered via a researcher-developed questionnaire. The statistical population comprised the residents of 22 marginalized peripheral and inner-city neighborhoods in Qazvin, totaling approximately 79,000 individuals. A sample of 384 respondents was selected using Cochran's formula through multi-stage cluster sampling. Pearson correlation analysis demonstrated that all dimensions of quality of life (physical health, mental health, social relationships, living environment, and life satisfaction) possess a positive and statistically significant relationship with social hope. Furthermore, multiple regression analysis indicated that these dimensions collectively accounted for 55.6% of the variance in social hope ($R = 0.556$). The findings suggest that structural and qualitative interventions targeting urban quality of life can directly and effectively revitalize social hope within underprivileged urban communities.

Keywords: Quality of Life, Social Hope, Deprivation Alleviation, Social Sustainability, Marginalization.

* Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Imam Khomeini International University (RA), Qazvin, Iran.

m.saadati@soc.ikiu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-7950-7741>

Introduction

In recent decades, the rapid expansion of marginalization and socioeconomic inequalities has emerged as a critical challenge to urban development in medium-sized Iranian cities, including Qazvin. Unbalanced, rapid urbanization has facilitated the growth of peripheral and inner-city informal settlements where residents face severe constraints in accessing essential services, such as healthcare, quality education, adequate housing, and formal employment. These exclusionary conditions not only compromise the objective quality of life (QoL) of residents but also systematically erode social hope, diminishing their belief in the possibility of individual and collective advancement. Social hope transcends mere passive satisfaction with the status quo; it represents an agentic cognitive-structural orientation toward future opportunities, systemic change, and institutional trust. In marginalized environments, therefore, social hope reflects the extent to whom marginalized actors trust that the socioeconomic structure will permit a better future.

Given that QoL is a multidimensional construct encompassing physical, psychological, social, and environmental well-being, deficiencies in any of these domains inevitably yield psychological alienation and a drop in social hope. As Qazvin's urban fringe continues to expand, deciphering the empirical nexus between QoL and social hope becomes highly critical. Adopting a sociological framework, this study investigates how specific dimensions of quality of life modulate social hope among the marginalized inhabitants of Qazvin, thereby establishing an empirical foundation for social policymaking and urban planning centered on poverty alleviation and social sustainability.

Methodology

This study was executed using a quantitative, cross-sectional survey methodology. The target population comprised all residents aged 15 and above residing in 22 designated marginalized neighborhoods in Qazvin, encompassing an aggregate population of roughly 79,000. These specific spaces are characterized by severe economic deprivation, substandard infrastructural services, limited healthcare access, and high structural unemployment, providing an

appropriate sociological laboratory to examine the dynamics of hope under constraint.

Using Cochran's formula, the baseline sample size was determined to be 384 individuals. Due to the geographical dispersion of the neighborhoods and the absence of an integrated individual sampling frame, multi-stage probability cluster sampling was utilized. Marginalized neighborhoods were treated as primary clusters, and respondents within each selected cluster were subsequently isolated using systematic random sampling.

Data collection relied on two structured, researcher-developed scales: a Quality of Life Scale (measuring physical health, mental health, social relationships, living environment, and life satisfaction) and a Social Hope Scale (measuring hope for opportunities, social support, institutional empowerment, and future outlook). The internal consistency of the scales was verified using Cronbach's alpha, yielding coefficients of 0.87 for Quality of Life and 0.89 for Social Hope, indicating high reliability. Data processing was conducted via SPSS software, employing descriptive statistics, Pearson correlation coefficients, and ordinary least squares (OLS) multiple regression analysis.

Findings

The results of Pearson's correlation test indicated that all dimensions of Quality of Life were positively and significantly associated with the various dimensions of social hope, with some relationships being significant at the 0.05 level and others at the stronger 0.01 level. Quality of Life as an overall construct showed the highest positive correlation with overall social hope, providing clear support for the study's main hypothesis regarding the positive relationship between these two key variables. Among the dimensions, life satisfaction and mental health demonstrated the strongest correlations with social hope ($r = 0.637$ and $r = 0.612$, respectively), highlighting the central role of individuals' subjective evaluation of life and psychological well-being in fostering hope. Social relationships also showed consistently strong and significant associations at the 0.01 level with all dimensions of social hope, underscoring the importance of social support and communication networks in strengthening hope within the community. Although living environment and physical health yielded relatively lower

coefficients compared to the other dimensions, they still maintained positive and significant relationships with social hope, suggesting that environmental conditions and physical well-being also contribute to the development and preservation of hope. Furthermore, the results of the multiple regression analysis showed that the regression model was statistically significant and had satisfactory explanatory power. With a multiple correlation coefficient of 0.752 and an adjusted R² of 0.556, the model explained 56.6% of the variance in social hope. The Durbin–Watson statistic (1.897) indicated the independence of errors, while VIF values below 2 confirmed the absence of serious multicollinearity among the predictor variables. All variables entered into the model had a positive and significant effect on social hope. Among them, mental health ($\beta = 0.296$), life satisfaction ($\beta = 0.257$), and social relationships ($\beta = 0.231$) emerged as the strongest predictors of social hope.

Discussion

The empirical evidence generated by this study clarifies the socio-structural dynamics governing social hope among the marginalized residents of Qazvin. The positive and significant paths observed across all QoL metrics indicate that hope is deeply anchored in material and psychological well-being. The prominent roles of mental health and life satisfaction suggest that social hope requires emotional stability and cognitive resilience. In distressed urban environments, the ability to visualize a favorable future and map pathways toward goal attainment is structurally hindered without psychological balance. Thus, individuals with higher psychological equilibrium are significantly more predisposed to maintain an agentic social outlook.

These findings align with Abdollahi and Asgari (2022), who highlighted the positive impact of social support networks on hope, as well as Sadeghi (2021) and Soleimani and Rezaei (2020), who verified the strong link between QoL indices and social hope. Similarly, Amiri and Ghaderi (2019) identified mental health as the primary driver of social hope, matching the results obtained here.

Furthermore, the significant impacts of social relationships and the social environment indicate that social hope is not merely an atomized psychological state. Instead, it is intersubjectively co-constructed

within social interactions, community networks, and generalized trust. Cultivating supportive networks, generating social capital, and maximizing community participation provide the social infrastructure necessary to prevent despair. This is congruent with Bailey (2018) and Schmid (2018), who conceptualized hope as a product of community belonging. Conversely, the structural limitations noted in Qazvin's periphery reflect the arguments of Shah et al. (2015), who demonstrated that institutional inequalities in resource distribution suppress social hope.

The findings on life satisfaction also emphasize that subjective interpretations of life conditions are just as vital as objective indicators. As noted by Abdel-Khalek (2016) and Graham (2002), subjective well-being heavily modulates objective reality. Consequently, social hope cannot be generated solely by technocratic adjustments to income or services; it relies on how those changes are perceived, experienced, and translated into life satisfaction by the community.

Theoretically, synthesizing C.R. Snyder's hope theory, Bourdieu's social capital paradigm, Maslow's hierarchy of needs, and Durkheim's social cohesion model provides a comprehensive framework for these results. Together, they demonstrate that physical, mental, social, and environmental well-being constitute the structural prerequisites for social hope in marginalized settings.

Therefore, social planners and urban policymakers must prioritize these dimensions through integrated health, cultural, and structural policies. Addressing urban deprivation, fortifying localized social capital, and enhancing institutional trust are essential strategies to reduce marginalization, elevate social hope, and foster social sustainability within underprivileged urban communities.

References

- Abdel-Khalek, A. M. (2016) Quality of life, subjective well-being, and hope. *Journal of Happiness Studies*, 17(1), 1–14.
<https://doi.org/10.1007/s10902-014-9585-6>
- Abdollahi, A., Asghari, F. (2022) An Investigation of Factors Affecting Social Hope Among Marginalized Youth. *Journal of Iranian Sociological Studies*, 13(1), 89–104. [In Persian]
DOR: 20.1001.1.25881234.1401.13.1.6.2.

- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2018) World inequality report 2018. Harvard University Press.
- Amiri, N., Ghaderi, M. (2019) The Impact of Urban Environmental Quality on Life Expectancy in Marginalized Areas of Ahvaz. *Journal of Urban Planning*, 10(4), 21-38. [In Persian]
DOR: 20.1001.1.2538714.1398.10.4.2.0
- Bailey, A., et al. (2018) Perceived neighborhood environment and hope. *Health & Place*, 52, 50–59.
<https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2018.02.009>
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York, Greenwood Press.
- Cheavens, J. S., Feldman, D. B., Gum, A., Michael, S. T., & Snyder, C. R. (2006) Hope therapy in a community sample: A pilot investigation. *Social Indicators Research*, 77(1), 61–78.
<https://doi.org/10.1007/s11205-005-5553-0>
- Durkheim, E. (1984) *The division of labor in society*. (W. D. Halls, Trans.), New York, NY: Free Press.
- Durkheim, E. (1995) *The Elementary Forms of Religious Life*. (K. E. Fields, Trans.). New York: Free Press.
- Fiorillo, D., & Sabatini, F. (2014) Structural social capital and health in Italy. *Economics and Human Biology*, 13, 68-74.
<https://doi.org/10.1016/j.ehb.2013.11.004>
- Gallagher, M. W., Long, L. J., & Phillips, C. A. (2021) Hope, self-efficacy, and optimism: Clarifying constructs with meta-analyses. *Journal of Personality*, 49(5), 905–924.
<https://doi.org/10.1111/jopy.12602>
- Graham, C., & Pettinato, S. (2002) Frustrated achievers: Winners, losers and subjective well-being in new market economies. *Journal of Development Studies*, 38(4), 100–140.
<https://doi.org/10.1080/00220380412331322431>
- Jahoda, M. (1982) *Employment and unemployment: A social-psychological analysis*. Cambridge University Press.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007) *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Sadeghi, M. (2021) Examining the Relationship Between Quality of Life and Social Hope in Marginalized Areas of Kermanshah. *Social Welfare Quarterly*, 21(3), 55-72. [In Persian]
DOR: 20.1001.1.23456789.1400.21.3.4.1.

- Schmid, K., Muldoon, O. T., & Donnelly, C. A. (2018) The role of social identity in fostering hope and collective action in conflict contexts. *Political Psychology*, 39(2), 365–382.
<https://doi.org/10.1111/pops.12405>
- Shah, A., et al. (2015) The Legatum Prosperity Index: Global Report. Legatum Institute.
- Snyder, C. R. (2002) Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.
https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01.
- Soleimani, K., Rezaei, S. (2020) Quality of Life and Social Hope Among Marginalized Residents of Mashhad. *Applied Research in Social Sciences*, 8(2), 115-130. [In Persian]
DOR: 20.1001.1.17354321.1399.8.2.5.0.
- Tajbakhsh, K. (2020) Social policy and urban inequality in Iran: Structural drivers and policy failures. *Iranian Studies*, 53(6), 897–919.
<https://doi.org/10.1080/00210862.2020.1744967>.
- Ventegodt, S., Merrick, J., & Andersen, N. J. (2003) Quality of life theory III. Maslow revisited. *The Scientific World Journal*, 3, 1050–1057.
<https://doi.org/10.1100/tsw.2003.84>

“A Sociological Explanation of Attitudes Toward Family Stability with an Emphasis on Social Pathologies in the City of Isfahan”

Maryamsadat Mousavi *

Seyed Mohammad Seyed Mirzaie **

Bagher Saroukhani ***

The present study provides a sociological explanation of attitudes toward family stability, with a specific focus on social pathologies in Isfahan. The research was conducted within a quantitative methodological framework utilizing a survey design. The statistical population comprised the citizens of Isfahan, from which a sample of 459 individuals was selected through multi-stage cluster sampling. Data were gathered via a structured questionnaire and analyzed at both descriptive and inferential levels. The findings indicate that the overall attitude toward family stability among the respondents is above average. Nevertheless, significant variances across specific demographic and social variables reveal structural vulnerabilities within the family institution under the pressure of contemporary social and cultural transformations. Inferential analyses demonstrate that variables such as media consumption, interpersonal trust, individualism, and collectivism play a critical role in explaining attitudes toward family stability, thereby either mitigating or exacerbating family-related social pathologies. Ultimately, the study underscores that the erosion of positive attitudes toward family stability serves as a catalyst for the emergence and proliferation of social pathologies at both familial and societal levels.

Keywords: Social trust, Individualism, Collectivism, Attitudes toward family stability, Family social problems.

* Ph.D. Student of Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

M.Mousavi8737@iau.ir

<https://orcid.org/0009-0003-2125-7104>

** Corresponding Author: Professor, Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

M-Mirzaie@srbiau.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-5177-9240>

*** Professor, Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

b.saroukhani@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-1912-3409>

Introduction

As the most fundamental social institution, the family plays an indispensable role in maintaining social cohesion, transmitting values, socializing generations, and preventing social pathologies. Family stability not only ensures the psychological and social well-being of its members but also acts as a decisive determinant in preserving social order and macro-stability. In many societies, the family serves as the primary crucible for individual and social identity formation, directly anchoring social capital, emotional security, and interpersonal interaction. However, the sweeping transformations induced by modernity including the proliferation of new media, shifting lifestyles, rising individualism, and the erosion of traditional value systems have subjected the family institution to profound structural and functional mutations. In contemporary Iranian society, these shifts manifest through rising divorce rates, declining marital inclinations, delayed marriage ages, falling fertility rates, and the emergence of non-traditional emotional and relational paradigms. Furthermore, the evolving expectations of the younger generation and their integration into global culture have introduced unprecedented challenges to the family structure.

Under these shifting dynamics, family stability has escalated into a paramount social and cultural concern. The destabilization of the family often triggers an array of social pathologies, including chronic domestic conflicts, diminished social capital, deficient intergenerational socialization, and systemic social distrust. Moreover, a decline in family solidarity adversely impacts individual mental health, the quality of civil interactions, and civic participation. Consequently, deciphering the determinants that shape attitudes toward family stability is highly critical for social and cultural policymaking.

Adopting a sociological lens focused on the city of Isfahan, this study investigates the factors influencing attitudes toward family stability. The theoretical framework is synthesized from the classical and contemporary perspectives of Parsons, Durkheim, Giddens, Thomas, Znaniecki, and Gerbner. Within this matrix, the family is conceptualized as an institution whose survival hinges upon the preservation of its social functions, mutual trust, role commitment, and normative cohesion. Accordingly, variables such as media

consumption, interpersonal trust, individualism, and collectivism are operationalized as critical predictors of attitudes toward family stability.

Literature Review

An overview of empirical literature in the sociology of the family indicates that family stability has perennially occupied a central position in sociological discourse. Extant studies demonstrate that factors such as social trust, normative cohesion, lifestyle orientations, media consumption, and individualistic versus collectivistic tendencies exert a decisive influence on the quality of domestic relations and institutional continuity. A robust body of research suggests that the rise of hyper-individualism, the depletion of social capital, and overexposure to modern digital media tend to erode familial obligations and exacerbate social vulnerabilities. Conversely, the reinforcement of emotional networks, mutual trust, and collectivist values serves to fortify the foundational pillars of the family and minimize systemic conflicts. Furthermore, domestic research in Iran highlights that the socioeconomic and cultural transitions of recent decades have profoundly altered the younger generation's outlook on marriage, family dynamics, and emotional commitment.

Methodology

This study was executed using a quantitative survey methodology. The statistical population encompassed married men and women residing in Isfahan. While Cochran's formula yielded an initial sample size of 384, the final sample was expanded to 459 respondents to enhance statistical precision and reliability. A multi-stage probability cluster sampling technique was applied; urban zones of Isfahan were designated as primary clusters, from which respondents were randomly selected to ensure the generalizability of the findings to the wider population.

The data collection instrument was a researcher-developed questionnaire partitioned into demographic profiles and core substantive variables. The dependent variable was the attitude toward family stability, whereas the independent variables comprised mass media consumption, interpersonal trust, individualism, and collectivism. Attitudes toward family stability were operationalized

through 13 distinct items spanning three dimensions: cognitive, affective, and behavioral. Individualism and collectivism were measured along their horizontal and vertical axes. All substantive items were evaluated using a five-point Likert scale to capture fine-grained variations in respondent agreement.

The psychometric properties of the instrument were validated through face validity and Confirmatory Factor Analysis (CFA), while internal consistency was verified via Cronbach's alpha coefficient. Data processing and analysis were performed using SPSS and AMOS software packages. Descriptive statistics included means, standard deviations, and frequency distributions. Inferential analyses were carried out using one-sample t-tests, independent-samples t-tests, Analysis of Variance (ANOVA), and Structural Equation Modeling (SEM).

Findings

Descriptive metrics indicate that the mean score for attitudes toward family stability among Isfahan's citizens rests significantly above the theoretical average. This finding reveals that the family retains a sacred and meaningful status within the normative and cultural architecture of the studied population, with a substantial majority viewing it as a primary sanctuary for emotional, social, and moral support. Similarly, the cognitive, affective, and behavioral dimensions of the focal attitude were evaluated at highly favorable levels, reflecting a robust societal commitment to preserving domestic solidarity.

Demographic cross-examinations revealed a statistically significant variance between men and women regarding their attitudes toward family stability. Additionally, native residents of Isfahan exhibited noticeably more positive attitudes toward family stability than non-native residents, a divergence likely rooted in stronger cultural ties, localized normative frameworks, and heightened social belonging among natives. Crucially, the findings indicated that individuals who engaged in opposite-sex friendships either before or after marriage expressed weaker attitudes toward family stability, pointing to a potential shift in their underlying value paradigms.

The ANOVA results demonstrated that respondents' Socioeconomic Status (SES) is significantly associated with their familial outlook; specifically, middle-class individuals demonstrated more positive attitudes toward family stability compared to their

upper-class counterparts. These dynamic underscores the differentiated impact of lifestyle patterns, social obligations, and cultural models across distinct social strata.

Within the Structural Equation Modeling (SEM) analysis, the independent variables collectively accounted for 43% of the variance in attitudes toward family stability, indicating a robust explanatory power for the conceptual model. Among the predictors, vertical collectivism exerted the most substantial positive effect on the dependent variable. Furthermore, interpersonal trust and the consumption of state broadcasting media displayed statistically significant positive effects on fostering stable family attitudes.

Conversely, the use of interactive social media networks and vertical individualism exerted significant negative impacts on attitudes toward family stability. While satellite television consumption and horizontal collectivism exhibited observable effects, these paths failed to reach statistical significance. In sum, the empirical model demonstrates that cultural, media-oriented, and value-laden variables act as primary anchors in shaping how individuals perceive family stability, and that macro-social shifts heavily modulate these attitudinal architectures.

Discussion and Conclusion

The empirical evidence generated by this study confirms that the family continues to command a prestigious evaluative, cultural, and normative position within Isfahan's urban society. Despite the sweeping socio-cultural adjustments of recent decades, the institution remains a key linchpin for social integration, value transmission, emotional refuge, and psychological anchoring. Nonetheless, the findings simultaneously capture the encroaching vulnerabilities induced by modernity, digital communication technologies, hyper-individualism, and lifestyle pluralism, all of which are actively remodeling individual perceptions regarding familial obligations and functions.

Theoretically, these dynamics align closely with Parsons' structural-functionalist paradigm. The continuity of the family's core latent functions specifically primary socialization, social control, emotional stabilization, and internal cohesion remains a foundational prerequisite for sustaining positive attitudes toward institutional

stability. The family operates as the primary engine for the transmission of moral and cultural assets; hence, any functional attrition within this sphere inevitably invites social pathologies and structural fragmentation.

Furthermore, the significant positive paths discovered between interpersonal trust and family stability validate Giddens' thesis on the role of trust in late-modern relational dynamics. Higher configurations of internal domestic trust and broader generalized social trust organically foster resilient outlooks on institutional continuity. Conversely, the liquidation of social capital and the erosion of trust render marital networks precarious, escalating the probability of severe domestic friction.

On the other hand, the negative impacts associated with vertical individualism and intensive social media usage indicate that late-modern cultural currents are actively destabilizing traditional relational arrangements. The rise of competitive, market-driven individualism, combined with a hyper-focus on self-maximization and high media exposure, erodes family commitments and weakens internal solidarity. These patterns echo Durkheim's classic concerns regarding the decline of organic social solidarity in modernizing milieus, as well as Gerbner's cultivation theory regarding the capacity of media to reshape cultural values. Social media platforms do not merely provide communication channels; they actively cultivate a redefinition of domestic values and alter relational expectations.

In contrast, the protective role of collectivist values especially vertical collectivism, which prioritizes duty, familial obligation, filial piety, and the collective interest over the atomized self highlights the enduring resilience of the traditional Iranian cultural core. This cultural asset serves as an ideological shield against external destabilizing factors.

In conclusion, attitudes toward family stability cannot be reduced to atomized psychological preferences; rather, they constitute a multidimensional socio-cultural phenomenon bounded by economic, media, and normative configurations. Consequently, strategies aimed at augmenting social capital, delivering communication and conflict-resolution training, enhancing media literacy, and regulating digital consumption are vital for mitigating family social pathologies. Cultural and social policymakers must design institutional support

mechanisms and educational frameworks tailored to contemporary realities to bolster the resilience and structural stability of the contemporary Iranian family.

References

- Abbaszadeh, R., Porjabli, R., & Zolghadr, K. (2022) Sociological analysis of factors strengthening family foundation: A case study of Zanjan. *Applied Family Therapy Quarterly*, 3(1), 402–425. [In Persian]
- Afsharkohan, J., & Rezaian, M. (2018) Intergenerational comparison of value systems and attitudes toward family stability, *Sociology of Social Institutions*, 5(12), 293–326. [In Persian]
<https://doi.org/10.22080/SSI.1970.2141>.
- Akanle, O., & Nwaobiala, U. R. (2020) Changing but Fragile: Female Breadwinning and Family Stability in Nigeria. *Journal of Asian and African Studies*, 55(3), 398–411.
 DOI: 10.1177/0021909619880283
- Ardakani, T. A., Sharifi-Saei, M. H., Eithari, M., & Talebi, S. (2012) Cohabitation and the emergence of new forms of family in Tehran. *Cultural Sociology Journal*, 3(1), 43–77. [In Persian]
- Azadeh, M., & Tavakoli, A. (2007) Individualism, collectivism, and religiosity. *Journal of Cultural Studies and Communication*, 3(9), 101–125. [In Persian]
- Bales, R. F., & Parsons, T. (2014) *Family: Socialization and interaction process*. Routledge.
- Beiro, A. (2001) *Dictionary of social sciences* (B. Sarokhani, Trans.). Tehran, Iran: Kheyaban.
- Carr, D., & Springer, K. W. (2020) Advancing family sociology through the study of family-related stress, health, and well-being. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 5–21.
 DOI: 10.1111/jomf.12656
- Coser, L. A., & Rosenberg, B. (2014) *Foundations of sociological theory* (F. Ershad, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Creswell, J. W. (2012) *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approach* (A. Kiamanesh & M. Danayee-Tous, Trans.). Tehran, Iran: Jahad Daneshgahi.
- Davis, D. A. (2006) *Survey methods in social research* (H. Naeebi, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Durkheim, E. (2019) *The division of labor in society* (B. Parham, Trans.). Tehran, Iran: Markaz.

- Emami Ardestani, P., Hashemianfar, S. A., & Haghighatian, M. (2018) Explaining the relationship between modernity and familism in Isfahan. *Sociology of Social Institutions*, 5(11), 227–251. <https://doi.org/10.22080/SSI.2018.1915>.
- Giddens, A. (2008) *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age* (N. Moafiqian, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Giddens, A. (2022) *The consequences of modernity* (M. Salasi, Trans.). Tehran, Iran: Markaz.
- Giddens, A. (1992) *The Consequences of Modernity*. Cambridge Polity Press.
- Hajian-Moghadam, F. (2014) Meta-analysis of Iranian family studies: Strengthening and weakening factors. *Women's Research Journal*, 5(9), 1–39. [In Persian]
- Hakimjovadi, M., Nikougoftar, M., Dehbashi, M., & Tavasoli, E. (2012) Horizontal and vertical individualism/collectivism and ethnic identity among Turkmen women and men. *Social Psychological Research*, 2(6), 77–90. [In Persian]
- Hashemi-Nejad, S., Ayvazi, M. R., Hajiani, I., & Goljani-Amirkhiz, I. (2018) Future scenarios of family in Iran. *Social-Cultural Council of Women and Family Quarterly*, 21(81), 47–82. [In Persian]
- Heaton, T. B. (2002) Factors contributing to increasing marital stability in the United States. *Journal of Family Issues*, 23(3), 392–409. DOI: 10.1177/0192513X02023003004
- Jamshediha, G. R., Sadeghi-Fasaei, S., & Lolavar, M. (2013) Sociological perspectives on modern culture and gender effects on family transformation in Tehran. *Woman in Culture and Art*, 5(2), 183–198. <https://doi.org/10.22059/JWICA.2013.35100>
- Javadi-Yeganeh, M. R., & Hashemi, Z. (2008) A new look at the individualism–collectivism debate in sociology. *Sociological Studies*, 22, 131–162.
- Kaznove, J. (2002) *Sociology of mass communication* (B. Sarokhani & M. Mohseni, Trans.). Tehran, Iran: Ettela'at.
- Lebibi, M. M. (2014) *Family in the twenty-first century*. Tehran, Iran: Elm.
- Mahdavi, M. S., & Saboori-Kh, H. (2003) Power structure distribution in family. *Women Studies*, 2, 27–67. <https://doi.org/10.22067/jss.v12i1.26333>
- Mehrbani, V. (2015) Utility theory approaches to explaining family instability. *Iranian Journal of Economic Research*, 20(62), 109–138. <https://doi.org/10.22054/ijer.2015.2491>

- Mohammadi, H. (2013) Generational differences in marriage attitudes among women in Sanandaj. Allameh Tabataba'i University.
- Nasiri, B. (2007) Media literacy in communication studies: Experts' perspectives. Islamic Azad University, Central Tehran Branch.
- Porjabli, R., Azimi, L., & Ahmadpour Parvizian, J. (2022) Idealism of development and changes in family structure: A case study of Tabriz. *Women and Family Cultural-Educational Scientific Journal*, 17(60), 251–273.
<https://doi.org/10.1001.1.26454955.1401.17.60.10.3>
- Qolich, M. (2013) Cultural globalization and its effects on marital values and family relations. Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran.
- Sarokhani, M. B. (2013) Introduction to Sociology of Family. Tehran, Iran: Soroush.
- Sprecher, S. (2001) Equity and social exchange in dating couples: Associations with satisfaction, commitment, and stability. *Journal of Marriage and Family*, 63(3), 599-613.
DOI: 10.1111/j.1741-3737.2001.00599.x
- Zand, M., Khazaei, T., & Azadarmaki, T. (2002) Cultural-social changes in Tehran family across three generations. *Human Sciences Journal of Alzahra University*, 44–45, 1–24.
- Zahedi, M. J., & Nazaktabar, H. (2014) Modernization and crisis transformations in family: A case study of Mazandaran. *Social Studies and Research in Iran*, 3(3), 357–382.
<https://doi.org/10.22059/JISR.2014.53145>
DOI: 10.22095/JWSS.2018.89244

Investigating the Role of Instagram Influencers' Pages in Lifestyle Formation: A Case Study of Users in the City of Tabriz

Mahmoud Ebrahimi Saeid^{*}
Leila Niroomand^{**}

This research aims to investigate the impact of Instagram influencers' pages on the lifestyle of citizens in Tabriz. In the contemporary era, social networks, particularly Instagram, play a decisive role in shaping the behavioral patterns and lifestyles of users. This study was conducted using a quantitative approach and a survey method. The statistical population consisted of the citizens of Tabriz, from whom 388 individuals were selected through simple random sampling. Data were collected via an online questionnaire using a five-point Likert scale and analyzed using Structural Equation Modeling (SEM). The findings revealed that influencer characteristics—such as attractiveness, credibility, trustworthiness, and social interaction—have a direct and significant impact on changes in the followers' lifestyles. Furthermore, content produced in the fields of fashion, health, and lifestyle has led to changes in individuals' dietary habits, physical activity, and mental health. Users' personal motivations, including entertainment, learning, and self-improvement, also play a mediating role in these relationships, reinforcing the influence of influencer content. The results of the structural equation modeling indicated that the model of relationships between independent variables (influencer characteristics, produced content, and personal motivations) and the dependent variable (lifestyle) has a favorable fit (RMSEA=0.047, CFI=0.931). Path coefficients indicate that although some promotional content from

^{*} Ph.D. Student in Social Communication Sciences, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

M.ebrahimsaeid@iau.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0007-0187-3742>

^{**} Corresponding Author: Associate Professor, Department of Communication, East Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

362479@iau.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0003-4882-659X>

influencers can have a negative impact on certain aspects of lifestyle, such as nutrition and mental health ($\beta=-0.422$), users' positive motivations, particularly in the areas of learning and self-improvement, demonstrate significant positive effects. In conclusion, the findings suggest that the influence of Instagram influencers on the lifestyle of Tabriz citizens is multidimensional and depends on the type of content and user motivations. The results of this research can be utilized in cultural and media policy-making to improve media literacy and promote healthy lifestyles.

Keywords: Instagram Pages; Influencers; Lifestyle; Media Literacy; Digital Content.

Introduction

In the contemporary sociological landscape, the intersection of digital communication networks and consumer culture has fundamentally reconfigured the mechanisms of identity construction and socialization. In Iran, Instagram has transcended its initial function as a simple micro-blogging or entertainment platform to become an autonomous cultural arena that heavily dictates patterns of cultural consumption, aesthetic standards, and lifestyle paradigms. As urban citizens spend a substantial portion of their daily lives navigating this digital space, the platform has become a primary site for role modeling, value transmission, and symbolic representation.

Within this digital ecology, social media influencers operate as highly potent informal opinion leaders and creators of symbolic capital. By sharing curated everyday narratives, these micro-celebrities foster a deep sense of psychological proximity with their audiences. This mediated closeness allows them to bypass traditional cultural institutions and directly shape the choices, aspirations, and values of their followers.

Crucially, this sociological dynamic is not a unidirectional process of passive media cultivation. Audiences act as active agents driven by distinct cognitive and emotional motivations—such as entertainment-seeking, knowledge acquisition, or self-actualization. These subjective needs act as filtering mechanisms that determine the extent and

direction of an influencer's impact. Focusing empirically on the metropolitan population of Tabriz, this study explores the structural and socio-psychological pathways through which Instagram influencers shape modern lifestyles.

Methodology

This research adopts a quantitative survey design. The statistical population consisted of Instagram users in the city of Tabriz. In order to enhance generalizability, a simple random sampling method was employed, resulting in a sample size of 388 respondents. Data were collected through a structured questionnaire based on a five-point Likert scale. The instrument measured the core constructs of the conceptual model, including: Perceived characteristics of influencers (attractiveness, credibility, authenticity, and social interaction); Content characteristics of Instagram pages (fashion, health, and lifestyle-related content); User motivations (entertainment, learning, and self-improvement); Lifestyle-related indicators (nutrition, physical activity, cultural consumption, and mental health). Data analysis was conducted using Structural Equation Modeling (SEM), which allows for the simultaneous examination of direct and indirect relationships, the assessment of mediating variables, and the evaluation of overall model fit. The model fit indices indicated an acceptable fit of the theoretical framework to the empirical data (RMSEA = 0.047; CFI = 0.931). These indices confirm the adequacy and consistency of the proposed conceptual model with the observed data. Additionally, the reliability and validity of the constructs were confirmed through Cronbach's alpha coefficients and factor loadings.

Findings

The findings of the study indicate that influencers' characteristics play a significant role in shaping users' lifestyles. Specifically, factors such as attractiveness, credibility, trustworthiness, and social interaction were found to have direct and statistically significant effects. These results suggest that within the Instagram environment, influence is not determined solely by the number of followers or the volume of content produced; rather, the perceived qualities of the influencer play a crucial role in shaping audience acceptance of messages.

Another important finding is that content shared by influencers particularly in the areas of fashion, health, and lifestyle—has a significant relationship with various aspects of users' everyday lives. According to the study's results, such content influences users' dietary habits, physical activity, and mental health. This indicates that influencers can institutionalize certain patterns of consumption and everyday practices among audiences through the continuous representation of specific behaviors and lifestyles.

In addition to content-related effects, user motivations were identified as important mediating variables. Motivations such as entertainment, learning, and personal development encourage users to follow influencer pages with greater enthusiasm and engagement, thereby increasing the likelihood of being influenced by the content they encounter. In other words, users are not attracted solely by the visual appeal of content; their personal goals and needs also contribute significantly to strengthening this relationship.

At the same time, the findings also reveal a negative effect associated with certain types of promotional content. In particular, some advertising-oriented content demonstrated a negative relationship ($\beta = -0.422$) with aspects of nutrition and mental health. This finding suggests that not all forms of influencer impact are necessarily positive, and certain promotional or unrealistic portrayals may produce undesirable consequences for users. From the perspective of media sociology, such results serve as an important warning regarding the commercialization of lifestyle and its potential implications for citizens' mental health and consumption behavior.

Furthermore, the model fit indices, including RMSEA = 0.047 and CFI = 0.931, indicate that the proposed conceptual model effectively explains the empirical data. This strengthens the credibility of the findings and demonstrates that the model developed to explain the influence of Instagram influencers on lifestyle possesses satisfactory theoretical and empirical coherence.

Conclusion

The findings of this study demonstrate that Instagram influencers' pages have become one of the most significant factors shaping lifestyle among citizens of Tabriz. This influence results from the

interaction of several elements. On the one hand, the personal characteristics of influencers—such as attractiveness, credibility, and trustworthiness create the conditions necessary for trust and acceptance. On the other hand, the nature of the content shared in areas such as health, fashion, and lifestyle contribute to the reconfiguration of consumption patterns and everyday behaviors. Finally, users' motivations either intensify or weaken this process. The results of the study are also consistent with theoretical perspectives related to para social interaction and the Two-Step Flow of Communication. Within this framework, influencers function as informal intermediaries in the transmission of meaning and behavioral patterns, while users reproduce the shared content in their everyday lives through processes of trust, identification, and symbolic connection. Consequently, the impact of Instagram on lifestyle should be understood through the interaction between media structures, message source characteristics, and user agency.

From a practical perspective, the study highlights the importance of media literacy. Given that certain promotional content may have negative consequences for nutrition and mental health, users need to be aware of the commercial and persuasive nature of some messages. In addition, educational and cultural institutions can utilize responsible influencers to promote healthy lifestyles. Supporting positive and constructive social interactions through educational and support groups is therefore considered one of the important practical recommendations of this research.

At the policy level, the findings suggest the need to establish a balance between promoting healthy lifestyle patterns and preventing harmful or unrealistic representations. This issue is particularly important in a media environment where the boundaries between advertising, entertainment, and lifestyle advice have become increasingly blurred. Consequently, cultural and media policies should be designed in a way that harnesses the positive potential of influencers while simultaneously preventing their possible negative impacts on mental health, consumption behavior, and lifestyle patterns. Overall, this study demonstrates that Instagram and its influencers are not merely communication tools; rather, they constitute one of the primary arenas for the reproduction of lifestyle in contemporary society. Understanding this process is essential for

sociologists, media researchers, and cultural policymakers, as it reveals that lifestyle today is increasingly shaped through the interaction of media, identity, and consumption.

References

- Abazari, Y., & Chavoshian, H. (2002) From social class to lifestyle: New approaches in the sociological analysis of identity. *Nameh-ye Oloum-e Ejtemaei*, 5(4), 71–98.
https://jnoe.ut.ac.ir/article_10507.html.
- Ajili, H., & Beiki, M. (2014) Dissecting lifestyle in capitalist society. *Quarterly Journal of Culture, Counseling and Psychotherapy*, 4(13), 35–42.
<https://doi.org/10.22054/qccpc.2013.6086>.
- Ahmadi Marvili, N., et al. (2019) The role of personality organization and attachment styles in adolescents' tendency toward self-harming behaviors and suicide. *Journal of Rehabilitation Research in Nursing*, 5(3), 14–22.
<http://ijrn.ir/article-1-449-fa.html>
- Akbari, A., & Akbari, M. (2011) *Social Pathology*. Roshdva Towse'e Tehran, Iran.
- Akrami, N., et al. (2021) The effectiveness of acceptance and commitment-based training on self-differentiation and social health in female-headed households. *Quarterly Journal of Psychological Methods and Models*, 11(41), 1–16.
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22285516.1399.11.41.1.5>.
- Azad Ormaki, T., & Emami, Y. (2004) Formation of the public sphere and rational deliberation. *Iranian Journal of Sociology*, 5(1), 42–50.
<https://www.magiran.com/article/873506>.
- Bahrami, K. (2009) *Media systems theory*. Kavir, Tehran, Iran.
- Bakt, R. (2002) *Consumption: Its meaning and function in society* (K. Sabri, Trans.), Shirazeh. Tehran, Iran.
- Beyengani, B., Irandoust, F., & Ahmadi, S. (2013) Lifestyle from a sociological perspective: An introduction to understanding and examining the concept of lifestyle. *Journal of Cultural Engineering*, (77), 70–79.
<https://lib.isfahan.ir/inventory/113/32123.htm>.
- Baudrillard, J. (2015) *The consumer society: Myths and structures* (P. Izadi, Trans.), Soroush. Tehran, Iran.
- Bourdieu, P. (2012) *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (H. Chavoshian, Trans.), Soroush. Tehran, Iran.

- PouryousefiGabieh, A., Kazemi Pour, S., & SaeiArsi, I. (2024) Factors affecting the influence of virtual social networks among students. *Social and Cultural Changes*, 21(80), 95–116.
<https://sanad.iau.ir/Journal/aukh/Article/1076956>.
- Storey, J. (2010) *Cultural studies and popular culture* (H. Payandeh, Trans.) Agah. Tehran, Iran.
- White, S. (2001) *Reason, justice, and modernity* (M. Hariri Akbari, Trans.). Tehran, Iran: Ghatreh.
- Esmailpour, M., Hasani, A., & Mohammadi, M. (2024) How social media influencers affect adolescents' dietary habits: A mixed method study. *Nutrition Journal*.
<https://doi.org/10.1186/s12937-024-00921-5>.
- Freberg, K., Graham, K., McGaughey, K., & Freberg, L. (2011) Who are the social media influencers? A study of public perceptions of personality. *Public Relations Review*.
<https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2010.11.001>.
- Jiménez-Castillo, D., & Sánchez-Fernández, J. (2019) Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust. *Journal of Interactive Advertising*, 19(1), 58–73.
<https://doi.org/10.1080/15252019.2019.1565330>.
- Khamis, S., Ang, L., & Welling, R. (2017) Self-branding, 'micro-celebrity' and the rise of social media influencers. *Celebrity Studies*.
- Marwick, A. (2015) *Instafame: Luxury selfies in the attention economy*. Public Culture.
<https://doi.org/10.1080/19392397.2016.1218290>.
- Zhang, K. Z., Zhao, S. J., Cheung, C. M., & Lee, M. K. (2017) Examining the influence of online reviews on consumers' decision-making: A heuristic–systematic model. *Decision Support Systems*, 67, 78–89.
<https://doi.org/10.1016/j.dss.2014.08.004>.
- Zhao, Y., Li, X., & Huang, T. (2024) The influence of social media on health behaviors: A comprehensive review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*.
<https://doi.org/10.3390/ijerph21020198>.

A Meta-Analysis of Research on the Impact of Virtual Social Networks on Political Participation in Iran

Zhila Pourya^{*}

Tahmineh Shaverdi^{**}

Asemeh Ghasemi^{***}

Political participation serves as a benchmark indicator for social, cultural, and political development, constituting a defining characteristic of an active civil society. In the contemporary era, virtual social networks significantly modulate the dynamics and intensity of political participation. This study conducts a quantitative meta-analysis of domestic empirical research published in Iran between 2009 and 2023 (1388–1402 AH) exploring the relation between virtual social networks and political participation. The empirical findings indicate that all included primary studies are statistically significant at the 99% confidence level, with the sole exception of one study. A funnel plot analysis revealed the presence of a notable publication bias. Utilizing a random-effects model, the calculated combined average effect size of virtual social network utilization on political participation was determined to be 0.297. This estimated effect size falls within the acceptable confidence interval, thereby empirically validating the positive impact of virtual platforms on political activism. According to Cohen's criteria, this point estimate signifies a small-to-moderate effect size. Furthermore, the homogeneity test confirmed significant heterogeneity among the primary effect sizes. Sociologically, these results suggest that digital

^{*} Ph.D. Student in Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

firozbahram919@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-4552-2023>

^{**} Corresponding Author: Associate Professor, Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

T.shaverdi@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-1855-6686>

^{***} Assistant Professor, Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

asemeh.ghasemi@srbiau.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-3119-1017>

platforms up to some extent foster critical political awareness, lower communication barriers, and facilitate the self-organization of citizens into associations and civil society groups. This digital mobilization, in turn, enhances citizen oversight over political resource holders and institutional authorities.

Keywords: Meta-analysis, Social Networks, Political participation, Iran, Political behavior.

Introduction Political participation is widely recognized as a foundational pillar of civic identity and a primary source of institutional legitimacy for contemporary governments. This multifaceted phenomenon is shaped by an array of structural and environmental variables, including the institutional vitality of political parties, non-governmental organizations (NGOs), trade unions, grassroots syndicates, and traditional or digital elites. In the modern public sphere, the free flow of information has migrated from conventional mass media to virtual social networks. These digital platforms have thoroughly restructured not only everyday social integration but also the micro-dynamics of political behavior. Core political actions such as voting, participating in physical or digital rallies, expressing ideological dissent, and coordinating collective action are increasingly mediated through online communication.

Consequently, political actors and state officials heavily utilize these tools due to their unprecedented audience reach, rapid dissemination capabilities, and the circumvention of traditional media gatekeeping. Prominent global examples, such as the strategic use of Twitter (X) during various US presidential campaigns and diplomatic standoffs, alongside the active digital presence of Iranian authorities, underscore this paradigm shift. Virtual social networks have evolved into autonomous domains for news production and public discourse, directly influencing whether citizens choose to participate in or alienate themselves from the political process. By using a systematic quantitative meta-analysis, this study synthesizes conflicting empirical findings within the Iranian academic literature to answer a central

question: "What is the collective structural impact of virtual social networks on the political participation of the Iranian population?"

Experimental Background

Globally, extensive research has studied the relation of digital media and political mobilization. For instance, Orijinwa and Perseus (2023), in their study "Agenda Setting for Public Discourse: Exploring the Impact of Social Media on Political Participation among Youths," demonstrated that virtual platforms successfully executed an agenda-setting function during the 2023 Nigerian general elections, substantially driving youth turnout. Similarly, Ahmed, Alvi, and Iftikhar (2019) explored social media dynamics in Pakistan, finding that university students leverage digital networks to cultivate political awareness, which translates into online activism and offline electoral participation. Furthermore, Mahmud and Amin (2017), investigating Facebook usage at the University of Dhaka, concluded that social media platforms are instrumental in coordinating physical demonstrations, human chains, and civil rights advocacy, reinforcing the hypothesis that online engagement catalyzes offline political mobilization.

Theoretical framework

The theoretical architecture of this study is grounded in two primary sociological paradigms:

1. Lerner's Modernization Theory: In his classic work, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, which analyzed data from six developing nations (including Iran), Lerner demonstrated a robust, statistically significant relationship between exposure to mass communication media and the expansion of socio-political participation.
2. Putnam's Social Capital Theory emphasizes the vital role of social networks in generating civic engagement. He posits that denser social networks yield higher levels of generalized trust and reciprocity, enabling citizens to collaborate more effectively for mutual benefit. When transposed to the digital sphere, horizontal virtual networks function as modern institutional spaces that foster interpersonal interaction, build horizontal social capital, and lower the transaction costs of collective political action.

Methodology

The present study used the meta-analysis method. The statistical population is all research conducted in Iran on the same topic as the impact of virtual social networks on users' political participation. The internal criteria for entering the meta-analysis were Persian-language articles published between 2009 to 2023 in scientific and research journals. In addition, in this study, the dimensions of social networks such as Instagram, Telegram, Twitter, and Facebook were studied. The external criteria also included the elimination of articles that were conducted using a qualitative method and did not obtain an acceptable score, as well as articles that did not raise the coefficients of coherence and regression despite the survey method. 47 article titles were extracted using the keywords of virtual social networks Facebook, Instagram, and Telegram between 2009 to 2023 were indexed and collected. After reviewing the titles and articles, fourteen articles that met the criteria for entering the meta-analysis were selected and were performed with the CMA2 software (Comprehensive Meta-Analysis and Effect Size Calculation Software).

Findings

The variance and effect size of the studies were examined. According to the findings, all studies conducted on the relationship between the use of virtual social networks and political participation were shown to be significant at the 99 confidence level, except for the study by Khajeh Sarwari and Nourbakhsh (2018), where the largest effect size is related to the study by Amin et al. and the smallest effect size is related to the study by Bayat (2018). The effect sizes indicate that virtual social networks should be expanded not only as communication tools but also as effective and socially influential mechanisms from the individual to the structural level.

Evaluating bias due to publication of published studies and non-publication of unpublished research is one of the basic issues in meta-analysis; the most common method is the funnel plot. In this method, the hypothesis (H₀) indicates that the plot is symmetrical and there is no publication bias, and the opposite hypothesis (H₁) indicates that the funnel plot is asymmetrical and there is publication bias. Studies have shown that the average use of virtual social networks and

political participation are somewhat scattered, and the effect size is not very accurate at points close to the mean. Publication bias with a high effect size can indicate the effect of virtual networks on political participation.

The results of the findings in examining the effect size of studies on the relationship between virtual social networks and political participation show that the average effect size of using virtual social networks on political participation is 0.297. And the estimated effect size is within the confidence limit. Therefore, the limit effect of virtual social networks on political participation is confirmed. The point estimate with the Cohen criterion indicates a low to moderate effect. Therefore, the use of virtual social networks can have a small effect on political participation. The stochastic model states that the effect of virtual social networks on political participation is explainable and this effect reflect the developments in the digital space of political culture and power structures and institutional constraints.

Conclusion

The empirical synthesis achieved through this meta-analysis confirms that virtual social networks up to some extent are capable of reshaping and expanding political participation within the contemporary Iranian context. However, this digital influence is not uniform; it is continually moderated by macro-structural, socio-cultural, and institutional variables. The findings up to some extent are congruent with the international literature, including the work of Ahmed et al. (2019) in Pakistan and Mahmud and Amin (2017) in Bangladesh, which established that digital media serves as an accelerator for political literacy and civil mobilization.

The findings strongly validate Putnam's emphasis on horizontal social networks. Unlike vertical, state-controlled traditional media, virtual social networks cultivate horizontal social capital. By facilitating equal-status communication, mutual trust, and collective digital agency, these networks allow citizens to construct autonomous spaces for political discourse. Furthermore, as noted by Orijinwa and Perseus (2023), these platforms excel at digital agenda-setting, turning fragmented individual grievances into coherent collective actions.

In conclusion, virtual social networks cannot be evaluated as mere passive tools for entertainment or simple information retrieval. They constitute highly dynamic institutional arenas that redefine state-society relations. By decentralizing information networks, digital platforms democratize political awareness and strengthen the capacity of civil society to monitor and critique institutional authorities. For policymakers and social scientists alike, these results indicate that traditional models of state gatekeeping are increasingly obsolete. Future social and political planning must recognize the decentralized, network-driven nature of modern civic engagement, shifting focus toward expanding digital literacy and building institutional channels that can constructively absorb the digital political agency of the population.

References

- Abdollahinejad, Alireza and Javad Sadeghi and Abuzar Ghasemi-nejad (2016) Social Media and political participation in elections: The relationship between the use of Facebook, Telegram and Instagram and students' political participation in the elections of March 2015, *Quarterly Journal of New Media Studies*, 2nd year, No. 5, pp. 77-102
<https://doi.org/10.220547nms.2018.1022054>
- Adlipour, Samad and Vahid Ghasemi and Rezvan Jazati and Nafi Zahri (2014) The effect of using the social network Facebook on youth trust and political participation, *Studies on Culture and Communication*, Year 15, Issue 28, pp. 3407
<https://doi.org/20.1001.1.2008870,1393.1528.7.3>
- Amini Salam and Mostafa Kawakbian and Tahmourt Shiri (2019) A study of social factors affecting the political participation of people in Ilam province, *Political Sociology of Iran*, No. 11, pp. 132-155
<https://doi.org/10.30510/psi.2020.1176981>
- Arijeniwa, Nwaoboliadedeji. Precious, Emeke (2023), Setting agenda for public discourse: Examining the impact of social media on political participation amongst Nigerian youth, *International Journal of Arts, Humanities and Management Studies*, 10 (1), Pp 36-53
- Ashtarian Kiumert and Mohammad Reza Amirzadeh (2015) A study of the effects of virtual social networks on political participation, a case study of Tehran city, *Politics*, Year 45, No. 4, pp. 111-95
<https://doi.org/10.22059/jpq2015.055946>
- Elahimanesh, Mohammad Hassan and Zahireh Ghadiri and Hadi Farjamikia (2018) The effect of cyberspace on the political

- participation of citizens of the Islamic Republic of Iran (a case study of Tehran city, Shushtar Social Sciences, Year 12, No. 4, pp. 247-272
- Ghafari, Gholamreza Niazi, Mohsen (2016) *Sociology of Participation*, Near, Tehran, Iran.
- Hersij Hossein and Reza Mahmoud Oghli Mahmoud Reza Rahbar Ghazi and Hadi Abbaszadeh Baghi (2012) An investigation into the relationship between media consumption and political participation of Isfahan University students *Communication Research* Year 19, Issue 2, pp. 7-34
<https://doi.org/10.22082/cr.2012.23363>
- Issa Nejad, Omid and Seyyed Javad Imam Jumezadeh, Baraza Mahmoud Oghli (2010) An investigation into the relationship between religiosity and political participation of Isfahan University students, *Journal of Political Science Research*, Issue 1, pp. 7034
<https://doi.org/10.22034/psj.2011.8894>
- Kazemizad Heydarbaghi, Alireza and Hossein Ahmadi Sefidan and Aziz Javanpour Heravi and Ehsan Shakeri (1402) "The Impact of Cyberspace Management Strategies on Citizens' Political Participation National Defense Strategic Management Studies Volume 7, No. 26, pp. 218-185
<https://doi.org/10.51547/issk.7.26.2526>
- Khaja Sarwari, Gholamreza and Seyyed Masoud Nourbakhsh (2018) The Impact of Mass Media on Political Participation of Tehrani Citizens, 9th Year, No. 2, pp. 81055
<https://doi.org/10.30465/cps.2018.3406>
- Khaniki, Hadi and Yousef Khojir (2018) Social Media and Political Participation: A Meta-Analysis of Political Participation of Social Media Users, *Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities*, Winter 21, pp. 101-128
<https://doi.org/10.22035/isih.2019.3122.3422>
- Kvale, j. (2003) "Qualitative Research Methods with a Focus on Research Interviews
- Mahmud, A.& Amin, R (2017) Use of social Networking Media in political participation: A study on Dhaka university students. *Sociology and Anthropology* 5 (6).
doi.org/10.13189/sa.2017.050607
- Mehdizadeh Taleshi Seyed Mohammad and Eqbal Khaledian and Mehraveh Ferdowsi (2017) The role of the social software "Telegram" in the advertising of the 12th presidential election from the perspective of voters *New Media Studies*, No. 10, pp. 3901
<https://doi.org/10.22054/CS.2017.22793.247>

- Mohammadi, Ayub and Amir Hossein Yavari and Mohammad Javanmard (2017) "The Role of Virtual Social Networks in Creating Social Crises", *Quarterly Journal of Law Enforcement Science Research*, Year 19, Spring, pp. 23-1
<https://doi.org/10.5247/Pok.19.1.1301310>
- Moradifar, Saeideh and Ali Omid Mohammad Ali Basiri (2018) "Explanation of the Effect of Telegram on the Approach to Political Participation (Case Study of Isfahan University)", *Quarterly Journal of Media Science*, Volume 29, No. 2, pp. 77-98
<https://doi.org/10.001.10227/80.1397.29.2.5.7>
- Niyazi, Mohsen and Seyed Saeed Hosseinizadeh Arani and Ayub Sakhal and Hossein Imam Alizadeh (2016) "Meta-analysis of studies and research on social capital and the feeling of social security", *Journal of Social Order*, Volume 8, No. 11, Spring 2016, pp. 24-1.
- Parmelee, J. H. (2014) "The agenda-building function of political tweets.", *New Media and society*, 16(3), 434-450.
- Rezaei Hossein (2013) "Theories of Political Participation with an Electoral Approach", *Journal of Election Studies*, 2nd Year, No. 5, pp. 15-24
- Shahram Nia, Amir Masoud and Hava Ebrahim Puro, Reza Mahmoud Mahmoud Oghuli and Majid Malekan (2017) "Measuring the impact of social networks on political participation: A case study of students at the University of Mazandaran", *Applied Sociology*, 28th year, No. 1, pp. 22019.
<https://doi.org/10.22108/jos.2017.21248>.
- Taufiq, Ahmad & Aima, Alvi, & Muhammad, ittefaq (2019) "The use of social media on political participation among university students: An analysis of survey results from rural Pakistan." First published July 17.

A Pathological Analysis of the Social and Cultural Impacts of the Teacher Ranking System: A Case Study of Teachers in Khuzestan Province

Zahra Darvishi*

This article evaluates the Teacher Ranking System from social, cultural, and economic perspectives to identify its constructive and adverse impacts and propose mitigating policy measures. The study focuses on eligible teachers within Khuzestan Province, Iran. Utilizing a qualitative approach, data was gathered through semi-structured interviews and extensive document analysis. The findings indicate that the negative social impacts include unhealthy competition, the erosion of collaborative networks, a hyper-fixation on administrative documentation overactive instruction, pervasive feelings of frustration and systemic injustice, and acute evaluation-induced psychological stress. Conversely, the positive social impacts manifest as latent improvements in instructional quality, heightened professional motivation, and a commitment to continuous professional development. Culturally, the system has inadvertently undermined teachers' professional prestige through rigid hierarchical classifications, though it has also fostered a culture of continuous learning and merit-based values. Economically, the initiative has introduced hidden personal costs for compliance, offset by salary increments and the baseline establishment of a merit-based compensation structure. The study concludes that implementing an evaluative system without addressing its contextual and multidimensional challenges undermines its efficacy. Therefore, a comprehensive, scientific, and realistic paradigm centered on equity, transparency, and teacher satisfaction is paramount for the policy's sustainability.

Keywords: Education, Teacher Ranking, Teacher Professional Development, Educational Quality, Social Impacts Evaluation.

* Ph.D. Student in Social Welfare, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

zdarvishi@ut.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0000-7899-3186>

Introduction

Teachers constitute the foundational cornerstone of any educational system; their professional status, psychological motivation, and working conditions directly modulate instructional quality, student achievement, and long-term national development. Consequently, educational reforms targeting the teaching workforce must be designed with conceptual precision and executed with structural fairness and transparency. In Iran, the "Teacher Ranking System" was ratified within the macro-framework of the Fundamental Transformation Document of Education as a flagship reform initiative. Its explicit mandates were to elevate instructional quality, fortify teacher motivation, enhance professional prestige, institutionalize merit-based career advancement, and align financial compensation with professional competencies and real-world performance.

The ranking system evaluates educators across multiple dimensions, including general competencies, specialized knowledge, professional skills, and experiential milestones. Theoretically, this policy replaces uniform, seniority-based promotion practices with a structured, meritocratic trajectory. By explicitly linking evaluation outcomes to step-up salary increments and professional titles, the policy aims to incentivize continuous professional development and optimize student learning outcomes.

However, the empirical implementation of this system has yielded a highly convoluted matrix of unintended consequences. While a segment of the workforce reports enhanced motivation, structured professional growth, and formal validation of their pedagogical efforts, a significant counter-narrative highlights toxic competition, excessive bureaucratic documentation, psychological burnout, perceptions of institutional injustice, and the fragmentation of collegial solidarity. These polarizing outcomes demonstrate that the ranking system cannot be reduced to a mere administrative or technocratic adjustment. Instead, it operates as a multidimensional intervention with profound social, cultural, psychological, and economic ramifications that reshape the daily lived experiences of educators and the organizational climate of schools.

Given these institutional complexities, this study conducts a comprehensive evaluation of the social, cultural, and economic repercussions of the Teacher Ranking System in Khuzestan Province.

The primary objective is to map both the constructive and destructive impacts of the policy, assess their intensity, and furnish actionable recommendations for systemic calibration. Specifically, the study interrogates whether the current evaluation matrix genuinely advances educational quality and professional status, or whether it manufactures novel modes of inequality, stress, and institutional friction.

Theoretical Framework

This research is theoretically grounded in the framework of Social Impact Assessment (SIA), which provides a systematic methodology for identifying and managing the social consequences of macro-policies, programs, and institutional interventions in human communities. SIA posits that policy outcomes invariably spill over formal administrative targets and quantifiable metrics; they fundamentally encompass the lived experiences, emotional responses, micro-social relations, perceptions of institutional justice, and cultural configurations of the targeted actors.

Within this analytical matrix, "impact" denotes any enduring or meaningful alteration in human lives that is subjectively experienced, perceived, and socially validated. By deploying SIA, this study transcends narrow technocratic assessments of salary adjustments, looking instead at the broader social ecology of schools. Drawing on established SIA literature, the identified impacts are classified into interconnected analytical domains: social well-being and mental health, pedagogical quality, cultural identity and prestige, institutional justice, and localized economic conditions. This holistic categorization facilitates a nuanced understanding of how top-down structural ranking modifies school subcultures, professional identities, and collaborative paradigms.

Methodology

This study utilizes an applied, qualitative research design. A qualitative approach was deemed appropriate to explore the subjective, lived experiences of educators and to interpret the social meanings they ascribe to the ranking process. Data was gathered through semi-structured interviews and purposive urban policy document analysis. The sample comprised 20 actively employed

teachers from Khuzestan Province, selected via purposive sampling based on their direct engagement with the ranking system and demographic diversity.

The participant pool included 11 female and 9 male educators, with an average teaching tenure of 17.3 years, holding academic degrees ranging from bachelor's to Ph.D. Professional roles were diverse, spanning teachers, school counselors, vice-principals, and principals, thereby ensuring a multi-perspectival dataset. Interviews were conducted between October 2024 and March 2025, each lasting 30 to 60 minutes. Sampling ceased upon reaching theoretical saturation, where further data collection yielded no novel thematic variations. The gathered data was processed using thematic analysis, systematically transcribing, open-coding, and axial-categorizing statements into 13 core variables distributed across three primary domains: social, cultural, and economic impacts.

Findings

The empirical findings reveal that the Teacher Ranking System functions as a double-edged sword, inducing both constructive advancements and profound institutional pathologies.

Positive Impacts

- **Social:** The policy has catalyzed a latent drive for instructional optimization. Many participants noted that the ranking criteria incentivized them to update lesson plans, refine classroom management, and participate in action research and collaborative lesson studies. Furthermore, receiving a formalized tier acted as an objective validation of professional efficacy, bolstering self-confidence and job commitment for certain demographics.
- **Cultural:** The system has successfully reinforced a professional ethos centered on continuous lifelong learning and meritocratic advancement, shifting the perception of professional growth from a one-time box-ticking exercise to an ongoing career responsibility.
- **Economic:** The most immediate positive outcome was the manifest increase in baseline salaries and structural benefits. Educators generally viewed a merit-based salary scale as philosophically superior and more equitable than flat, seniority-only progression models.

Negative Impacts

- **Social:** Conversely, adverse social impacts were highly pronounced. Chief among these was the generation of hyper-individualized, unhealthy competition. Rather than fostering a supportive professional environment, the system has injected rivalry, mutual suspicion, and mistrust, thereby weakening collegial bonds and intensifying friction between frontline teachers and school administrators.
- **Operational Shift:** A critical pathology identified was the displacement of authentic pedagogy by exhausting bureaucratic documentation. Teachers expressed intense frustration over dedicating immense time and personal energy to hoarding certificates and manufacturing compliance portfolios. This administrative burden diverted focus away from direct classroom interaction and occasionally incentivized superficial or exaggerated reporting practices.
- **Psychological and Institutional:** Widespread feelings of discouragement and perceived injustice emerged, primarily because the evaluation metrics failed to account for contextual structural inequities, such as systemic variations in school resources or student socioeconomic backgrounds. This omission induced severe evaluation anxiety, scoring uncertainty, and psychological stress.
- **Cultural & Economic Dimensions:** Culturally, the public and rigid hierarchy created by the ranking system risked stigmatizing lower-tiered educators, fracturing the symbolic solidarity of the teaching profession. Economically, hidden compliance costs surfaced; teachers frequently spent personal funds and off-duty hours on training modules and portfolio assembly, which diminished the net financial utility of the salary increments.

Discussion

Empirical evidence indicates that the Teacher Ranking System is a highly complex policy whose systemic feedback loops extend far beyond simple administrative restructuring. When executed under baseline conditions of organizational justice, transparency, and supportive infrastructure, it possesses the structural capacity to stimulate professional growth and optimize instructional architectures.

However, flawed implementation produces severe, unintended systemic distortions. An over-reliance on easily quantifiable, bureaucratic documentation distorts professional behaviors, alienating teachers from core pedagogical duties. When the evaluation process is perceived as intrinsically unjust, it liquidates institutional trust, damages morale, and replaces a collaborative school culture which is fundamentally essential for educational development with toxic, individualized rivalry. Ultimately, the success of educational labor reforms is contingent not merely on theoretical design, but on the perceived fairness of its operational criteria, contextual flexibility, and the democratization of policy implementation through active teacher participation.

Scenarios and Policy Recommendations

Based on the analyzed trajectories, the study models three potential systemic scenarios:

1. **The Pessimistic Scenario:** A rigid, hyper-bureaucratic, and context-blind execution that solidifies institutional distrust, fuels toxic rivalry, damages teacher morale, and degrades real-world educational quality.
2. **The Optimistic Scenario:** A transparent, supportive, and justice-oriented execution that organically fosters professional collaboration, objective skill acquisition, and systemic educational optimization.
3. **The Realistic Scenario:** The introduction of gradual, iterative policy calibrations that systematically minimize administrative pathologies while preserving the baseline financial and meritocratic benefits.

To steer the policy toward the optimistic trajectory, five strategic interventions are proposed:

1. **Incorporate School-Based Collective Evaluation Elements:** Integrate group-level metrics to suppress individualized rivalry and preserve institutional collaboration.
2. **De-emphasize Portfolio Bureaucracy:** Shift the evaluative focus from paper-heavy documentation to qualitative, real-time metrics, such as peer and expert classroom observations.
3. **Streamline Digital Portfolios:** Eliminate redundant, low-impact, and repetitive documentation requirements within the compliance infrastructure.

4. **Institutionalize Context-Sensitive Feedback:** Deliver individualized evaluative feedback that actively factors in geographic, regional, and school-resource disparities.
5. **Safeguard Professional Prestige:** Protect the symbolic status of educators by eliminating public disclosure of individual tiers and avoiding structural labeling practices that act as institutional stigmas.

Conclusion

While the Teacher Ranking System holds substantial theoretical promise for modernizing professional growth pathways and merit-based compensation in Iran, its current operational format carries critical risks of psychological burnout, perceived systemic injustice, and structural alienation. This study concludes that a sustainable educational reform requires an equity-oriented redesign, characterized by localized criteria flexibility, transparent accountability structures, and the active democratic inclusion of educators in policy refinement. Only by restoring institutional trust and transitioning to a supportive implementation model can the system fulfill its mandate and sustainably advance national educational development.

References

- Burr, Rable J. (2009) *A Practical Guide to Social Impact Assessment*, trans. Mohammadali Ramazani and Morteza Qalic, Tehran: Jameeh-ye Sosi-shenasan Publishers.
- Dandalt, E., & Brutus, S. (2020) "Teacher Performance Appraisal Regulation: A Policy Case Analysis," *NASSP Bulletin*, 104(1), 20–33. <https://doi.org/10.1177/0192636520911197>
- Fazeli, Mohammad (2017) *Social Impact Assessment*, Tehran Municipality, General Directorate of Social and Cultural Studies, Tehran: Jameeh-shenasan.
- Ghazi Mirsaeid, Seyed Saeed (2023) *Critique of the Teacher Ranking Regulation and Presentation of Solutions*, available at: <https://iranthinktanks.com/criticizing-the-teacher-rating-regulations-and-providing-a-solution/>
- Hajibabai, Hamidreza; Kiarashi, Vahid; Adham, Mehdi; Sadri, Abbas; and Masoudi Ashtiani, Hashem (2013) *Professional Teacher Ranking System and Recruitment and Supply of Human Resources in the Ministry of Education*, Deputy of Development and Support, Ministry of Education, Tehran.

- Law on the Teacher Ranking System (2022) Ministry of Education.
- Mangiante, E. M. S. (2011) "Teachers Matter: Measures of Teacher Effectiveness in Low-Income Minority Schools," *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 23(1), 41–63.
DOI 10.1007/s11092-010-9107-x
- Molaei, Zeinab and Yari Haj Attalo, Jahangir (2006) "The Role of Teacher Ranking in Improving Their Job Enthusiasm in Secondary Schools of Maragheh County," *Scientific Journal of New Research Approaches in Management and Accounting*, Vol. 6, No. 20, pp. 1604–1616.
<https://www.majournal.ir/index.php/ma/article/view/1364>
- Namdari Pejman, Mehdi and Mohadatheh Pak-Nazar (2021) "The Structure of Teacher Education in East Asian Countries with Emphasis on Teacher Competency Assessment and Ranking Systems," *Quarterly Journal of Research in Teacher Education*, Vol. 4, No. 2 (Serial No. 8), pp. 10–35.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26457725.1400.4.2.1.5>
- Nazari, Shahram; Deyvakan, Behzad; and Kowsari-Pour, Mohsen (2019) "Explaining Indicators for Evaluating the Performance of Physical Education Teachers in Tehran," *Journal of Education and Training*, No. 141, pp. 107–124.
<http://qjoe.ir/article-1-2253-fa.html>
- Roche, Chris (2008) *Impact Assessment for Development Projects*, trans. Hassan Chavoshian, Tehran: Akhtarān Publishing, with financial support from the Social and Cultural Studies Office of Tehran Municipality.
- Rodriguez, L. A.; Swain, W. A.; & Springer, M. G. (2020) "Sorting Through Performance Evaluations: The Influence of Performance Evaluation Reform on Teacher Attrition and Mobility," *American Educational Research Journal*, 57(6), 2339–2377.
- Tanang, H., & Abu, B. (2014) "Teacher Professionalism and Professional Development Practices in South Sulawesi, Indonesia," *Journal of Curriculum and Teaching*, 3(2), 25–42.
DOI:10.5430/jct.v3n2p25
- Van Schouten, Marlies; Venclay, Frank; and Slotegraaf, Roel (2009) "Conceptualizing the Process of Social Change and Social Outcomes," in: *International Handbook of Social Impact Assessment*, ed. Becker et al., trans. Hadi Jalili, Tehran: Social and Cultural Studies Office of Tehran Municipality.
- Zizi Torab, Zahra; Mohajeran, Behnaz; and Hasani, Mohammad (2022) "Designing a Model for Improving the Quality of the Teacher Ranking System," *Research in Educational Systems*, Vol. 16, No. 57, pp. 37–50.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23831324.1401.16.57.3.2>

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی

فصلنامه علمی

شماره هفدهم، پاییز ۱۴۰۴

صاحب امتیاز: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

مدیر مسئول: دکتر علی رنجبرکی

سر دبیر: دکتر بیژن زارع

ویراستار ادبی: وحید تقی نژاد

دستیار علمی: دکتر فروزنده جعفرزاده پور

مدیر داخلی نشریه: مریم بایه

مترجم: دکتر محمد پورحافظ

صفحه آرا: مریم طاهری

چاپخانه: چاپ دیجیتالی ایران کهن

هیئت تحریریه

دکتر علیرضا حیدرئی / استاد دانشگاه آزاد اسلامی

دکتر ابوعلی ودادپور / استاد دانشگاه تهران

دکتر بیژن زارع / استاد دانشگاه خوارزمی

دکتر حامد بخشی / دانشیار پژوهشگاه گردشگری

دکتر محمدجواد زاهدی / استادیار دانشگاه پیام نور

جهاد دانشگاهی واحد مشهد

دکتر محمدباقر عزیززاده / استادیار دانشگاه تبریز

دکتر فروزنده جعفرزاده پور / دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی

دکتر محمد مهدی فرقانی / استادیار دانشگاه علامه طباطبائی

و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

دکتر آشوک کومار کول / استادیار دانشگاه B.H.U

دکتر تهمنه شاوردی / دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و

دکتر علی محمدزاده / استادیار دانشگاه پیام نور

مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

دکتر علی اکبر مهرانی / استادیار دانشگاه تهران

نشریه «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی» با صاحب امتیازی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی بر اساس آیین نامه نشریات علمی مصوب ۱۳۹۸/۰۲/۰۹، از شماره بهار ۱۴۰۱ موفق به کسب رتبه علمی از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری شده است.

* توجه: نام این مجله از شماره اول تا ششم «پژوهش مسائل اجتماعی ایران» بوده است و طبق نظر کمیسیون محترم نشریات علمی طی نامه شماره ۱۴۰۲/۲۱۳۲۹/ص/۱۴۰۳ تاریخ ۱۴۰۲/۰۵/۱۶ کشور به «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی» تغییر یافته است.

فصلنامه علمی «پژوهش مسائل اجتماعی ایران» از تاریخ ۱۴۰۰/۰۷/۲۸ با «انجمن ایرانی مطالعات زنان» و «انجمن علمی جامعه‌شناسی آموزش و پرورش ایران» در زمینه انتشار مقالات علمی، در حوزه تخصصی مسائل اجتماعی ایران، تفاهم نامه همکاری امضاء کرده است.

این فصلنامه در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (www.isc.ac)، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (www.sid.ir)، بانک اطلاعات نشریات کشور (www.magiran.com)، بانک اطلاعات نشریات سیولیکا (www.civilica.com)، پایگاه مجلات تخصصی نور (www.noormags.com) و برخی پایگاه‌های دیگر نمایه می‌شود.

❖ نشانی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان دانشگاه، خیابان شهید وحید نظری، شماره ۴۷
صندوق پستی ۱۳۱۶-۱۳۱۴۵، اداره نشریات علمی، تلفن: ۶۶۴۹۷۵۶۱-۲، نمابر: ۶۶۴۹۲۱۲۹

نشانی اینترنتی: risi.ac.ir@gmail.com پایگاه اینترنتی: risi.ihss.ac.ir

فرایند چاپ: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

قیمت: ۱۲۰۰۰۰۰ ریال

راهنمای تدوین و ارسال مقاله‌های علمی - پژوهشی

شرایط ارسال مقاله

- مقاله به زبان فارسی یا انگلیسی بوده، قبلاً در جایی چاپ نشده باشد. داشتن چکیده فارسی و انگلیسی برای مقاله ضرورت دارد.
- هیئت تحریریه پس از داوری، پذیرش مقاله را اعلام خواهد کرد.
- مسئولیت صحت مندرجات مقاله‌های علمی با نویسندگان یا نویسندگان آن است.
- همراه مقاله نام و نشانی دقیق، شماره تلفن نویسنده یا نویسندگان و محل خدمت آنان ذکر شود.
- مقاله در برگه‌های A4 و با رعایت ابعاد صفحه فصلنامه (قطع وزیری) تایپ شود. تعداد جدولها در پایین‌ترین حد در نظر گرفته شود. نمودارها واضح و عکس‌ها سیاه و سفید در کاغذ مناسب در اندازه ۱۵×۱۰ سانتی‌متر تهیه گردد.
- مقاله حروف چینی شود و به وسیله پست الکترونیکی به دفتر فصلنامه ارسال گردد.
- فصلنامه در ویرایش مقالات آزاد است.

نحوه ارائه مقاله

- مقاله علمی- پژوهشی شامل عنوان، نام و نام خانوادگی نویسنده یا نویسندگان، چکیده، واژگان کلیدی، مقدمه، روش کار، تجزیه و تحلیل، نتیجه‌گیری و منابع باشد. حجم مقاله نیز نباید از ۱۵ صفحه بیشتر باشد.
 - عنوان مقاله گویا و بیانگر محتوای مقاله باشد. نام و نام خانوادگی، درجه علمی و مؤسسه‌ای که مؤلف در آن اشتغال دارد، در زیر عنوان قید شود.
 - چکیده مقاله، شرح مختصر و جامعی از محتوای مقاله شامل بیان مسئله، هدف، ماهیت و چگونگی پژوهش، نکته‌های مهم نتیجه و بحث است. تعداد کلمات چکیده از ۱۵۰ کلمه بیشتر نباشد.
 - مقدمه مقاله بیانگر مسئله پژوهش است. محقق باید زمینه‌های قبلی پژوهش و ارتباط آن را با موضوع مقاله به اجمال بیان و در پایان به انگیزه تحقیق اشاره نماید.
 - روش کار باید به اجمال بیانگر چگونگی و فرایند انجام پژوهش باشد. تحلیل‌های آماری، روش‌های مورد استفاده، به شیوه‌ای مناسب یادآوری شود.
 - داده‌ها و نتیجه‌های به دست آمده باید به گونه‌ای منطقی و مفید ارائه شود و به این منظور می‌تواند همراه با جدول، نمودار، نگاره و عکس باشد.
 - نویسنده در پایان مقاله راهنمایی و کمک‌های دیگران را یادآوری و از آنها سپاسگزاری کند.
 - ارجاع‌های متن مقاله داخل کمان و به این شیوه است: (نام خانوادگی، سال انتشار: شماره صفحه)؛ مانند (زرین کوب، ۱۳۷۷: ۲۵). شیوه ارجاع به منابعی که بیش از دو نفر نویسنده دارند نیز به این صورت خواهد بود: (اسمیت و همکاران، ۱۹۷۴: ۲۲).
 - در ذکر مشخصات انتشاراتی در فهرست منابع پایان مقاله از شیوه زیر پیروی شود:
- مقاله: نام خانوادگی، نام (سال انتشار) «نام مقاله»، نام مترجم، نام نشریه، دوره یا سال، شماره.
- کتاب: نام خانوادگی، نام (سال انتشار) عنوان کتاب، نام مترجم، مصحح، یا سایر افراد، شماره مجلد، نوبت چاپ، محل انتشار، نام ناشر.

فهرست

- که سخن سردبیر.....الف
- که اعیانی سازی به مثابه ابزار مداخله: بازنمایی فضا در سیاست های شهری (مورد مطالعه: کوره های آجرپزی منطقه ۱۹ شهرداری تهران)..... ۱
- هادی برغمندی/مریم ایشاری
- که امید اجتماعی در دل محرومیت؛ مطالعه ای جامعه شناختی بر کیفیت زندگی در مناطق حاشیه ای شهر قزوین..... ۳۵
- موسی سعادت
- که تبیین جامعه شناختی نگرش به پایداری خانواده با تأکید بر آسیب های اجتماعی شهر اصفهان..... ۵۷
- مریم سادات موسوی/سید محمد سید میرزایی/باقر ساروخانی
- که بررسی نقش صفحات اینستاگرامی اینفلوئنسر ها در سبک زندگی مورد مطالعه: کاربران شهر تبریز..... ۸۹
- محمود ابراهیمی سعید/لیلا نیرومند
- که فراتحلیل مطالعات تأثیر شبکه های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی در ایران..... ۱۱۹
- ژیلا پوریا/تهمینه شاوردی/عاصمه قاسمی
- که آسیب شناسی آثار اجتماعی و فرهنگی نظام رتبه بندی معلمان: مورد مطالعه: معلمان استان خوزستان... ۱۴۷
- زهره درویشی

داوران این شماره

- دکتر حامد بخشی / دانشیار پژوهشکده گردشگری جهاددانشگاهی واحد مشهد
- دکتر ستار پروین / دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی
- دکتر فروزنده جعفرزاده پور / دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر اسماعیل جهانی دولت آباد / دانشیار دانشگاه محقق اردبیلی
- دکتر تهمنه شاوردی / دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر رضا صفری شالی / دانشیار دانشگاه خوارزمی
- دکتر طاها عشایری / دانشیار دانشگاه محقق اردبیلی
- دکتر شهلا کاظمی پور / دانشیار بازنشسته دانشگاه تهران
- دکتر بهمن گرجیان / دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی
- دکتر نادر مطیع حق شناس / دانشیار مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور
- دکتر سینا احمدی / استادیار دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه
- دکتر هادی برغمندی / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر کرم الله جوانمرد / استادیار دانشگاه آیت الله العظمی بروجردی (ره)
- دکتر حسین حیدری / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر هادی برغمندی / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر هادی سلیمی / استادیار دانشگاه هرمزگان
- دکتر الهام شیردل / استادیار دانشگاه سیستان و بلوچستان
- دکتر عادل عبداللهی / استادیار مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور
- دکتر علی فیض اللهی / استادیار دانشگاه ایلام
- دکتر طاها عشایری / دانشیار دانشگاه محقق اردبیلی
- دکتر شهلا کاظمی پور / دانشیار بازنشسته دانشگاه تهران
- دکتر جعفر کرزنگنه / استادیار دانشگاه پیام نور
- دکتر سید محمد موسی مطلبی / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر مهری سادات موسوی / استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- دکتر روح الله نصرتی / استادیار دانشگاه تهران
- دکتر محمد پورحافظ / دانش آموخته دکتری پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی
- حسین نوری نیا / مربی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاددانشگاهی

سخن سردبیر

شهر و فضای شهری به عنوان بستر کنش اجتماعی زمینه‌ساز شرایط آسیب اجتماعی یا همدلی و انسجام محلی است. شارحان نظریه پنجره شکسته به نشانه‌ها و دلالت‌هایی توجه دارند که رفتار ضد اجتماعی و بی‌نظمی را سبب می‌شود. در عین حال، صرف مواجهه کالبدی با فضای شهری بدون توجه به سایر عوامل مانند وضعیت بافت اجتماعی و ویژگی‌ها و محدودیت‌های ساکنین، عوامل اقتصادی، روابط فرهنگی و... می‌تواند موجب جابه‌جایی مسئله کالبدی به محیط پیرامون شود. از این منظر، ضروری است که سیاستها و برنامه‌ها و طرح‌های شهری که با اهداف بهبود وضعیت یا بهینه سازی فضای شهری اجرا می‌شوند ابعاد اجتماعی را مطمح نظر قرار دهند. مطالعات نشان می‌دهد که نه تنها در محله‌های فرودست درون شهر، بلکه در مناطق حاشیه‌ای نیز به دلیل محدودیت‌ها و ویژگی‌های فضایی/اقتصادی آسیب‌های اجتماعی با شدت بیشتری به وقوع می‌پیوندند. به عبارتی حاشیه‌نشینی نیز می‌تواند زمینه ایجاد آسیب اجتماعی را فراهم نماید.

در این شماره، پژوهشگران حوزه‌های متنوع مسائل و آسیب‌های اجتماعی را کاویده اند. نخستین مقاله به موضوع سیاست‌ها و رویکردهای عیانی‌سازی شهری به مثابه یک اقدام مداخله‌ای در بافت شهری و پیامدهای اجتماعی اقتصادی آن برای ساکنین، جابه‌جایی فضایی مسئله و افزایش آسیب‌های شهری پرداخته‌اند. دومین مقاله کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌ای شهر قزوین و رابطه آن با امید اجتماعی در بین ساکنین این مناطق را مورد رصد قرار داده و دریافت که ارتقاء کیفیت زندگی در ابعاد مختلف آن، می‌تواند به‌طور مستقیم و مؤثر به افزایش امید اجتماعی در جوامع کمتر برخوردار کمک کند.

سومین مقاله به موضوع مهم پایداری و ناپایداری خانواده اهتمام داشته و دریافت که متغیرهایی نظیر استفاده از رسانه‌ها، اعتماد بین شخصی، فردگرایی و جمع‌گرایی نقش معناداری در تبیین نگرش به پایداری خانواده و پیشگیری یا تشدید آسیب‌های اجتماعی خانواده دارند. دو مقاله بعدی فضای مجازی و رابطه آن را با متغیرهای متفاوتی را مورد کنکاش قرار داده‌اند. مقاله چهارم به تأثیر صفحات اینفلوئنسرهای

اینستاگرام بر سبک زندگی پرداخته و نشان داده که اثرگذاری اینفلوئنسرهای اینستاگرامی بر سبک زندگی شهروندان چندبعدی و وابسته به نوع محتوا و انگیزه‌های کاربران است. مقاله پنجم به رابطه بین مشارکت سیاسی و فضای مجازی اهتمام داشته و یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که فضای مجازی در حد کم بر مشارکت سیاسی شهروندان مؤثر است. قانون‌گذاران با تدوین و تصویب قوانین سعی در ساماندهی و هدایت رفتارهای مطلوب و افزایش بهره‌وری در حوزه‌های مختلف دارند. آخرین مقاله به پیامدهای اجرای قانون رتبه بندی معلمان به عنوان بستری برای ایجاد عدالت و افزایش توانمندی گروه هدف پرداخته و نتایج اجرای آن را در بین معلمان بررسی کرده است. با توجه به اهمیت شناخت و کاهش آسیب‌های اجتماعی و کمک به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان، از پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه مسائل اجتماعی دعوت می‌نماییم که با ارسال مقالات پژوهشی، نقدها و پیشنهادهای سازنده خود به ارتقاء کیفی محتوای این فصلنامه کمک کنند.

من الله التوفيق و عليه التكلان

دکتر بیژن زارع

سردبیر فصلنامه علمی

«پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره هفدهم، پاییز ۱۴۰۴: ۳۴-۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی

اعیانی سازی به مثابه ابزار مداخله: بازنمایی فضا در سیاست های شهری (مورد مطالعه: کوره های آجرپزی منطقه ۱۹ شهرداری تهران)^۱

هادی برغمادی*

مریم ایثاری**

چکیده

این مقاله به واکاوی گفتمان اعیانی سازی در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران با تمرکز بر کوره های آجرپزی و سکونتگاه های غیر رسمی پیرامون آن می پردازد. استدلال اصلی پژوهش حاضر آن است که سیاست های مداخله شهری در این محدوده نه از منظر ارتقای کیفیت زندگی یا پاسخ به نیازهای اجتماعی، بلکه در چهارچوب گفتمان مسلط «سامان دهی»، «به سازی»، «نوسازی» و «پاک سازی» است. این گفتمان با بازنمایی فضا به مثابه «آسیب»، «تهدید» و «فضای بی دفاع» و با نادیده انگاری دلایل ساختاری فقر، زمینه را برای مداخلاتی فراهم می کند که به اعیانی سازی، افزایش ارزش زمین، جابه جایی جمعیت های فرودست و حذف سکونتگاه های غیر رسمی منجر می شود. مطالعه حاضر با بهره گیری از روش ترکیبی شامل تمام شماری کورهنشینان (پیمایش)، مصاحبه های نیمه ساختاریافته با مطلعان کلیدی و بررسی اسناد شهری نشان می دهد که میان روایت رسمی از کوره ها و تجربه زیسته ساکنان، شکافی عمیق وجود دارد. هرچند مدیریت

۱. بخشی از داده ها و اطلاعات ارائه شده در این مقاله برآمده از طرحی است با عنوان «ارزیابی تاثیرات اجتماعی ساماندهی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران» که در سال ۱۴۰۲ توسط نویسندگان مقاله و با حمایت دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران انجام شده است.

* استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران barghamadi@acecr.ac.ir
<https://orcid.org/0000-0003-2941-1113>

** نویسنده مسئول: استادیار گروه مطالعات خانواده، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران
isari@acecr.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0004-0141-857X>

شهری، ساکنان کوره‌ها را به عنوان آسیب اجتماعی و به مثابه «فقرای غیرمستحق» بازنمایی می‌کند، داده‌های میدانی نشان می‌دهد که سکونت در این محدوده ناشی از فقر مزمن، محدودیت دسترسی به مسکن رسمی و نبود حمایت‌های نهادی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که پروژه‌های سامان‌دهی و بازآفرینی در ناحیه ۳، بیشتر در جهت آزادسازی اراضی، بارگذاری جمعیت جدید و ارتقای ارزش زمین طراحی شده‌اند و پیامد آن می‌تواند جابه‌جایی اجباری ساکنان و بی‌ثباتی سکونتی باشد. بر این اساس مسئله اصلی بر ساخت آسیب‌محور فضا در گفتمان رسمی است؛ گفتمانی که حل مسئله را به پاک‌سازی فضا و کالایی‌شدن آن تقلیل داده و بدون توجه به مکانیزم‌های فرودست‌ساز، به پاک‌سازی صورت مسئله می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: اعیانی‌سازی، کوره‌های آجرپزی، سکونتگاه غیر رسمی، بازنمایی‌های فضا و منطقه ۱۹ شهرداری تهران.

بیان مسئله

طی دهه‌های اخیر، فرآیندهای مداخله در بافت‌هایی که ناکارآمد (بافت فرسوده، سکونتگاه غیر رسمی، اراضی پرخطر و...) خوانده می‌شود، به یکی از محورهای اصلی سیاست‌گذاری شهری در ایران تبدیل شده‌اند. این مداخلات، بیشتر با عناوینی چون «سامان‌دهی»، «نوسازی»، «بازآفرینی شهری»، «کاهش آسیب‌ها» یا «ارتقای کیفیت محیط» توجیه می‌شود؛ اما تجربه بسیاری از شهرها نشان می‌دهد که چنین سیاست‌هایی، در عمل اغلب از سطح یک اقدام کالبدی فراتر نمی‌رود و فاقد رویکردی اجتماعی و عدالت‌محور هستند. همین یک‌جانبه‌گرایی سبب شده است که نوسازی شهری در بسیاری از موارد به اعیانی‌سازی و جابه‌جایی اجباری ساکنان کم‌درآمد منجر شود و از آنچه با عنوان ارتقای کیفیت زندگی ساکنان (به عنوان یکی از هدف‌های این اقدامات) یاد می‌شود، فاصله بگیرند.

یکی از بخش‌های تعیین‌کننده در این چرخه، شیوه بازنمایی فضا و ساکنان آن در گفتار رسمی مدیریت شهری است. فضاهایی نظیر بافت‌های فرسوده، سکونتگاه‌های غیر رسمی، کوره‌های آجرپزی، یا اراضی رها شده بیشتر در گفتمان سیاست‌گذاران به عنوان «آسیب»، «تهدید»، «ناکارآمد»، «مخاطره‌آمیز» یا «مانع توسعه» معرفی می‌شود. این بازنمایی نه تنها تعریف مسئله را شکل می‌دهد، بلکه نوع مداخله مطلوب را نیز پیش‌فرض می‌گیرد؛ به این معنا که پاک‌سازی کالبدی، افزایش ارزش زمین و جذب سرمایه به امری بدیهی و ضروری تبدیل می‌شود.

ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران، نمونه‌ای برجسته از این سازوکار است. این محدوده که ترکیبی از سکونتگاه‌های غیر رسمی، کوره‌های آجرپزی، حضور مهاجران افغانستانی، افراد بی‌خانمان، فعالیت‌های غیر رسمی نظیر گاراژهای زباله و در مجموع عرصه‌های غیر رسمی شهری را در خود جای داده است، در گفتمان رسمی اغلب نه به مثابه «محل زیست»، بلکه به عنوان «کانون آسیب» بازنمایی شده است. همین بازنمایی به شکل‌گیری سیاست‌هایی منجر شده که اولویت را به حذف عناصر به زعم بخشی از مدیریت شهری «نامطلوب» می‌دهد و در نتیجه حق سکونت، احساس تعلق به محیط زندگی، معیشت و ارتباطات اجتماعی ساکنان به حاشیه رانده می‌شود.

بر این اساس تعریف رسمی از «مسئله شهری» خود به تولید مسئله‌ای جدید بدل می‌شود و فرایندی که قرار است مشکلات را حل کند، در غیاب رویکرد اجتماعی، خود زمینه‌ساز گسترش نابرابری، رانده شدن جمعیت‌های کم‌درآمد و تهیدست، افزایش هزینه‌های زندگی، حذف مسکن مقرون‌به‌صرفه و تغییر ساختار اجتماعی محله‌ها می‌شود. در چنین شرایطی، اعیانی‌سازی نه پیامدی ناخواسته، بلکه نتیجه منطقی گفتمان مسلط حکمرانی شهری است که فضا را «مسئله‌دار» و «نیازمند پاک‌سازی» تعریف می‌کند.

نتایج بسیاری از مطالعات بیانگر آن است که نحوه مواجهه با آنچه بافت‌های ناکارآمد خوانده می‌شود و سیاست‌های مداخلاتی در آنها، با نتایج نامطلوبی همراه بوده است. مطابق گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس در فرایند اعیانی‌سازی، با ارتقای خدمات و کالبد، قیمت املاک و خدمات ارائه‌شده افزایش می‌یابد. در اولین گام به دلیل افزایش اجاره‌ها، مستأجران از محله رانده می‌شوند. به تدریج به دلیل افزایش هزینه‌های جاری زندگی و تغییرات جامعه محلی، ساکنان بومی حتی به رغم میل باطنی از محله مهاجرت می‌کنند (فرنام، ۱۴۰۳: ۱۰). بر این اساس ضرورت پژوهش حاضر، توصیف وضعیت گروه‌های تحت تأثیر اعیانی‌سازی و ترسیم پیامدهای منفی بالقوه این سیاست بر زیست و سکونت آنها خواهد بود.

مقاله حاضر همچنین با واکاوی گفتمان اعیانی‌سازی مسلط بر سیاست‌های شهری در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ و با ارائه توصیفی از وضعیت کوره‌های آجرپزی در این محدوده و ساکنان آن نشان خواهد داد که فضاهای موسوم به بافت ناکارآمد شهری نزد سیاست‌گذاران چگونه بازنمایی می‌شود و این شیوه بازنمایی چگونه می‌تواند زمینه‌ساز اقدامات مداخلاتی باشد که در نهایت یکی از ذی‌نفعان اصلی یعنی ساکنان عرصه‌های غیر رسمی را نادیده بگیرد.

از این رو پرسش محوری این مقاله عبارت است از اینکه چگونه بازنمایی رسمی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ و کوره‌های آجرپزی به عنوان «فضای آسیب»، مسیر سیاست‌گذاری شهری را به سمت مداخلاتی هدایت می‌کند که به نوسازی اجباری، اعیانی‌سازی و نادیده گرفتن ساکنان فرودست منجر شود.

به بیان دیگر، تمرکز نوشتار حاضر، فرایند بر ساخت مسئله و بازنمایی فضا در سیاست‌گذاری شهری است؛ فرایندی که تعیین می‌کند چه کسی «مسئله» تلقی شود، چه فضایی «ناسالم» معرفی شود و چه مداخله‌ای «ضروری» قلمداد گردد. در این راستا مقاله حاضر در پی آن است که نشان دهد چگونه تولید این گفتمان، راه را برای حذف ساکنان فرودست، کالایی شدن فضا و شکل‌گیری الگوهای نابرابر نوسازی شهری هموار می‌کند.

پیشینه پژوهش

مطالعات آتکینسون و بریدج (۲۰۰۵) نشان می‌دهد که برخی از ابعاد منفی اعیانی‌سازی شامل جابه‌جایی به دلیل افزایش اجاره یا قیمت‌ها، هزینه‌های روانی ثانویه ناشی از جابه‌جایی، نارضایتی و درگیری در جامعه، از دست رفتن مسکن مقرون به صرفه، افزایش غیر قابل پایدار قیمت ملک ناشی از سوداگری، بی‌خانمانی، جابه‌جایی تجاری-صنعتی، افزایش هزینه و تغییر در خدمات محلی، جابه‌جایی و فشار تقاضای مسکن بر مناطق فقیر اطراف و از بین رفتن تنوع اجتماعی است.

پژوهش لیثوید (۲۰۲۳) نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین آسیب‌هایی که قربانیان اعیانی‌سازی همراه با جابه‌جایی متحمل می‌شوند، از دست دادن دسترسی به مواهب و امکاناتی است که عضویت در یک جامعه محلی پویا و شکوفا برای آنان به همراه دارد. این مطالعات نشان می‌دهد که اعیانی‌سازی بدون جابه‌جایی نیز اغلب به جوامع محلی آسیب می‌زند. از این رو می‌توان استدلال کرد که اعیانی‌سازی بدون جابه‌جایی نیز تهدیدی برای برابری ارتباطی به شمار می‌رود و در بسیاری موارد برخی از حقوق بنیادین سکونت را نقض می‌کند.

نتایج پژوهش اوترمارک و دویونداک (۲۰۰۷) در هلند نشان می‌دهد که ظهور پدیده اعیانی‌سازی به عنوان یک «راهبرد شهری جهانی» چنان‌که اسمیت (۲۰۰۲) به آن اشاره می‌کند- به روشنی در نواحی پیرامونی شهرهای هلند قابل مشاهده است. این مطالعه نشان می‌دهد که نیروی محرک اعیانی‌سازی در این مناطق، نه نیاز دولت‌های محلی به تقویت پایه مالیاتی‌شان است و نه جست‌وجوی سود از سوی توسعه‌دهندگان. اعیانی‌سازی همچنین پاسخی به تقاضای مسکن از سوی طبقه متوسط جدید نیز نیست. در عوض، اعیانی‌سازی هدایت‌شده توسط دولت در هلند -و شاید در دیگر

کشورها- تلاشی از سوی ائتلافی متشکل از بازیگران دولتی و انجمن‌های مسکن برای ایجاد نظم اجتماعی در محله‌های محروم است. اعیانی‌سازی در اینجا ابزاری است برای آرام‌سازی تنش‌ها و کاهش تمرکزهای جمعیتی‌ای که برای مقامات دولتی، مشکل‌ساز تلقی می‌شود.

مطالعه اسلیتر و همکاران (۲۰۰۴) استدلال می‌کند که اصطلاح اعیانی‌سازی اکنون شامل تمامی فرایندهایی می‌شود که به «تولید فضا برای -و مصرف آن توسط- جمعیتی ثروتمندتر و بسیار متفاوت که به آن منطقه وارد می‌شوند» مربوط است.

در ایران نیز مطالعات انتقادی در حوزه اعیانی‌سازی همسو با مطالعات جهانی انجام شده است. نتایج مطالعات مشکینی و امیرحاجلو (۱۴۰۱) در زمینه پروژه‌های توسعه شهری و نسبت آن با اعیانی‌سازی نشان می‌دهد که پروژه‌های توسعه شهری به اجرا درآمده در کلان‌شهرها، سطح بالایی از شکاف اجاره و رانت و افزایش قیمت زمین ایجاد می‌کند که به اعیانی‌سازی با شخصیتی سوداگرانه و رانت‌جویانه منتهی می‌شود. این مطالعه همچنین بر این امر تأکید می‌نماید که پروژه‌های توسعه شهری به عنوان فرایند سیاسی قدرتمند و نوآورانه برآمده از نئولیبرالیسم ذیل توسعه نابرابر جغرافیایی با سرپوش گذاشتن بر مناسبات واقعی اجتماعی شکل می‌گیرد و در معارضه گروه‌های هم‌سود که هیچ‌یک حاضر به کناره‌گیری از منافع خود نیستند، نفوذ می‌یابد.

نتایج مطالعه مسعود و زمانی (۱۳۹۸) که بر دو محله اتابک و خانی‌آباد تهران تمرکز داشته است، نشان می‌دهد که ارتباط مستقیمی میان تشدید اقدامات بازآفرینی شهری، بالا رفتن تقاضا برای سکونت، افزایش قیمت واحدهای مسکونی و آوارگی ساکنان قدیمی محله وجود دارد. این پژوهش نیز بر این امر تأکید می‌نماید که در پی وقوع پدیده اعیانی‌سازی، بسیاری از افراد به اجبار محل زندگی خویش را ترک کرده، یا با هزینه بیشتری قادر به زندگی در آن هستند. این در حالی است که ریشه وقوع اعیانی‌سازی را می‌توان در رکود بیش از حد محله و ایجاد شکاف در ارزش زمین و اجاره‌بها میان محله و سایر قسمت‌های شهر جست‌وجو نمود.

همچنین نتایج پژوهش مهدی‌زاده و همکاران (۱۴۰۴) نیز نشان می‌دهد که ایجاد نواحی نوآوری به‌مثابه مکانیزمی برای بازآفرینی محله‌های ناکارآمد شهری، اعیانی‌سازی

را تشویق می‌کند و ممکن است موجب کاهش فرصت‌های شغلی برای افراد کم‌سوادتر شوند، بدین ترتیب نیاز به اجرای سیاست‌ها و اقداماتی مبتنی بر جامعه است تا از اعیانی‌سازی جلوگیری کند.

مواجهه با ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران به عنوان سکونتگاه غیر رسمی و انجام اقداماتی (خواسته و یا ناخواسته) به منظور اعیانی‌سازی این فضا می‌تواند پیامدهای بی‌شمار اجتماعی را در پی داشته باشد که به برخی از این پیامدها و تأثیرات در نمونه‌های ارائه‌شده، اشاره شد. این پیامدها و تأثیرات -نظیر کاهش فرصت‌های شغلی برای ساکنان فعلی، افزایش قیمت زمین و اجاره‌بها، مهاجرت ساکنان، افزایش سوداگری، ایجاد نارضایتی و مانند آن- می‌تواند در بلندمدت به افزایش شکاف اجتماعی و اقتصادی بین محله‌ها منجر شود و مدیریت شهری را در آینده با مسائل نوظهور دیگری مواجه نماید.

مفاهیم و ادبیات نظری پژوهش

در این بخش به طور اجمالی، مفاهیم و ادبیات نظری حول عرصه غیر رسمی شهری و بازنمایی‌های فضا مرور می‌شود و در ادامه به ادبیات نظری اعیانی‌سازی اشاره می‌شود. از مفاهیم ارائه‌شده در این بخش در نقش مفاهیم حساس نظری و به عنوان ابزار تفسیری در مطالعه کیفی حاضر بهره‌برداری شده است.

عرصه غیر رسمی شهری

میدان مورد مطالعه در پژوهش حاضر (ناحیه ۳ منطقه ۱۹)، از ابعاد مختلف با عرصه غیر رسمی شهری، پیوند تنگاتنگی دارد، به طوری که هدف اصلی طرح‌های سامان‌دهی در این ناحیه، ایجاد تغییر در این عرصه است. از این رو فهم سکونتگاه غیر رسمی شهری و تعبیر نظری گوناگون از آن، حائز اهمیت است. زیست غیر رسمی شهری، عرصه غیر رسمی شهری یا غیر رسمیت شهری از جمله معادل‌هایی است که برای حوزه مطالعاتی Urban Informality به کار گرفته شده است. ادبیات زیست غیر رسمی را می‌توان مجموعه‌ای از رویکردها و پژوهش‌هایی قلمداد نمود که ابعاد مختلفی از عرصه غیر رسمی شامل سکونتگاه‌های غیر رسمی، اقتصاد غیر رسمی، سیاست‌ها و فعالیت‌های غیر رسمی و علل و پیامدهای زیست غیر رسمی را مورد توجه قرار داده‌اند.

از نگاه مک فارلن، عرصه رسمی و غیر رسمی، بیش از همه به مثابه تشکیلات ارضی (مانند زاعه‌ها به عنوان عرصه غیر رسمی)، طبقه‌بندی گروه‌های خاص (مانند نیروی کار غیر رسمی) یا شیوه‌های سازمان‌دهی (مانند ساختاریافته در مقابل ساخت نیافته، قانونی در مقابل غیر قانونی، قابل پیش‌بینی در برابر پیش‌بینی ناپذیر) درک می‌شود. بر این اساس تقسیم‌بندی رسمی - غیر رسمی به مثابه طبقه‌بندی فضایی، فرم سازمان‌دهی و ابزار دولتی عمل می‌کند و در این میان، مطالعه تعاملات متنوع، پیچیده و محتمل میان عرصه‌های رسمی و غیر رسمی حائز اهمیت پژوهشی است (Mcfarlane, 2012: 95).

تأکید اصلی در پژوهش حاضر، نحوه بازنمایی‌های فضا در عرصه‌های غیر رسمی شهری است. مفهوم بازنمایی‌های فضا از نظریه تولید فضای لوفور استخراج شده است. وی دیالکتیک سه‌گانه خود از فضا را اینگونه معرفی می‌کند: پرکتیس‌های فضایی^۱، بازنمایی‌های فضا^۲ و فضاها^۳ بازنمایی‌های فضا، فضای مسلط در جامعه و فضای مفهومی ساخته شده از نمادها، کدگذاری‌ها و نموده‌های انتزاعی است. از این‌رو فضای مفهومی شده، فضای دانشمندان، برنامه‌ریزان، شهرسازان، تفکیک‌کنندگان تکنوکرات، مهندسان اجتماعی و تمام کسانی است که در پی آنند تا آنچه را زیسته و دریافته می‌شود، به کمک آنچه پنداشته می‌شود، تعیین کنند (Lefebvre, 1991: 9-40).

بنابراین بازنمایی‌های فضا به دنبال الگوهایی از بازنمایی فضای شهری و عرصه غیر رسمی شهری هستند تا از خلال آن به تقویت گفتمان‌های انضباطی و کنترلی نائل آیند. لوفور استدلال می‌کند آنهایی که چگونگی بازنمایی فضا را کنترل می‌کنند، چگونگی تولید، سازمان‌دهی و مصرف فضا را نیز کنترل می‌کنند. بنابراین کردارها و عمل‌های فضایی (سیاست‌های مداخلاتی اجرا شده) نیز متأثر از کسانی است که بازنمایی فضا را برعهده دارند.

اعیانی‌سازی

اعیانی‌سازی^۴ یا تبدیل مناطق حاشیه‌ای و محل سکونت طبقه کارگر به کاربری مسکونی برای طبقه متوسط، فرایندی است که در دهه ۱۹۶۰ با سرمایه‌گذاری بازار و

-
1. Spatial Practices
 2. Representations of space
 3. Spaces of Representation
 4. Gentrification

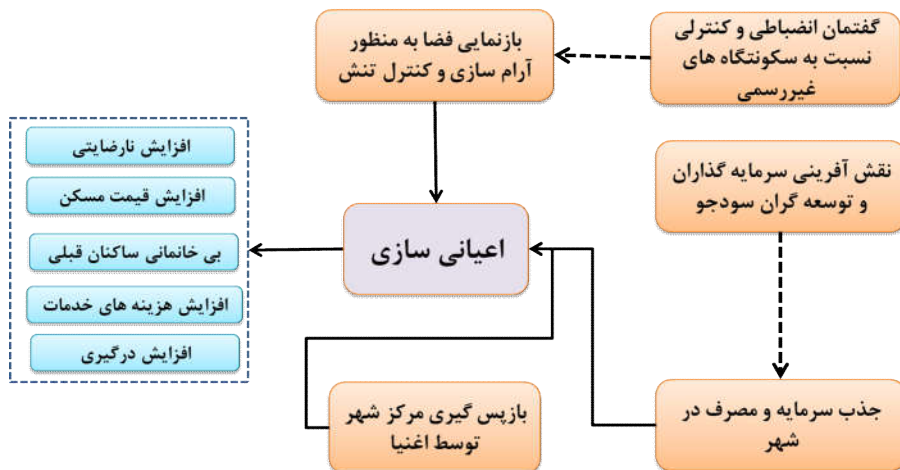
بخش خصوصی در مناطق مرکزی و عمده شهری آغاز شد (Zukin, 1987:129). نخستین بار راث گلس، جامعه‌شناس انگلیسی، اصطلاح اعیانی سازی را ابداع کرد تا به واسطه آن نقل مکان مسکونی افراد طبقه متوسط به مناطق کم‌درآمد لندن را توصیف کند. به باور او، «وقتی روند اعیانی سازی در یک منطقه آغاز می‌شود، به سرعت ادامه می‌یابد تا زمانی که تمام یا بیشتر ساکنان اصلی طبقه کارگر در آن محدوده آواره و جابه‌جا^۱ شوند و شخصیت اجتماعی منطقه تغییر کند» (ر.ک: Glass, 1964). از این‌رو اعیانی سازی منجر به جابه‌جایی طبقات پایین به سمت بیرون از شهر خواهد شد. خانوارهای کم‌درآمد به واحدهای مسکونی حاشیه‌ای‌تر با کیفیت و قیمت پایین‌تر از محل سکونت قبلی خود خواهند رفت (Banabaka et al, 2024: 1603).

اعیان سازی، یکی از محصولات جانبی جذب سرمایه و مصرف در شهرهاست که مفهومی کنایه‌آمیز و باری منفی دارد؛ زیرا حاصل فرآیندی محسوب می‌شود که پیامد آن تدارک محله برای اسکان اغنیا و بی‌توجهی به فشارهای وارد بر فقراست و موجب آواره شدن ساکنان آسیب‌پذیر محله به‌ویژه مستأجران و جایگزین شدن آنها با اقشار مرفه‌تر می‌شود. محله‌هایی که دچار درجاتی از فرسودگی شده‌اند، معمولاً اجاره‌بها در آنها کمتر است و تبدیل به محل سکونت اقشار آسیب‌پذیر می‌شوند. رسانه‌ها، مسئولان و حتی برخی افراد در جامعه دانشگاهی کشور نیز در برخی موارد به اشتباه از اصطلاح اعیان سازی به عنوان نوعی برنامه یا طرح برای نوسازی بافت فرسوده استفاده می‌کنند که منجر به ارتقای ظاهری کیفیت عرصه‌های عمومی و محله‌ها می‌شود، اما در واقع پیامدهای نامطلوب فراوانی به دنبال دارد (تاج‌بخش و پاکزاد، ۱۳۹۵: ۸۰).

از نگاه اسمیت، در ظهور محله‌های اعیانی سازی شده بر اساس هزینه‌کرد سرمایه در پروژه‌های نوسازی بزرگ‌مقیاس شهری فقط سرمایه‌گذاران و توسعه‌گران سودجو نقش‌آفرینی می‌کنند. آنها در نواحی فرسوده بر اساس شکاف مابین رانت واقعی و رانت بالقوه بعد از نوسازی (شکاف اجاره) عمل می‌کنند. پس از آن فرایند از محل کیفیت ساختمان‌های مجاور و افزایش رانت‌های آنها سود می‌برند. در نظریه اسمیت، مالکان املاک، اربابان و توسعه‌گران، بازیگران اصلی در اعیانی سازی هستند. آنها بر اساس منافع

یا افزایش رانت املاکشان رفتار می‌کنند، اما تصمیم‌هایشان برای سرمایه‌گذاری مشروط به کیفیت محله‌ها نشده است (ر.ک: مشکینی و امیرحاجلو، ۱۴۰۱). وی اعیانی‌سازی را بخشی از یک ایدئولوژی تهاجمی و انتقام‌جویانه می‌داند که با هدف بازپس‌گیری مرکز شهر به نفع طبقات متوسط طراحی شده است (ر.ک: Smith, 1996). با این حال برخی از محققان معتقدند که اعیانی‌سازی به صورت موج‌هایی رخ می‌دهد که در آن اولین مهاجران - که اغلب به عنوان پیشگامان شناخته می‌شوند - افراد کم‌درآمد با سطوح تحصیلی بالاتر، نظیر هنرمندان هستند. انتخاب محل سکونت آنها اغلب با ملاحظات مقرون‌به‌صرفه بودن و ترجیحات زیباشناختی است (Zuk & Bierbaum, 2018: 32).

هرچند پژوهش حاضر با رویکردی اکتشافی صورت گرفته است و در پژوهش اکتشافی، مدل نظری و سنجش آن دارای اهمیت بالایی نیست و هدف از پژوهش، کشف اطلاعات و داده‌های متناسب با هدف طرح‌شده و کشف نظمی منطقی بین یافته‌هاست، اما به طور کلی و با توجه به مطالب ارائه‌شده در بخش ادبیات و پیشینه مرتبط با اعیانی‌سازی، می‌توان تصویری کلی از مطالب ارائه‌شده در قالب مدل مفهومی زیر ارائه نمود.

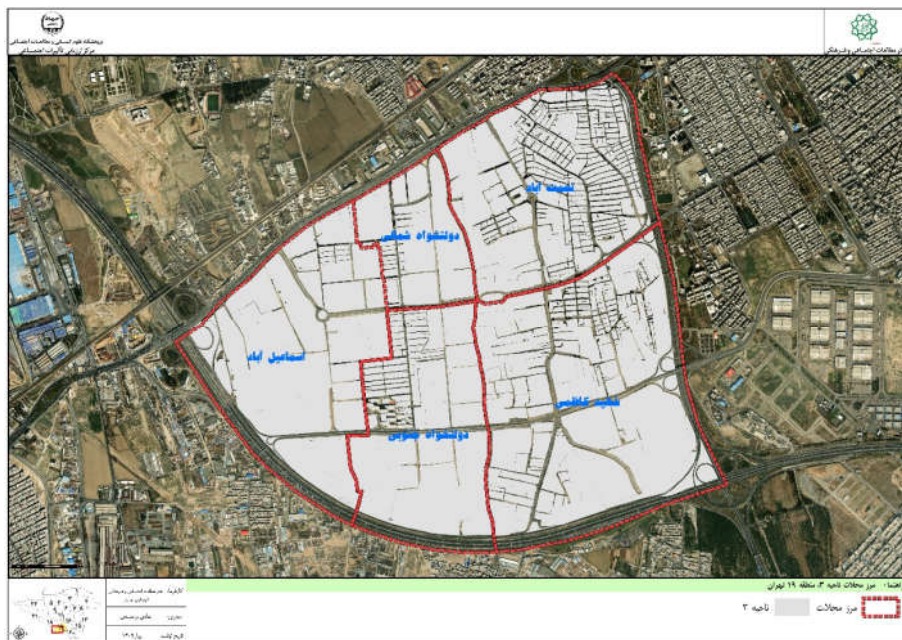

شکل ۱- مدل مفهومی اعیانی‌سازی

روش پژوهش

رویکرد این پژوهش، ترکیبی است. به همین دلیل برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات از روش‌های کمی (پیمایش) و کیفی (مطالعه اسنادی، تحلیل ثانویه، مصاحبه و بررسی میدانی) استفاده شده است.

میدان مورد مطالعه در پژوهش حاضر، سه محله از پنج محله ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران است. این سه محله شامل دولت‌خواه شمالی، دولت‌خواه جنوبی و اسماعیل‌آباد است. دلیل انتخاب این سه محله، وجود کوره‌های آجرپزی غیر فعال در این محله‌ها و حضور ساکنان غیر رسمی در کنار این کوره‌ها بوده است. زمین‌های اطراف این کوره‌ها که در برخی از اسناد به عنوان اراضی قهوه‌ای و دارای قابلیت توسعه نیز قلمداد شده است، زمینه‌ای را برای مدیریت شهری در سال‌های گذشته ایجاد نموده است تا تلاش کند از این اراضی در راستای برنامه‌ها و طرح‌های توسعه‌ای و اعیانی‌سازی در این محدوده استفاده نماید. تصویر زیر، محله‌های ناحیه ۳ منطقه ۱۹ را نشان می‌دهد.

شکل ۲- محله‌های ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران

مأخذ: معاونت برنامه‌ریزی و توسعه شهری منطقه ۱۹ شهرداری تهران

در بخش کمی، با بهره‌گیری از پیمایش به تمامی کوره‌های آجرپزی مراجعه و در گام نخست، اطلاعات آنها (در قالب پرسشنامه که اعتبار آن از طریق اعتبار صوری بررسی شد) گردآوری شد. در گام بعدی به گفت‌وگو (با ابزار مصاحبه‌نامه) با برخی از ساکنان پرداخته شد. لازم به ذکر است که جمع‌آوری اطلاعات در قالب تمام‌شماری از کوره‌نشینان در سال ۱۴۰۲ انجام شده است. به همین منظور با سرپرستان هر خانوار/ خانواده در قالب پرسشنامه گفت‌وگو شده، اطلاعات مربوط به خانوار/ خانواده در فرم‌های طراحی‌شده ثبت گردید. در بخش مصاحبه‌های کیفی نیز روش نمونه‌گیری در قالب نمونه‌گیری هدفمند و در دسترس انجام شده است. مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با مجموعه‌ای از مدیران شهری، مدیرات محلی، مالکان کوره‌ها، مطلعان کلیدی و ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی مجاور کوره‌ها انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

در ادامه تلاش شده است تا با بهره‌گیری از داده‌ها و اطلاعات حاصل از پژوهش، تاریخچه شکل‌گیری این محله‌ها، ویژگی‌های ساکنان فعلی و مسائل و نیازهای آنها، طرح‌های سامان‌دهی، نحوه بازنمایی آسیب‌ها و مسائل اجتماعی در این محدوده و نوع نگاه رسمی به این آسیب‌ها ارائه شد.

تاریخچه شکل‌گیری کوره‌های آجرپزی و اراضی اطراف آن

همان‌گونه که اشاره شد، میدان مورد مطالعه پژوهش حاضر، ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهر تهران است. این محدوده، مساحتی حدود ۷۵۸ هکتار را شامل می‌شود که از شمال به بزرگراه آیت‌الله سعیدی، از جنوب و غرب به بزرگراه آزادگان و از شرق به بزرگراه کاظمی در منطقه ۱۹ محدود می‌گردد. این عرصه در برگیرنده اراضی وسیعی است که در ابتدا شامل اراضی کشاورزی و باغات در قسمت جنوبی تهران می‌شدند. رفته‌رفته به دلیل خاک مناسب آن، این اراضی تبدیل به کوره‌پزخانه‌های آجرپزی شدند و در پی آن بافت مسکونی پیرامون کوره‌ها که ساکنان آن اغلب کارگران کوره‌پزخانه بودند، شکل گرفت. این اراضی در مراحل بعدی در پی توسعه صنعت و تعطیلی کوره‌پزخانه‌ها به اراضی وسیعی مبدل گشتند که عرصه‌ای برای مداخلات فضایی و سیاست‌گذارانه حکمرانی شهری فراهم کرده است. یکی از مالکان کوره‌ها تاریخچه ظهور کوره‌ها در

ناحیه ۳ منطقه ۱۹ را اینگونه روایت می کند:

«پدربزرگ بنده و دو تا از برادرانش در کار ساخت آجر بودند و اوایل سال ۱۳۲۰ در منطقه ای حوالی افسریه امروز، کوره آجرپزی داشتند و از خاک آنجا استفاده می کردند و آجر می پختند. در آن زمان، شهرداری منطقه و یا حکومت از آنها درخواست کرده بود که آن منطقه را ترک کنند، چون می خواستند زندان بسازند و توسعه شهری داشتند. بنابراین چند منطقه را معرفی کردند که از لحاظ خاک و شرایط بررسی کنند کجا برای کوره ها مناسب تر است. بررسی هایی که انجام دادند، تشخیص دادند که خاک این منطقه برای آجر مناسب است و شروع کردند به ساخت کوره. یعنی سابقه کوره ها، دورتر از سال های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ است؛ چون تغییر و جابه جایی که انجام شده - اگر اشتباه نکنم - سال ۱۳۳۳ بوده است. این کوره ها در محل جدید یعنی دولت خواه شروع به کار کرده است. اوایل دهه ۳۰ شروع به کار کرده اند و کوره ما، یکی از اولین کوره ها بود و با توجه به تجربه ای که داشتند، در ساخت میل و قمیرها هم به بقیه کوره ها در زمان ساخت کمک کرده اند. به خاطر همین کوره ما جایگاه فعلی که دارد، کاملاً چسبیده به بافت مسکونی است؛ بافت مسکونی ای که در این منطقه شهری است، خانه هایی بوده که برای کارکنان و کارمندان کوره ها ساخته شده که کارگرها بتوانند آنجا زندگی کنند و چون در آن زمان کوره ها شروع به کار کردند، بافت شهری هم به تبع کوره ها شکل گرفته است که تا امروز مانده است».

مطابق با اظهارات مسئول طرح تفصیلی منطقه ۱۹، کوره داران حدود ۳۰ درصد آجر شهر تهران را در دهه ۳۰، ۴۰ و ۵۰ در این منطقه تأمین می کردند. یکی دیگر از مالکان کوره ها در زمینه تاریخچه تحولات و زوال کوره ها اینگونه می گوید:

«در دهه ۵۰ الی ۶۰ به خاطر آلودگی که ایجاد می کرد، مجبور شدند ساختار کوره ها را عوض کنند و ساختار آن استفاده از گاز طبیعی شد که آلاینده ای آن، کمتر بود. ولی به تدریج کوره داران به دو مشکل اساسی برخوردند: یکی اینکه خاک منطقه تمام شده بود، خاکی که قابلیت تبدیل کردن به خشت را داشت و کوره ها را اگر دیده باشید، همه گود هستند و

مجبور بودند از همان خاک استفاده کنند یا از شهرهای دیگر خاک بیاورند که برایشان توجیه اقتصادی نداشت. از طرف دیگر همان حوالی دهه ۵۰، کارخانه‌های آجرسازی که مکانیزه آجر تولید می‌کردند، شروع به کار کردند و با توجه به اینکه این روش، بهینه نبود، حرفی در مقابل کارخانه‌ها نداشتند و از همان زمان، خیلی‌ها رو به افول بودند و دهه ۶۰ الی ۷۰ خیلی‌ها تعطیل شدند. شهرداری و محیط‌زیست هم شروع کردند به آنها تذکر دادن و سال ۶۸ یک‌سری را فضای سبز اعلام کردند و در نهایت ضربه آخر را سال ۷۱، قانون محیط‌زیستی که تصویب شد که صنایع آلاینده باید خارج از شعاع ۱۲۰ کیلومتری شهر باشند، وارد کرد و تقریباً کوره‌های فعالی در منطقه باقی نمانده بود و قبل از دهه ۷۰ همه کوره‌ها را جمع کردند. از آن به بعد هم یک تعداد خیلی کمی در کارهای مشابه مثل ساخت بتن کار می‌کردند، ولی غالب آنها دیگر توانایی کار کردن و بهره‌گیری اقتصادی از زمین را نداشتند؛ چون شهرداری و همین‌طور وزارت صنعت و معدن اجازه کار نمی‌داد و تا الان این زمین‌ها باقی مانده است».

شکل ۳- سکونتگاه‌های غیررسمی در مجاورت زمین‌های اطراف کوره‌ها

طرح سامان دهی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران

بنا بر تعریف ارائه شده در آیین نامه اجرایی برنامه ملی بازآفرینی شهری پایدار، بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری، مناطقی از شهر هستند که در سالیان گذشته عناصر متشکله آن، اعم از تأسیسات روبنایی و زیربنایی، ابنیه، مستحذات، خیابان ها و دسترسی ها، دچار فرسودگی و ناکارآمدی شده، ساکنان آن از مشکلات متعدد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی رنج می برند (معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات، ۱۳۹۷: ۲). بخش زیادی از ناحیه ۳ در منطقه ۱۹ با توجه به وجود کوره های آجرپزی که اکنون غیر فعال هستند و یا تغییر کاربری داده اند، به عنوان بافت فرسوده مصوب شناخته می شود.

«طرح سامان دهی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران» یا آنچه به طرح بازآفرینی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ مشهور است، یکی از مهم ترین سیاست های حکمرانی شهری برای تغییر اراضی اطراف کوره های آجرپزی و سامان دهی و مدیریت سکونتگاه های غیر رسمی محدوده است. علاوه بر این در طرح جامع اقدام مشترک رفع معضلات ناحیه ۳ منطقه ۱۹ تهران بر الزام مالکان کوره ها، تعیین تکلیف شهرسازی کوره ها و فسخ قرارداد اجاره آلونک ها به عنوان یکی از راهبردهای مصوب تأکید شده است.

اهداف کلیدی طرح بازآفرینی عرصه های رها شده و محدوده های رشد کوره های آجرپزی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران که از اصلی ترین هدف گذاری ها در راستای سامان دهی محدوده است، شامل مواردی نظیر: تأمین مسکن، بهبود کیفیت زیستی و هویتی محدوده، ارتقای انسجام و یکپارچگی فضایی محدوده و توسعه همه جانبه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی است (معاونت شهرسازی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران، ۱۴۰۱).

نتایج این پژوهش نشان می دهد که از نگاه مدیران شهری، اراضی محدوده کوره های آجرپزی از دو دیدگاه حائز توجه هستند. در وهله نخست به مثابه فرصت توسعه ای قلمداد می شوند که به واسطه آن می توان به نیاز مسکن شهروندان کل شهر پاسخ داد و کارکردهایی در راستای توسعه فرهنگی و اجتماعی دارند. در وهله دوم به مثابه تهدید تلقی می شوند، به طوری که حذف آسیب های اجتماعی محدوده بدون رسیدگی به این اراضی، ناممکن تعریف می شود. به این اعتبار، عامل شکل گیری و تداوم آسیب های

اجتماعی در این محدوده اراضی بی‌دفاع و ناکارآمد معرفی می‌شود. در زمینه ضرورت طرح تأمین مسکن و توسعه محدوده‌های مسکونی و مختلط با هدف تجدید حیات اجتماعی و اقتصادی عرصه‌های ناکارآمد، معاونت شهرسازی ناحیه ۳ منطقه ۱۹، نکات زیر را برشمرده است:

«یکی از ابرچالش‌های کنونی شهر تهران، تأمین مسکن است، زیرا توان استطاعت‌پذیری شهروندان به‌ویژه با تنش‌های اقتصاد کلان در سه سال گذشته به‌شدت کاهش یافته و بر میزان خانوارهای زیر خط فقر مسکن به میزان چشمگیری افزوده شده است. از طرفی، عرصه‌های ناکارآمد و رهاشده حوزه جنوبی شهر تهران با توجه به قیمت زمین و عوامل دیگر، مناسب‌ترین فضای توسعه و تأمین مسکن قابل استطاعت برای پاسخگویی به تقاضای انبوه و روزافزون مسکن دهک‌های میانی و پایین است. از آنجا که یکی از مأموریت‌ها و وظایف شهرداری تهران (طبق ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها)، تأمین بخشی از نیاز مسکن شهر است، از این‌رو یکی از اصلی‌ترین و نخستین گام‌ها برای انجام این مأموریت در شهر و ناحیه ۳ منطقه ۱۹، تأمین فضای توسعه مسکن در قالب پهنه مسکونی و مختلط است که از طریق این طرح به میزان چشمگیری مسکن برای شهروندان تأمین خواهد شد».

در زمینه آسیب‌های اجتماعی نیز معاون (وقت) اجتماعی و فرهنگی منطقه ۱۹، علت موفق نبودن طرح‌های حذف معتادان از فضای شهری محدوده را وجود فضاهای بی‌دفاع و زمین‌های بلاتکلیف در منطقه می‌داند:

«طی یک سال گذشته، بالغ بر ۲۰ بار طرح جمع‌آوری معتادان را در برنامه داشته‌ایم و در هر مرتبه، نزدیک ۵۰ نفر جمع شدند. اما به دلیل اینکه فضای بی‌دفاع و زمین‌های بلاتکلیف زیاد است، عرصه برای حضور دوباره معتادان فراهم است».

از دیگر اهداف معاونت اجتماعی و فرهنگی در منطقه ۱۹ شهر تهران، بالا بردن سطح فرهنگ و همبستگی قومیت‌ها در ناحیه و منطقه است. طی مذاکرات با نهادهای

سازمان‌های مختلف، درخواستی مبنی بر استقرار تعاونی‌های مسکن نهادها و سازمان‌ها در ناحیه مطرح شده است. هدف از این درخواست، اسکان شاغلان سازمان‌ها و نهادهای مختلف در پروژه‌های مسکونی پیش‌بینی شده است؛ زیرا این اسکان سبب تغییرات اساسی در محیط اجتماعی ناحیه و منطقه خواهد شد. در این راستا معاون (وقت) اجتماعی و فرهنگی منطقه ۱۹ شهرداری تهران بیان می‌نماید:

«آموزش و پرورش در محله دولت‌خواه، یک پروژه هزار واحدی مسکونی دارد که کار آن، حدود ده الی پانزده سال متوقف شده و مجتمع بدون استفاده مانده بود. معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری با ترغیب خبرگزاری‌ها برای پیگیری موضوع از آموزش و پرورش اقدام نمود و آموزش و پرورش شروع به تکمیل پروژه نموده است. زمانی که هزار واحد برای معلم‌ها ساخته شود، قطعاً و یقیناً اسکان خانواده‌های فرهنگی و حضور ایشان در سطح محله، خواسته یا ناخواسته سطح فرهنگی و اجتماعی منطقه را بالا خواهد برد.»

همان‌گونه که از اظهارات برخی از مدیران شهری منطقه آشکار است، ایده جابه‌جایی جمعیت فعلی با گروه‌هایی از طبقات بالاتر نظیر فرهنگیان و معلمان، از جمله اهداف بالقوه‌ای است که برای افزایش سطح فرهنگی محدوده مدنظر قرار دارد.

از دیگر نکات حائز اهمیت در طرح سامان‌دهی کوره‌ها و بارگذاری جمعیت در آن، از دست رفتن سکونتگاه‌های غیر رسمی فعلی در نواحی اطراف کوره‌هاست؛ سکونتگاه‌هایی که مطابق با تخمین دفتر توسعه محلی جمعیتی بیش از ۶۰۰ نفر را در خود جای داده است. یکی از مدیران (وقت) امور مناطق مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران در ارتباط با وضعیت سکونتگاه‌های یادشده و چشم‌انداز آینده آن اینگونه اظهار می‌کند:

«می‌گوییم آنجا سکونتگاه‌های غیر رسمی است. در سکونتگاه غیر رسمی چه کسانی زندگی می‌کنند؟ افراد کم‌بضاعت. آیا مسکن را ما می‌سازیم و مجانی به آنها می‌دهیم؟ الان ما می‌خواهیم این افراد را صاحب خانه کنیم و الان می‌گوییم فرد کم‌بضاعت در سکونتگاه غیر رسمی که دارید در بدترین شرایط ممکن زندگی می‌کنید، ما اینجا را می‌سازیم که الان

شمایی که اینجا زندگی می‌کنید، بیاید در این خانه‌ها زندگی کنید! آیا قرار است این اتفاق بیفتد؟ خیر، برنامه‌ای نیست. پس دیگر شعار است ما می‌خواهیم اینجا را اعیانی‌سازی کنیم. چه کار کنیم فردی که در حال زندگی در یک سکونتگاه غیر رسمی است، آنجا را از آنها بگیریم، بیرونش کنیم. بیرونش می‌کنیم، به کجا بیندازیمش؟! این مسئله که پاک نمی‌شود، فقط جابه‌جا می‌شود، به صد متر آن طرف‌تر، به دویست متر آن طرف‌تر، بعد آنجا را هم بسازیم و دوباره این افراد را صد متر دیگر بیندازیم بیرون! بعد چه خواهد شد؟! اصلاً این راه حل نیست، ما قرار نیست که به اسم توسعه برویم مسکن بسازیم، شعارمان ساخت مسکن برای افراد بی‌بضاعت باشد و بعد بیایم محل زیست افراد بی‌بضاعت را از آنها بگیریم و آنها را بیرون کنیم. این کجا با عملکرد ما همخوانی دارد؟!.

همان‌گونه که پیش از این نیز اشاره شد، یکی از مسائل مشترک در میان محله‌های اسماعیل‌آباد، دولتخواه شمالی و جنوبی، وجود اراضی بایر و رهاشده در محله و وضعیت نامناسب کوره‌های تعطیل‌شده و کوره‌نشینان است. چالشی که طرح‌های سامان‌دهی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ با راهکارهایی نظیر مسکن‌سازی و توسعه شهری، سودای حل آن را دارند. این در حالی است که اجرای چنین طرح‌هایی می‌تواند تأثیرات منفی برای ساکنان کم‌بضاعت سکونتگاه‌های غیر رسمی به همراه داشته باشد و به اعیانی‌سازی محدوده، گران‌سازی املاک، تخریب سکونتگاه‌های فرودست شهری و جابه‌جایی اجباری کوره‌نشینان از محل سکونت فعلی‌شان منتهی شود.

ویژگی‌های ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی اطراف کوره‌ها

یافته‌های سرشماری از کوره‌های واقع در محله‌های اسماعیل‌آباد، دولتخواه شمالی و دولتخواه جنوبی در اسفند ماه ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که در مجموع ۳۵۳ نفر در قالب ۹۶ خانوار در این محدوده‌ها سکونت دارند. پرجمعیت‌ترین کوره‌ها به ترتیب کوره شاغلام، کاردان و عرب‌جعفری هستند. در این میان برخی کوره‌ها نظیر حیدری و توسلی با تنها یک خانوار، کمترین جمعیت را در میان سکونتگاه‌های اطراف کوره‌ها داشته‌اند.

جدول ۱- جمعیت و تعداد خانوار سکونتگاه‌های اطراف کوره‌ها

نام کوره	جمعیت ساکن	تعداد خانوار ساکن
بوعلی	۷	۲
حیدری	۲	۱
عرب جعفری	۴۵	۱۵
جاوید	۳۵	۱۰
کاردان	۵۷	۱۶
معصومی	۱۸	۴
مسعود	۳۲	۷
توسلی	۵	۱
دماوند نو	۳۶	۱۲
شاغلام (حاتم)	۶۲	۱۸
مهدیزاده	۴۴	۸
شودب	۱۰	۲
جمع	۳۵۳	۹۶

در ادامه ویژگی ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی اطراف کوره‌ها که از طریق تمام‌شماری افراد حاضر در این سکونتگاه‌ها گردآوری شده است، ارائه می‌شود.

جدول ۲- ویژگی ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی اطراف کوره‌ها

متغیر	فراوانی	درصد	نما	میان	میانگین
جنسیت	مرد	۱۷۱	۴۸.۴۴	زن	-
	زن	۱۸۲	۵۱.۵۶		
سن	۰-۲۰ سال	۱۴۹	۴۲.۲	۲۰	۲۸.۲۴
	۲۱-۴۰ سال	۱۱۵	۳۲.۶		
	۴۱-۶۰ سال	۶۷	۱۹		
	۶۱-۸۰ سال	۲۰	۵.۷		
	بالای ۸۰ سال	۲	۰.۶		
تحصیلات	بی‌سواد	۱۷۲	۴۸.۷	بی‌سواد	-
	خواندن و نوشتن	۴۲	۱۱.۹		
	ابتدایی	۷۵	۲۱.۲		

متغیر	فراوانی	درصد	نما	میانه	میانگین
راهنمایی دبیرستان دیپلم	۲۳	۶.۵			
	۲۱	۵.۹			
	۲۰	۵.۷			
وضعیت تأهل	مجرد	۱۸۶	مجرد	-	-
	متأهل	۱۳۸			
	مطلقه	۱۴			
	همسر فوت کرده	۹			
	ترک کرده یا متواری	۶			
وضعیت اشتغال	بیکار/ از کار افتاده	۹۰	بیکار/ از کار افتاده	-	-
	خانه دار	۷۰			
	کارگر	۸۴			
	محصل	۵۹			
	نگهبان	۵			
	کار در منزل	۹			
	ضایعات	۵			
	نجاری	۵			
	خیاطی	۴			
	کیف دوزی	۳			
	رفتگر	۲			
	معلم	۱			
محل تولد	افغانستان	۲۰۷	افغانستان	-	-
	خراسان	۲۴			
	تهران	۱۱۰			
	کردستان	۸			
	آذربایجان	۲			
	شمال (گیلان و مازندران)	۱			
	استان مرکزی	۱			
مدت سکونت سرپرست	۱-۵ سال	۱۷۸	۴	۵	۸.۳۷
	۶-۱۰ سال	۹۲			
	۱۱-۱۵ سال	۳۶			

متغیر	فراوانی	درصد	نما	میانه	میانگین
در مکان فعلی	۱۶-۲۰ سال	۲۰	۵.۷		
	۲۱-۳۰ سال	۱۷	۴.۸		
	۳۱-۴۵ سال	۱۰	۲.۸		
مدت سکونت سرپرست در تهران	۱-۵ سال	۷۹	۲۲.۴	۱۷	۲۰.۳۲
	۶-۱۰ سال	۶۴	۱۸.۱		
	۱۱-۱۵ سال	۳۱	۸.۸		
	۱۶-۲۰ سال	۳۸	۱۰.۸		
	۲۱-۲۵ سال	۱۴	۴		
	۲۶-۳۰ سال	۵۰	۱۴.۲		
	۳۱-۳۵ سال	۱۲	۳.۴		
	۳۶-۴۰ سال	۲۵	۷.۱		
	۴۱-۵۰ سال	۲۷	۷.۶		
	۵۱-۶۰ سال	۳	۰.۸		
	بالای ۶۰ سال	۱۰	۲.۸		
مساحت فضای سکونت	۰-۱۰ متر	۱۶	۴.۵	۱۵	۱۹.۲۶
	۱۱-۲۰ متر	۲۴۳	۶۸.۸		
	۲۱-۳۰ متر	۵۴	۱۵.۳		
	۳۱-۴۰ متر	۲۸	۷.۹		
	بالای ۴۰ متر	۱۲	۳.۴		
وضعیت مالکیت	اجاره	۲۷۹	۷۹	اجازه	-
	رایگان	۵۴	۱۵.۳		
	در برابر خدمت	۱۷	۴.۸		
	خودساخت	۳	۰.۸		
مبلغ اجاره	۰ الی ۵۰۰ هزار تومان	۱۲۷	۳۶	۱ میلیون	۷۴۰ هزار تومان
	۵۰۰ الی ۱ میلیون تومان	۱۷۲	۴۸.۷		
	بیش از ۱ الی ۲ میلیون	۴۷	۱۳.۳		
	بیش از ۲ میلیون	۷	۲		

همان‌طور که یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، عمده ساکنان همجوار کوره‌های آجرپزی در شمار جوانان قرار دارند (میانگین سنی: ۲۸ سال) و وضعیت سواد مناسبی نیز ندارند (نما: بی‌سواد). علاوه بر آن غلبه وضعیت شغلی بیکار و کارگر، نشان از نداشتن ثبات شغلی این افراد دارد. هرچند یکی از دلایل وضعیت شغلی این افراد می‌تواند متأثر از افغانستانی بودن بیش از نیمی از ساکنان این محدوده باشد. از این‌رو به نظر می‌رسد برهم‌کنش و تقاطع موقعیت مهاجرتی، جایگاه طبقاتی و برساخت‌های نژادی شده سبب‌ساز موقعیت شکننده ساکنان افغانستانی کوره‌ها در بازار کار شده باشد. علاوه بر این یافته‌ها نشان می‌دهد که میانگین مساحت فضای زندگی خانوارها در این محدوده، ۱۹.۲۶ مترمربع است؛ رقمی که از میانگین سرانه سکونتگاه‌های رسمی شهر تهران، بسیار پایین‌تر است و بیانگر وضعیت نامساعد ساکنان این سکونتگاه‌هاست. در زمینه قدمت حضور کوره‌نشینان در تهران نیز نتایج جدول بالا نشان می‌دهد که میانگین مدت سکونت سرپرست خانوارها در تهران، حدود بیست سال است. این امر بیانگر قدمت نسبتاً طولانی ساکنان حاضر در سکونتگاه‌های غیر رسمی در شهر تهران است.

مهم‌ترین مسائل ساکنان اطراف کوره‌ها

در بخشی از این پژوهش، از پاسخگویان (ساکنان کوره‌ها) خواسته شد تا سه مورد از اصلی‌ترین مسائل و مشکلات خود را اعلام نمایند. نتایج گردآوری شده نشان می‌دهد که نداشتن سرویس بهداشتی مستقل، هزینه برق واحد مسکونی و نبود آبگرمکن در فضای زندگی این افراد، بالاترین اولویت را در مشکلات موجود این محدوده داشته است. علاوه بر این، درخواست ارزاق و هزینه برق، بیشترین تکرار را دارد.

جدول ۳- اولویت مسائل و مشکلات اصلی ساکنان کوره‌ها

امتیاز کل	اولویت سوم (ضریب ۱)		اولویت دوم (ضریب ۲)		اولویت اول (ضریب ۳)		مسئله / مشکل
	امتیاز	فراوانی	امتیاز	فراوانی	امتیاز	فراوانی	
۹۶	۰	۰	۰	۰	۹۶	۳۲	نداشتن سرویس بهداشتی مستقل
۵۴	۰	۰	۰	۰	۵۴	۱۸	مشکل در تأمین ارزاق
۶۴	۰	۰	۶۴	۳۲	۰	۰	نداشتن آبگرمکن
۷۷	۵	۵	۱۸	۹	۵۴	۱۸	هزینه برق
۲۴	۲۴	۲۴	۰	۰	۰	۰	رفاه فرزندان

وضعیت دسترسی به امکانات و زیرساخت‌های شهری

نتایج پیمایش از ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی در زمینه وضعیت دسترسی به امکانات و زیرساخت‌های شهری نشان می‌دهد که فضای سکونت اکثریت، فاقد سرویس بهداشتی و آشپزخانه مستقل است. علاوه بر این عمده خانوارها فاقد دسترسی به آب شهری، گاز شهری، کنتور آب و گاز و فاقد تلفن ثابت هستند. جدول زیر، درصد دسترسی ساکنان به امکانات و زیرساخت‌های شهری را نشان می‌دهد.

جدول ۴- درصد دسترسی به امکانات و زیرساخت‌های شهری

دسترسی به امکانات و زیرساخت‌های شهری	دارد (درصد)	ندارد (درصد)
سرویس بهداشتی مستقل	۱۳.۹	۸۶.۱
آشپزخانه مستقل	۴۴.۵	۵۵.۵
دسترسی به آب شهری	۵	۹۵
دسترسی به برق شهری	۱۰۰	۰
دسترسی به گاز شهری	۱۲.۵	۸۷.۵
داشتن کنتور آب	۰	۱۰۰
داشتن کنتور برق	۷۷.۶	۲۲.۴
داشتن کنتور گاز	۱۲.۵	۸۷.۵
داشتن تلفن ثابت	۰	۱۰۰

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، یافته‌های پیمایش از کوره‌های واقع در محله‌های اسماعیل‌آباد، دولتخواه شمالی و دولتخواه جنوبی نشان می‌دهد که در مجموع ۳۵۳ نفر در قالب ۹۶ خانوار در این محدوده‌ها سکونت دارند. این تعداد از حضور انسانی را در این محدوده نمی‌توان نادیده انگاشت. این در حالی است که درآمد و کیفیت زندگی این افراد از سطح پایینی برخوردار است و با ساخت‌وساز واحدهای مسکونی، این افراد مجبور به مهاجرت می‌شوند؛ به‌ویژه اینکه این افراد توانایی اقتصادی برای تأمین مسکن متعارف و تأمین نیازهای خوراک و پوشاک اولیه را ندارند. از این‌رو این افراد ممکن است به آلونک‌نشینی در اطراف منطقه و یا مناطق هم‌جوار روی آورند.

بازنمایی مسائل و آسیب‌های اجتماعی محدوده

ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهر تهران از منظر ارکان مختلف حاکمیت به عنوان نقاط

بحرانی آسیب‌های اجتماعی قلمداد می‌شود. برای مثال یکی از محدوده‌های جغرافیایی هدف قرارگاه اجتماعی که در حوزه محله‌های آسیب‌دیده شهر تهران مشغول به فعالیت هستند، همین محدوده است. در این راستا معاون وقت خدمات شهری و محیط‌زیست شهرداری منطقه ۱۹ تهران، محله اسماعیل‌آباد را جزء نقاط قرمز از منظر آسیب‌های اجتماعی و فقر معیشتی قلمداد می‌کند و وجود کوره‌های آجرپزی در این محدوده را مانع توسعه و رشد این محله عنوان می‌کند. وی درباره مشکلات و آسیب‌های اجتماعی در سطح ناحیه اینگونه می‌گوید:

«یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که می‌توان به آن اشاره کرد، همین بحث رها شدن کوره‌های آجرپزی متروکه توسط مالکان است که حالا یا مالکان آنها خارج از کشور و یا داخل کشور هستند، ولی آنها را رها کرده‌اند... و تبدیل شده به کلونی‌هایی که مأمّن بسیار مناسبی است برای افراد معتاد و حضور افراد بی‌خانمان و افراد ولگرد و حتی حیوانات و جانوران موذی مثل موش و سگ‌های ولگرد و... . موضوعی که بیشتر از همه خودش را نشان می‌دهد، حضور افراد ولگرد و حضور معتادان است. در این اتاقک‌هایی که قبلاً به صورت اتاقک‌های آجرپزی از آن استفاده می‌شده است و الان خالی و به راحتی توسط افراد معتاد در دسترس است، به جهت اینکه حصارى ندارند و می‌توانند وارد شوند و اکثراً آنجا را پاتوق کرده‌اند و حتی داخل آن زندگی می‌کنند».

برخی از پاسخگویان، علت حضور اقشار آسیب‌دیده در این محدوده را سیاست‌های ناکارآمد گذشته در حوزه آسیب‌های اجتماعی می‌دانند. برای نمونه، دبیر دبیران شورایارى منطقه ۱۹ درباره علت رشد جمعیت معتاد در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهر تهران اینگونه می‌گوید:

«متأسفانه چند سال پیش شهرداری خیلی افتخار هم می‌کرد که ما معتادین میدان هرندى را جمع کرده‌ایم و نگفته‌اند که این معتادین را ما جمع کرده‌ایم، کجا رفته‌اند؟! همه این افراد را فرستاده‌اند در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ و مستقر شده‌اند در خیابان خلایر و فرعی‌های خلایر، خصوصاً در حاشیه‌های کوره‌ها، که این در واقع یک بی‌امنیتی برای

شهروندان ناحیه ۳ به وجود آورده است و یک بلاتکلیفی اراضی بوده است که این بی‌دفاعی را به وجود آورده است. این بلاتکلیفی نشأت گرفته از سیاست‌های کلان شهرداری تهران بوده است که متأسفانه بعد از انقلاب تا به امروز ادامه داشته... شهرداری تهران برای سامان‌دهی این افراد باید یک فکر اساسی انجام دهد و این‌طور نیست که مجدداً مشابه هرندی بیایند اینجا و این افراد را متفرق کنند و آنها هم بروند در یک منطقه هم‌جوار ما. آنها هم شهروندان تهران هستند و هیچ تفاوتی ندارد اگر کیفیت زندگی منطقه ۱۸ و منطقه ۱۷ پایین بیاید. هیچ فرقی نمی‌کند، فقط مثل تزریق یک مُسکِن است و یک جابه‌جایی اتفاق می‌افتد».

پیوند میان فضاها، مجاور کوره‌های آجرپزی و حضور معتادان، از جمله عوامل زمینه‌ساز در تقویت گفتمان تخریب این اراضی و اعیانی‌سازی و نوسازی شهری در محدوده است. در زمینه حضور مصرف‌کنندگان موادمخدر، رئیس اداره امور آسیب‌های معاونت اجتماعی و فرهنگی شهرداری منطقه ۱۹ تهران اینگونه می‌گوید:

«۲۲ مرحله طرح جمع‌آوری با همکاری ستاد مبارزه با موادمخدر و کلانتری‌ها اجرا کرده‌ایم که وظیفه جمع‌آوری، با پلیس بوده است. میانگین حدود ۶۰۰ الی ۷۰۰ نفر از سطح منطقه جمع‌آوری شدند... یک‌سری کوره‌هایی که ساکن ندارند و یا متروکه هستند، بیشتر محل تجمع معتادین متجاهر هستند. حدودی و با توجه به تجربه‌ای که داریم و بازدیدهایی که رفته‌ایم و بررسی‌هایی که انجام شده، بنده خودم فکر می‌کنم که حداقل ۴۰۰ نفر معتادان متجاهر را در برخی از کوره‌های آجرپزی که بیشترین مشکل را داشتند، داشته باشیم».

بازنمایی آسیب‌شناسانه از قشربندی ساکنان

علاوه بر بازنمایی آسیب‌های اجتماعی در این محدوده، اقشار ساکن در آن نیز در اغلب موارد به شیوه‌ای آسیب‌شناسانه بازنمایی می‌شوند. تقاطع طبقه و نژاد از اصلی‌ترین تقاطع‌هایی است که در بازنمایی از ساکنان محدوده مورد توجه مدیران شهری قرار می‌گیرد. یکی از کارشناسان اداره خدمات اجتماعی منطقه در زمینه قشربندی ساکنان ناحیه ۳ و ویژگی‌های آنها اینگونه می‌گوید:

«یه دسته آدمای ایرانی کم‌برخوردار کارگر که توانایی خرید ملک یا اجاره ملکی هیچ جای تهران نداشتند با یه دسته اتباعی که هیچ اسناد هویتی هم بعضاً ندارند. خیلی موارد رو رعایت نمی‌کنند. از یک کشوری اومدن که اصلاً اصول بهداشتی، اجتماعی به‌مانند ایران رو نداره. اومدن توی مدارس ما، توی دبیرستان‌های ما، توی فضای شهری ما، مبلمان شهری ما رو دیدن حالا تو همون سطح این یه اخلاص به وجود آورد. این باعث شد که خودبه‌خود یه سری آسیب‌های اجتماعی توی این مناطق جزء امر رایج و کاملاً معمولی بشه. پذیرفته بشه. شما اگه حتی تو امورات اولیه برید، مثلاً توی مدرسه پسرانه ابتدایی ناحیه ۳، خیلی راحت بیماری پوستی مثل کچلی، شپش، ساس بین بچه‌ها می‌بینید».

بازنمایی منفی از مهاجران افغانستانی به‌مثابه آسیب در مواضع کارشناسان و مدیران شهری سبب شده است که حضور مهاجران افغانستانی به‌خودی‌خود نزد برخی از بدنه حکمرانی شهری به عنوان عامل شکل‌گیری آسیب‌ها و مسائل اجتماعی در محدوده معرفی شود. برای نمونه یکی از کارشناسان شهری در پاسخ به این پرسش که عوامل اجتماعی - اقتصادی که باعث ایجاد آسیب در این محدوده می‌شود، چه مواردی هستند، اینگونه می‌گوید:

«در این محله، قشر ضعیف هم زیاد است. و البته متأسفانه اتباع هم زیاد هستند».

یکی دیگر از کارشناسان شهرداری منطقه ۱۹ درباره حضور افغانستانی‌ها در سطح ناحیه ۳ اینگونه می‌گوید:

«یک معضل، بحث جمعیت افغانه است. به‌لحاظ جمعیت‌شناختی اگر ورود بکنیم، اینها خیلی متمرکز شده‌اند. به این علت که آنجا، خانه بسیار ارزان است. گاهی مشاهده می‌کنید بیست نفر جمع شده‌اند داخل یک خانه و زندگی می‌کنند. به نظر بنده باید شکل شهرسازی در آنجا تغییر پیدا کند».

وضعیت کوره‌نشینان: شکاف میان دو روایت

یافته‌ها نشان می‌دهد که در زمینه وضعیت اجتماعی - اقتصادی ساکنان کوره‌ها،

روایت‌های متفاوت و گاه متعارضی وجود دارد. روایت نخست که در اسناد بالادستی و گفته‌های مسئولان شهرداری و مجموعه‌های وابسته به آن قابل رؤیت است، ساکنان کوره‌ها را عمدتاً از اتباع افغانستان قلمداد می‌کند که برخلاف تصور عمومی، افراد بی‌بضاعت نیستند و به دلیل بهره‌برداری از نذورات و خیرات و به دلیل ارزانی مبلغ اجاره‌بهای مسکن در سکونتگاه‌های غیر رسمی پیرامون کوره‌ها سکنی گزیده‌اند. این روایت با برجسته‌سازی فرهنگ فقر در میان سکنه، آنها را «فقرای غیر مستحق» می‌داند. افرادی که با وابستگی عامدانه به کمک‌های رفاهی، در بازتولید فقرشان سهیم‌اند. برای نمونه مدیر یکی از سراهای محله‌های ناحیه درباره کوره‌ها و وضعیت اجتماعی و اقتصادی کورهنشینان، اینگونه می‌گوید:

«کوره‌ها، خودشان یک معضل خیلی بزرگ هستند و انگار تبدیل شده‌اند به یک معضل لاینحل که اصلاً مسئولین انگار نمی‌دانند باید با این کوره‌ها چه کار بکنند. مرکز تجمع معتادین، اتباع غیر قانونی و... شده است... اتباع غیر قانونی در آنجا زندگی می‌کنند. صاحبان این کوره‌ها هیچ تسلط و هیچ اشرافی به کوره‌ها ندارند. شاید بعضی از آنها اصلاً نمی‌دانند که چنین کوره‌هایی را هم دارند. آنقدر وضع مالی خوبی دارند و در ایران نیستند. باید مالکان را پیدا کنند و اکثراً مباشر دارند که کارها را سپرده‌اند دست مباشران. آنها در حال اداره کردن کوره‌ها هستند، به آنها پول پرداخت می‌کنند و مباشر هم یک نفر را آنجا گذاشته است که در واقع حکم کدخدایی را دارد برای کوره‌ها. خود این، یک معضل بزرگ است. خیلی از اتباع، مشکل مالی ندارند، ولی فقط به خاطر اینکه پول کمتری پرداخت کنند و برایشان خیلی شیوه زندگی و رفاهی که مدنظر ماست، اهمیت ندارد و ترجیح می‌دهند که در آنجا زندگی کنند. نیمی از این افراد به طور مثال در شهر مشهد خانه دارند و می‌روند و می‌آیند و یا اینکه در همین اطراف خانه دارند، ولی چون آنجا اجاره کمتری پرداخت می‌کنند و هزینه‌هایشان، خیلی کمتر می‌شود و مردم کوره‌ها را ساپورت می‌کنند و متأسفانه خیلی از مردم و خیرین احساس می‌کنند اینها مردم بی‌بضاعت

هستند و می‌آیند نذورات خودشان را پخش می‌کنند، لباس برایشان می‌آورند. پس وقتی این هزینه‌ها کم می‌شود، می‌توانند پس‌انداز داشته باشند و هزینه‌ها را کم کنند و مردم هم برایشان غذا و لباس می‌آورند. ماه رمضان، مردم نذوراتشان را می‌آورند و اینجا صف می‌شود و وضعیت اسفناک می‌شود... اگر داخل کوره رفته باشید، می‌بینید که وضعیت به چه شکل است؛ با امکانات خیلی ضعیف، اتاق دوازده متری یک خانواده ده نفری آنجا زندگی می‌کند و اتباع هستند. تقریباً ۹۹ درصد آنها اتباع هستند که آنجا زندگی می‌کنند. این اتباع از امکانات کم اینجا که برای مردم خود ایران هم امکاناتی وجود ندارد، استفاده می‌کنند و آنها هم انسان هستند و دوست دارند که از این امکانات استفاده کنند؛ مدرسه می‌خواهند، درمان می‌خواهند...».

در همین راستا، یکی از معضلات اشاره‌شده در حوزه آسیب‌های اجتماعی در طرح جامع اقدام مشترک رفع معضلات ناحیه ۳ منطقه ۱۹ تهران، تکرر کمک‌های مردمی مدیریت‌نشده در برخی از قسمت‌های محدوده است که به اذعان تهیه‌کنندگان این طرح، زمینه‌ساز سودجویی و رشد فرهنگ گداپروری شده است. بر این مبنا، سامان‌دهی ساکنان کوره‌ها به عنوان یکی از راهبردهای مصوب طرح یادشده ارائه شده است. این در حالی است که طی سالیان اخیر، برنامه‌ای برای سامان‌دهی ساکنان کوره‌ها تدوین نشده است و این موضوع در شرایطی مطرح است که تخریب کوره‌های آجرپزی در دست اقدام است و شواهد نشان می‌دهد که تعدادی از این سکونتگاه‌ها تاکنون تخریب شده است. اما در تقابل با سیاست‌های بازنمایی از بالا، کوره‌نشینان روایت دیگری را مطرح می‌کنند. ساکنان بی‌بضاعتی که اظهار می‌کنند امکان اجاره‌خانه در نقطه دیگری از شهر را ندارند. یکی از زنان کوره‌نشین درباره تاریخچه حضورش در کوره‌ها و مشکلات و چالش‌های خود و سکنه کوره‌ها، اینگونه می‌گوید:

«من گرد بوکانم، شوهرم سقزیه. چیزی نداریم کردستان. نه خونه داریم، نه کشاورزی داریم. کردستانم کار کمه، همه میرن کول‌کشی [کولبری] و کشته میشن. من ۲۶ ساله که اینجا هستم. عروسی کردم دیگه اومدم

اینجا. این کوره‌ها رو همه رو چرخیدم تا رسیدم اینجا. هجده سال قالب‌زنی کردم تو کوره‌ها. زن و مرد و بچه با هم کار می‌کردیم. بعد گفتن گرد و خاک تو شهر زیاد شده، مزاحمت ایجاد شده، دیگه نداشتن کار کنیم. ساعت ۲-۳ شب بیدار می‌شدیم تا ساعت ۸-۹ شب. خیلی کار سختی بود. ما اینجا مستأجریم. ماهی یک تومن اجاره میدیم و ده تومن رهن. خونه‌مون دوازده متریه. از صاحب کوره اجاره کردیم. انقدر مشکل داریم، آلودگی هست، گرونی هست، از شهر دوریم، مدرسه بچه‌ها دوره، امنیت نداریم، معتاد زیاده، حموم میری یخ می‌زنی، آبگرم‌کنمون خرابه. حموم و دستشویی همه خانواده‌ها با همه. بارون که میاد، گل میشه اینجا، برق قطع میشه.

اول ۲۵۰ اجاره می‌دادیم، بعد شد ۷۰۰، بعد ۱ تومن. الان دو ماه مونده به عید، همه جا گرون میشه، اینم گرون می‌کنه. الان ۱ تومن که اینجا میدیم، ۷۰۰ تومن هم پول وامی که برای عروسی پسرم گرفتیم رو می‌دیم. بالاخره مریضی هست، خرج هست، خیلی زندگی‌مون سخته... مردهای اینجا کارگری می‌کنن. بعضی روزها کار هست، بعضی روزها بیکارن. شوهرم قدیم مسافرکشی می‌کرد، الان ماشینش خراب شده و بیکاره. می‌گه هر جا میرم، ۵ میلیون بیشتر نمیدن، دور هم هست و باید کرایه ماشین خرج کنه تا برسه. از شهرداری و جاهای دیگه میان اینجا سر می‌زنن می‌گن شما سرپرست خانوار داری، بهمون کمک نمی‌کنن. فقط یارانه داریم. سهام عدالت و بیمه هم نداریم.

اینجا آب و برق داره، گاز رو خودمون شلنگ کشیدیم... خدا کنه خراب نشه اینجا. تو شهر نمی‌تونیم خونه بگیریم، اینجا واسه ما راحت‌تره. هر سال جوابمون کردن، نتونستیم خونه بگیریم. الان هر جا بریم، پول رهن ۸۰-۷۰ میلیون ماهی دو تومن، سه تومن می‌خوان. کارگر چه جور دربیاره؟ قدیم اینجا کار می‌کردیم، رهن نمی‌دادیم، اما الان رهن هم میدیم».

اعیانی سازی: درآمدزایی یا حل مسئله

واکاوی یافته‌های برآمده از مطالعه حاضر حول سامان‌دهی کوره‌های آجرپزی و

ناحیه ۳ منطقه ۱۹ بیانگر آن است که رویکرد حکمرانی شهری -به‌ویژه در سطح برخی از مدیران شهری- نسبت به ناحیه ۳ منطقه ۱۹، بیش از آنکه معطوف به کاهش آسیب‌های اجتماعی باشد، با تمرکز بیشتر بر بهره‌برداری اقتصادی و کسب درآمد از فضاهای شهری است. یکی از کارشناسان منطقه در این رابطه می‌گوید:

«مسئله از دید من کارشناس، فراتر از آسیب؛ ولی از نظر مدیران ارشد اینه که ما با اینجا چیکار کنیم؟ اینجا برای ما چی داره؟ ظرفیتش چیه؟ هنوز پیگیر این قضیه‌اند که چرا اینجا درآمدی برای ما نداره؟ چه ظرفیتی برای من هستش؟ آیا این جاذبه گردشگریه؟ آیا شهروندان تهران میان اینجا به خاطر این مسئله؟... من میام می‌بینم مثلاً دستفروش‌ها اونجا میان لوازم دست دوم می‌ریزن می‌فروشن، میام اونارو غرفه‌غرفه می‌کنم، ازشون پول می‌گیرم».

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش همسو با نتایج برخی پژوهش‌های جهانی (ر.ک: اوترمارک، ۲۰۰۷) نشان می‌دهد اعیانی‌سازی، ابزاری برای برقراری کنترل و نظم اجتماعی در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهر تهران است. از این‌رو یکی از پیش‌شرط‌های اجرای پروژه‌های مداخله‌ای در جهت اعیانی‌سازی بافت شهری در این محدوده، بازنمایی فضاها به نحوی است که به آسیب‌شناسانه کردن مسائل اجتماعی ناحیه بپردازد.

بررسی تجربه ناحیه ۳ منطقه ۱۹ تهران و سکونتگاه‌های پیرامون کوره‌های آجرپزی نشان می‌دهد که فرآیندهای مداخله شهری در این محدوده بیش از آنکه ناظر بر حل مسائل اجتماعی، بهبود کیفیت زندگی یا ارتقای عدالت فضایی باشند، در چارچوب گفتمان مسلط «سامان‌دهی»، «پاک‌سازی» و «توسعه کالبدی» تعریف شده‌اند. در این گفتمان، فضا پیش از آنکه محل زیست گروه‌های اجتماعی کم‌درآمد و سال‌ها ریشه‌مند باشد، به عنوان «آسیب»، «تهدید»، «فضای بی‌دفاع» یا «مانع توسعه» بازنمایی می‌شود. همین شیوه بازنمایی، پیش‌زمینه ذهنی و سیاسی لازم را برای برقراری سیاست‌هایی فراهم می‌کند که در عمل به اعیانی‌سازی و کسب درآمد از اراضی به قیمت جابه‌جایی جمعیت‌های فرودست و حذف تدریجی سکونتگاه‌های غیررسمی می‌انجامد.

یافته‌های این مطالعه نشان داد که میان دو روایت موجود درباره کوره‌ها یعنی روایت رسمی و روایت ساکنان، شکافی عمیق وجود دارد. مدیران و سیاست‌گذاران شهری، این فضاها را پاتوق آسیب، محل تجمع معتادان، نقطه تهدید امنیتی و سکونتگاه‌هایی مملو از اتباع فاقد نیاز اقتصادی معرفی می‌کنند؛ در حالی که روایت ساکنان بر تجربه فقر مزمن، محدودیت دسترسی به مسکن رسمی، سابقه طولانی سکونت، نبود فرصت‌های شغلی و نبود حمایت‌های نهادی تأکید دارد. تحلیل این دو روایت نشان می‌دهد که گفتمان رسمی با برجسته‌سازی «خطر» و «آسیب» و با نادیده گرفتن ریشه‌های ساختاری فقر و فرودستی، در عمل زمینه مشروعیت‌بخشی به مداخلات کالبدی را فراهم می‌کند؛ مداخلاتی که خود، بخشی از چرخه بازتولید نابرابری‌اند.

بر اساس داده‌های سرشماری و مشاهدات میدانی، ساکنان کوره‌ها اغلب در شرایط زیستی بسیار نامناسبی زندگی می‌کنند: واحدهای کوچک و شلوغ، نبود سرویس بهداشتی مستقل، فقدان زیرساخت‌های پایه نظیر آب و گاز و دسترسی محدود به خدمات اجتماعی و رفاهی. این وضعیت نه «انتخابی آگاهانه»، بلکه نتیجه ساختارهای محروم‌ساز شهری، نابرابری تاریخی در بازار مسکن و محدودیت‌های قانونی و اقتصادی برای ساکنان، به‌ویژه مهاجران افغانستانی است. در چنین زمینه‌ای، اجرای سیاست‌های کالبدی بدون توجه به پیامدهای اجتماعی، نه تنها به بهبود شرایط زندگی این گروه‌ها منجر نمی‌شود، بلکه خطر تشدید آوارگی، بی‌ثباتی سکونتی و فقر شهری را افزایش می‌دهد.

تحلیل سیاستی مطالعه نشان داد که اعیانی‌سازی در این محدوده تنها پیامد نوسازی بازارمحور نیست، بلکه به عنوان استراتژی حکمرانی شهری نیز عمل می‌کند. به این اعتبار، ائتلافی از مدیران شهری، دستگاه‌های رسمی و اصحاب قدرت در جهت ایجاد نظم اجتماعی مطلوب و افزایش ارزش زمین شکل می‌گیرد. در چنین چارچوبی، جابه‌جایی اجباری و حذف سکونتگاه‌های غیر رسمی، نه «پیامد ناخواسته»، بلکه «مکانیزم کارکردی» مداخله شهری است.

در همین راستا نتایج برخی مطالعات در حوزه سامان‌دهی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ نشان می‌دهد که از نظر خبرگان، پنج ذی‌نفعی که دارای بیشترین منافع از اجرای پروژه هستند، به ترتیب شامل شهرداری منطقه/ ناحیه، سازمان نوسازی شهر تهران، مالکان

کوره‌ها، انبوه‌سازان و سازمان اوقاف و امور خیریه است. علاوه بر این گروه‌های ذی‌نفعی که بیشترین حمایت را از پروژه دارند، به ترتیب شامل شهرداری منطقه/ ناحیه، سازمان نوسازی شهر تهران، شورای اسلامی شهر تهران، دفاتر تسهیلگری و توسعه محلی، مالکان کوره‌ها و شورایاری محلات هستند (ر.ک: برغم‌دی، ۱۴۰۲).

یافته‌ها نشان داد که مسئله اصلی در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ نه فقط وجود کوره‌های آجرپزی یا سکونتگاه‌های غیر رسمی، بلکه نحوه بر ساخت این فضاها در گفتمان رسمی و پیامدهای آن است. تا زمانی که سیاست‌گذاری شهری بر تعریف آسیب‌محور از این فضاها تکیه کند و ساکنان را نه به عنوان ذی‌نفعان اصلی، بلکه به عنوان «مسئله» تصور کند، مداخلات شهری ناگزیر به سمت حذف، جابه‌جایی و کالایی‌سازی فضا سوق خواهد یافت.

بنابراین نوسازی اجباری و اعیانی‌سازی در ناحیه ۳ منطقه ۱۹ نه تنها راه‌حلی برای مسائل اجتماعی نیست، بلکه خود می‌تواند عامل تولید مسائل جدیدی نظیر بی‌خانمانی، ناامنی معیشتی، بی‌ثباتی سکونت، گسست شبکه‌های ارتباطی، جابه‌جایی عرصه غیر رسمی و تشدید نابرابری شهری باشد. برای خروج از این چرخه، ضروری است تا گفتمان رسمی از نگاه تهدیدمحور به نگاه انسان‌محور و عدالت‌محور تغییر یابد. همچنین ساکنان سکونتگاه‌های غیر رسمی به عنوان شهروندان و ذی‌نفعان مشروع در تصمیم‌گیری مشارکت داده شوند؛ اولویت سیاستی از کالبد و ارزش زمین به رفاه، امنیت سکونت و معیشت ساکنان منتقل شود و در نهایت رویکردهای تدریجی، جامعه‌محور و توانمندساز، جایگزین مداخلات قهری شود.

در مجموع تجربه ناحیه ۳ منطقه ۱۹ نشان می‌دهد که بدون بازاندیشی جدی در شیوه بازنمایی فضا، نحوه تعریف مسئله و منطق مداخله شهری، روند بازآفرینی شهری به عنوان مکانیسمی نابرابرکننده عمل خواهد کرد و از مسیر اعیان‌سازی، فرودستان شهری را بیش از پیش به حاشیه خواهد راند.

منابع

- برغمندی، هادی (۱۴۰۲) ارزیابی تأثیرات اجتماعی سامان‌دهی ناحیه ۳ منطقه ۱۹ شهرداری تهران (با تأکید بر محلات اسماعیل‌آباد، دولت‌خواه شمالی و دولت‌خواه جنوبی)، کارفرما: دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
- تاج‌بخش، مونا و جهان‌شاه پاکزاد (۱۳۹۵) درآمدی بر فهم اعیان‌سازی و پیامدهای ناخوشایند آن، نمونه‌موردی: تجربه مستأجران در تهران. نشریه صفه، دوره ۲۶، شماره ۴، صص ۷۹-۹۸.
Dor: 20.1001.1.1683870.1395.26.4.5.4
- فرنام، علی (۱۴۰۳) واکاوی تبعات نوسازی بافت فرسوده از منظر اعیان‌سازی و ارائه رهنمون‌های پیشنهادی، گزارش راهبردی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مطالعات زیربنایی (گروه عمران و شهرسازی).
- مسعود، محمد و بهادر زمانی و حسین ابراهیم رضاگاه (۱۳۹۸) «بررسی تأثیر اقدامات بازآفرینی بر وقوع پدیده اعیانی‌سازی در محلات ناکارآمد (مطالعه موردی: محلات اتابک و خانی‌آباد تهران)»، هویت شهر، شماره ۳۹، سال سیزدهم، صص ۶۳-۷۸.
<https://sanad.iau.ir/Journal/hoviatshahr/Article/794182>.
- مشکینی، ابوالفضل و الهام امیرحاجلو (۱۴۰۱) «پروژه‌های توسعه شهری و تولید رانت در کلانشهر تهران»، نشریه علمی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، سال هفتم، شماره پیاپی ۲۸، صص ۱-۱۴.
DOI: 10.30473/psp.2023.58624.2466.
- مهدی‌زاده کیقباد، مریم و حمیدرضا صارمی و مجتبی رفیعیان (۱۴۰۴) «شناسایی عوامل مؤثر بر ایجاد نواحی نوآوری با تأکید بر بازآفرینی محلات ناکارآمد شهری»، هویت شهر، سال نوزدهم، شماره ۶۱، صص ۱۹-۳۴.
DOI: 10.71793/hoviatshahr.2025.1183901.
- Atkinson, R., and G. Bridge (2005) *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism* (London: Routledge).
- Banabaka, Selim; Kadib, Justin and Schneider, Antonia E. (2024) *Gentrification and the suburbanization of poverty: Evidence from a highly regulated housing system*. Urban Geography. Volume 45, Issue 9. Pages 1596-1618.
- Glass, R. (1964) Introduction: aspects of change. In: Centre for Urban Studies (ed.) *London: aspects of change*. London: MacKibbon and Kee, pp. xiii-xlii.
- Lefebvre, Henri (1991) *The production of space*, Oxford: Blackwell.
- Lloyd, H. R. (2023) *Gentrification: A philosophical analysis and critique*. Journal of Urban Affairs, 47(4), 1246-1264.
- Mcfarlane, C. (2012) *Rethinking Informality: Politics, Crisis, and the City*. Planning Theory & Practice, Vol. 13, No. 1, 89-108.
- Slater T, Curran W, Lees L, (2004) "Gentrification research: new directions and critical scholarship" *Environment and Planning A* 36 1141 _ 1150.

- Smith, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Uitermark, J. & Duyvendak, J. W. (2007) Gentrification as a governmental strategy: social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam. *Environment and Planning A*, volume 39, pages 125- 141.
- Zuk, Miriam; Bierbaum, Ariel H. ; Chapple, Karen; Gorska, Karolina and Anastasia Loukaitou-Sideris (2018) Gentrification, Displacement, and the Role of Public Investment. *Journal of Planning Literature*. 2018, Vol. 33(1) 31-44.
- Zukin, Sharon (1987) Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core. *Annual Review of Sociology*, Vol. 13, pp. 129-147.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره هفدهم، پاییز ۱۴۰۴: ۵۶-۳۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

امید اجتماعی در دل محرومیت؛ مطالعه‌ای جامعه‌شناختی بر کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌ای شهر قزوین

موسی سعادت^{*}

چکیده

امید اجتماعی به عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادین پایداری اجتماعی، نقش مهمی در تاب‌آوری و بهبود زیست اجتماعی اقشار محروم ایفا می‌کند. از سوی دیگر، کیفیت زندگی در ابعاد مختلف آن از جمله سلامت جسمی و روانی، روابط اجتماعی، محیط زندگی و رضایت از زندگی، نقشی اساسی در احساس معنا و امیدواری افراد دارد. از این‌رو پژوهش حاضر با هدف بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین کیفیت زندگی و امید اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای و کمتر برخوردار شهر قزوین انجام شده است. در این مطالعه، با رویکردی کمی و پیمایشی، داده‌ها از طریق پرسشنامه محقق‌ساخته کیفیت زندگی و امید اجتماعی جمع‌آوری شده‌اند. جامعه آماری در برگزیده ساکنان مناطق حاشیه‌ای شهر قزوین، شامل محله‌های محمودآباد نمونه، اقبالی، نظام‌آباد، ناصرآباد، چوبیندر، بیدستان مشعل‌دار و شریف‌آباد در اقمار و محله‌های لالوآباد، هادی‌آباد، کوی بهار، باغ نشاط، مغلواک، سلامگاه، عمرمحله (آخوند)، تبریز، دیمج، کوی اداره غله، قملاق، گوسفندان میدان، شیخ‌آباد، آسیاب، محله جنوبی راه‌آهن، در مناطق داخلی، بالغ بر ۷۹۰۰۰ نفر بوده و حجم نمونه ۳۸۴ نفر با استفاده از فرمول کوکران و به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای برای گردآوری اطلاعات انتخاب شده است. نتایج حاصل از آزمون همبستگی پیرسون نشان داد که تمامی مؤلفه‌های

^{*} دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران

کیفیت زندگی (شامل سلامت جسمی، سلامت روانی، روابط اجتماعی، محیط زندگی و رضایت از زندگی) با امید اجتماعی، رابطه‌ای مثبت و معنادار دارند. همچنین تحلیل رگرسیونی چندمتغیره بیانگر آن است که تمامی مؤلفه‌های کیفیت زندگی، تأثیر مثبت و معناداری بر میزان امید اجتماعی افراد ساکن در این مناطق دارند. متغیرهای حاضر در مدل رگرسیونی توانسته‌اند ۵۵/۶ درصد از تغییرات متغیر وابسته امید اجتماعی را تبیین نمایند. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که ارتقای کیفیت زندگی در ابعاد مختلف آن می‌تواند به طور مستقیم و مؤثر به افزایش امید اجتماعی در جوامع کمتر برخوردار کمک کند.

واژه‌های کلیدی: کیفیت زندگی، امید اجتماعی، محرومیت‌زدایی، پایداری اجتماعی و حاشیه‌نشینی.

بیان مسئله

در دهه‌های اخیر، حاشیه‌نشینی و نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، به‌ویژه ایران، به عنوان یکی از چالش‌های مهم توسعه اجتماعی و اقتصادی مطرح شده است. در ایران، به‌ویژه در شهرهای متوسطی مانند قزوین، با رشد بی‌رویه شهرنشینی، شاهد توسعه مناطق حاشیه‌ای هستیم که عمدتاً در دسترسی به خدمات اولیه مانند بهداشت، آموزش، مسکن و اشتغال با مشکلات جدی مواجه‌اند. ساکنان این مناطق که عمدتاً از اقشار آسیب‌پذیر و کم‌درآمد جامعه هستند، به طور چشمگیری از مزایای اقتصادی و اجتماعی که در سایر نقاط شهر وجود دارد، محرومند. این محرومیت‌ها نه تنها بر کیفیت زندگی آنها تأثیر می‌گذارد، بلکه باعث کاهش امید اجتماعی و احساس ناتوانی در تغییر شرایط فردی و اجتماعی می‌شود (Tajbakhsh, 2020: 905).

امید اجتماعی، مفهومی است که بیش از آنکه صرفاً بیانگر رضایت از وضعیت موجود باشد، به ارزیابی افراد از امکان بهبود شرایط و دستیابی به فرصت‌های آتی اشاره دارد. این سازه بر ادراک افراد از قابلیت کنشگری، دسترسی به منابع و باور به تغییرات مثبت در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی استوار است. از این منظر، امید اجتماعی ناظر بر جهت‌گیری آینده‌نگر و انتظارات افراد نسبت به تحرک اجتماعی و بهبود شرایط زندگی است، نه صرفاً احساس خرسندی از وضعیت فعلی (Jahoda, 1982: 112). در مناطق حاشیه‌نشین که ساکنان با انواع محرومیت‌های ساختاری مواجه‌اند، سطح امید اجتماعی می‌تواند نشان‌دهنده میزان اعتماد آنان به امکان تغییر و مشارکت مؤثر در حیات اجتماعی باشد (Schmid & et al, 2018: 370). به بیان دیگر، امید اجتماعی به ظرفیت ذهنی و اجتماعی افراد برای تصور آینده‌ای بهتر و تلاش برای تحقق آن اشاره دارد (Runciman, 1966: 45).

کیفیت زندگی، یکی از مفاهیم کلیدی در علوم اجتماعی است که با ابعاد مختلفی چون سلامت جسمی و روانی، روابط اجتماعی، محیط زندگی و رضایت کلی از زندگی در ارتباط است. این مؤلفه‌ها نه تنها بر سلامت جسمانی افراد تأثیر می‌گذارد، بلکه از نظر روانی و اجتماعی نیز بر احساس رضایت و امید در افراد نقش دارد. به طور خاص در مناطق حاشیه‌ای شهری، این ابعاد کیفیت زندگی معمولاً با چالش‌های جدی مواجه

است. برای مثال، افراد در مناطق حاشیه‌نشین ممکن است دسترسی محدودی به خدمات بهداشتی و درمانی داشته باشند؛ در نتیجه سلامت جسمی و روانی آنان تحت تأثیر قرار می‌گیرد. همچنین روابط اجتماعی در این مناطق ممکن است کیفیت پایین‌تری داشته باشد، زیرا سطح تعاملات اجتماعی و حمایت‌های اجتماعی معمولاً در چنین بافت‌هایی کاهش می‌یابد (WHOQOL Group, 1998: 555).

مطالعات پیشین در زمینه کیفیت زندگی و امید اجتماعی نشان داده‌اند که هرچه سطح کیفیت زندگی پایین‌تر باشد، سطح امید اجتماعی نیز کاهش می‌یابد. در ایران، مطالعات مختلف نشان داده‌اند که در مناطق حاشیه‌ای، عواملی مانند فقر، بیکاری، نابرابری دسترسی به خدمات عمومی و عدم مشارکت اجتماعی، منجر به کاهش چشمگیر امید اجتماعی و ناتوانی در تغییر شرایط زندگی افراد می‌شود (Alvaredo & et al, 2018: 125). این امر موجب تشدید وضعیت محرومیت اجتماعی و اقتصادی در این مناطق می‌گردد، به گونه‌ای که امید به بهبود وضعیت زندگی و بهره‌برداری از فرصت‌های اجتماعی به شدت کاهش می‌یابد.

درباره شهر قزوین، با توجه به ساختار جمعیتی خاص آن و افزایش سریع جمعیت شهری در سال‌های اخیر، توجه به مشکلات مناطق حاشیه‌ای و چگونگی بهبود کیفیت زندگی در این مناطق، اهمیت ویژه‌ای دارد. این مناطق از یکسو به دلیل مشکلات زیرساختی، کمبود امکانات و نابرابری‌های اجتماعی و از سوی دیگر به واسطه ضعف در زمینه‌های اقتصادی و فرهنگی با چالش‌های پیچیده‌ای روبه‌رو هستند. در این میان، بررسی ارتباط کیفیت زندگی و امید اجتماعی در این مناطق، می‌تواند راهکارهای مؤثری برای مقابله با بحران‌های اجتماعی و تقویت پایداری اجتماعی ارائه دهد.

از این‌رو این پژوهش به دنبال بررسی و تحلیل جامعه‌شناختی رابطه میان کیفیت زندگی و امید اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین قزوین است. به‌ویژه در نظر دارد تا اثرات کیفیت زندگی در ابعاد مختلف آن، از جمله سلامت جسمی، سلامت روانی، روابط اجتماعی، رضایت از زندگی و محیط زندگی، بر سطح امید اجتماعی افراد در این مناطق را تحلیل کند. این تحقیق می‌تواند با شفاف‌سازی ارتباط میان این دو متغیر، به سیاست‌گذاران کمک کند تا راهکارهایی برای بهبود کیفیت زندگی و افزایش امید اجتماعی در این مناطق ارائه دهند. با توجه به اهمیت این موضوع برای آینده اجتماعی

و اقتصادی کشور، این پژوهش می‌تواند به عنوان گامی مهم در راستای محرومیت‌زدایی و پایداری اجتماعی عمل کند.

پیشینه تجربی

عبداللهی و عسگری (۱۴۰۱)، مطالعه‌ای روی جوانان حاشیه‌نشین شهر تهران انجام دادند و دریافتند که بین حمایت اجتماعی، کیفیت روابط خانوادگی و امید اجتماعی، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. رضایت از زندگی، نقش واسطه‌ای بین کیفیت زندگی و امید اجتماعی داشت.

نتایج مطالعه صادقی (۱۴۰۰) در کرمانشاه بیانگر آن بود که افراد با سطح درآمد پایین و امنیت اجتماعی کمتر، امید اجتماعی پایین‌تری دارند. بین تمامی ابعاد کیفیت زندگی و امید اجتماعی، همبستگی معناداری مشاهده شد. زنان در مقایسه با مردان، امید کمتری داشتند.

سلیمانی و رضایی (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای در مناطق حاشیه‌نشین مشهد نشان دادند که میان مؤلفه‌های کیفیت زندگی و امید اجتماعی، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. سلامت روانی و رضایت از زندگی، بیشترین اثر را داشتند. آنها پیشنهاد کردند که ارتقای شاخص‌های کیفیت زندگی می‌تواند امید اجتماعی را تقویت کند.

امیری و قادری (۱۳۹۸) در پژوهش خود در شهر اهواز به این نتیجه رسیدند که عوامل محیطی، نظیر آلودگی و کمبود خدمات شهری، موجب افت کیفیت زندگی و در نتیجه کاهش امید به آینده می‌شود. سلامت روانی، مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده امید اجتماعی در این تحقیق بود.

بایلی و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی در بریتانیا، رابطه میان محیط زندگی (نظیر فضای سبز، امنیت محله و مشارکت محلی) با امید اجتماعی و سلامت روانی را بررسی کرد. نتایج نشان داد که محیط فیزیکی و اجتماعی محله، عوامل مهم شکل‌گیری امید هستند.

اسچمید^۱ و همکاران (۲۰۱۸) در بلفاست بررسی کرد که چگونه احساس تعلق اجتماعی و هویت جمعی می‌تواند با امید اجتماعی مرتبط باشد. یافته‌ها تأکید دارد که

مؤلفه‌های روانی و اجتماعی کیفیت زندگی، پیشران امید هستند.

عادل خالک (۲۰۱۶)، مطالعه‌ای روی دانشجویان در مصر انجام داد که نشان داد سلامت روانی، احساس خوشبختی و رضایت از زندگی با امید به آینده، رابطه قوی دارد. نقش فرهنگی و دینی در این ارتباط نیز بررسی شد.

شا و همکاران (۲۰۱۵) در مطالعه‌ای تطبیقی نشان دادند که نابرابری در دسترسی به آموزش و خدمات اجتماعی، منجر به کاهش سطح امید اجتماعی می‌شود. کشورهایی با کیفیت زندگی بالاتر، سطح امید اجتماعی بهتری در جمعیت دارند.

لوتانز و همکاران (۲۰۰۷)، در مطالعه‌ای نظری- کاربردی درباره «سرمایه روان‌شناختی» تأکید کردند که امید، همراه با تاب‌آوری، خوش‌بینی و خودکارآمدی، تحت تأثیر محیط زندگی، روابط اجتماعی و رفاه فردی قرار دارد.

گراهام و پتیناتو (۲۰۰۲) در تحقیقی درباره کشورهای آمریکای لاتین نشان دادند که حتی در میان فقرا، کیفیت ذهنی زندگی و انتظارات مثبت از آینده می‌تواند سطح بالایی از امید اجتماعی را ایجاد کند. این مطالعه بر نابرابری‌های ذهنی تأکید دارد.

مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از پژوهش‌های داخلی و خارجی بر وجود رابطه مثبت و معنادار میان ابعاد مختلف کیفیت زندگی و امید اجتماعی تأکید داشته‌اند؛ به گونه‌ای که در تحقیقات انجام‌شده در مناطق حاشیه‌نشین شهری، عواملی همچون سلامت روانی، رضایت از زندگی، حمایت اجتماعی، امنیت اجتماعی و شرایط محیطی به عنوان پیش‌بینی‌کننده‌های مهم امید اجتماعی معرفی شده‌اند. در سطح بین‌المللی نیز نقش محیط محله، احساس تعلق اجتماعی، سرمایه روان‌شناختی، نابرابری‌های ساختاری و ارزیابی ذهنی از زندگی در شکل‌گیری امید مورد تأکید قرار گرفته است.

با این حال بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که اغلب پژوهش‌های داخلی به تحلیل همبستگی‌های دو متغیره بسنده کرده و کمتر به تبیین هم‌زمان و چندبعدی مؤلفه‌های کیفیت زندگی در قالب یک چارچوب جامعه‌شناختی منسجم پرداخته‌اند. افزون بر این، تمرکز مطالعات پیشین عمدتاً بر کلان‌شهرها بوده و شهرهای متوسطی مانند قزوین با ویژگی‌های جمعیتی و ساختاری متفاوت، کمتر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین در

برخی تحقیقات، تمایز مفهومی میان کیفیت زندگی و امید اجتماعی به طور دقیق تفکیک نشده و به‌ویژه مؤلفه رضایت از زندگی با امید اجتماعی همپوشانی یافته است. پژوهش حاضر با تفکیک نظری میان ارزیابی وضعیت موجود زندگی (کیفیت زندگی) و جهت‌گیری آینده‌نگر و باور به امکان تغییر شرایط (امید اجتماعی) و با تمرکز بر مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین، می‌کوشد ضمن پر کردن خلأ جغرافیایی و تحلیلی موجود، رابطه این دو متغیر را به صورت چندبعدی و در چارچوبی جامعه‌شناختی تبیین کند.

پیشینه نظری

مسئله اصلی پژوهش حاضر، بررسی رابطه و تأثیر ابعاد مختلف کیفیت زندگی بر امید اجتماعی در میان ساکنان مناطق حاشیه‌ای شهر قزوین است؛ مناطقی که محرومیت‌های ساختاری، دسترسی نابرابر به منابع و طرد اجتماعی موجب تضعیف کیفیت زندگی و کاهش امید اجتماعی می‌شود. برای درک بهتر این مسئله، پژوهش حاضر از یک چارچوب نظری تلفیقی بهره می‌برد که ترکیبی از نظریه‌های روان‌شناختی، جامعه‌شناختی و نیازشناسانه است. این چارچوب شامل نظریه‌های «امید» چارلز اسنایدر، نظریه «انسجام اجتماعی» امیل دورکیم، نظریه «سرمایه اجتماعی» پیر بوردیو و نظریه «سلسله‌مراتب نیازهای انسانی» آبراهام مازلو است که هر یک، جنبه‌ای از کیفیت زندگی و امید اجتماعی را توضیح می‌دهد. در ادامه به بررسی و تشریح هر یک از این نظریه‌ها پرداخته می‌شود.

– نظریه «سلسله‌مراتب نیازهای انسانی» آبراهام مازلو: مازلو (۱۹۴۳) معتقد است

که نیازهای انسانی به صورت سلسله‌مراتبی از ابتدایی‌ترین (فیزیولوژیک) تا عالی‌ترین سطح (خودشکوفایی) طبقه‌بندی می‌شود. بر این اساس ارضای نیازهای زیستی، امنیتی، اجتماعی، احترامی و در نهایت نیاز به خودشکوفایی، مسیر دستیابی به زندگی با کیفیت را مشخص می‌سازد. به اعتقاد او، تنها زمانی که نیازهای پایه تأمین شوند، فرد می‌تواند به سطوح بالاتری از رشد و انگیزش (از جمله امید به آینده) دست یابد. در بافت‌های کم‌برخوردار یا مناطقی که دسترسی به منابع محدود است، بخشی از این نیازها ممکن است در سطح پایین باقی بماند و در نتیجه احساس نارضایتی و کاهش انگیزه برای توسعه فردی و اجتماعی، شایع‌تر است (Ventegodt & et al., 2003: 106). همچنین

زمانی که نیازهای تعلق و احترام به طور نسبی تأمین نشود، امکان هدف‌گذاری مؤثر برای آینده کاهش می‌یابد. بنابراین کیفیت پایین زندگی می‌تواند بر امید اجتماعی اثرگذار باشد (Sirgy, 1986: 335).

– **نظریه «سرمایه اجتماعی» پیر بوردیو:** بوردیو (۱۹۸۶)، سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از منابع می‌داند که افراد از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی خود در اختیار دارند؛ مانند اعتماد، حمایت متقابل و شناخت اجتماعی. این سرمایه می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی از طریق تسهیل ارتباطات، افزایش مشارکت و تقویت احساس تعلق کمک کند. به‌ویژه در جوامع یا محله‌هایی که شبکه‌های اجتماعی و پیوندهای میان‌فردی محدودتر هستند، دسترسی کمتر به سرمایه اجتماعی ممکن است اثراتی بر احساس امید، سطح تعاملات و اعتماد اجتماعی داشته باشد (Putnam, 2000: 18). وی همچنین تأکید دارد که ساختارهای اجتماعی نابرابر باعث می‌شوند برخی اقشار، دسترسی محدودتری به سرمایه اجتماعی داشته باشند و این امر می‌تواند با کاهش کیفیت زندگی و انتظار مثبت نسبت به آینده مرتبط باشد (Portes, 1998: 10). پژوهش‌ها نشان داده‌اند که در محله‌هایی که اعتماد و انسجام اجتماعی بیشتر وجود دارد، شهروندان، چشم‌انداز روشن‌تری نسبت به آینده دارند و تمایل به مشارکت اجتماعی آنها افزایش می‌یابد (Fiorillo & Sabatini, 2014: 70).

– **نظریه «انسجام اجتماعی» امیل دورکیم:** دورکیم (۱۸۹۳)، انسجام اجتماعی را عامل اصلی حفظ پیوستگی و نظم اجتماعی می‌دانست و معتقد بود که پیوندهای اجتماعی قوی و وجدان جمعی مشترک، پایه‌های ثبات جامعه را تشکیل می‌دهد. به زعم او، جوامع سنتی از طریق همبستگی مکانیکی و جوامع مدرن از طریق همبستگی ارگانیک به انسجام دست می‌یابند. انسجام اجتماعی باعث افزایش سطح مشارکت، اعتماد متقابل و حس تعلق افراد به جامعه می‌شود و در نتیجه افراد، زندگی هدفمندتر و همراه با امید بیشتری تجربه می‌کنند. از دیدگاه وی، کاهش یا ضعف انسجام اجتماعی می‌تواند با آنومی، احساس پوچی و بی‌هدفی در افراد مرتبط باشد؛ زیرا افراد کمتر منابع مشترک اجتماعی و حمایت‌های نمادین را تجربه می‌کنند. همچنین دورکیم در مفهوم شور جمعی به نقش مراسم، مناسک و مشارکت‌های جمعی در تقویت پیوندهای اجتماعی و ارتقای امید اجتماعی اشاره می‌کند و معتقد است که این نوع فعالیت‌های

جمعی به افراد کمک می‌کند معنا و هدف بیشتری در زندگی خود بیابند (Durkheim, 1995: 105). این چارچوب نظری نشان می‌دهد که انسجام اجتماعی، چه در سطوح فردی و چه در سطوح جمعی، با کیفیت زندگی و امید اجتماعی در تعامل است و می‌تواند بستری برای ارتقای رفاه روانی و اجتماعی افراد فراهم کند.

نظریه «امید» چارلز اسنایدر: اسنایدر (۲۰۰۲)، امید را سازه‌ای روان‌شناختی تعریف می‌کند که از سه عنصر اصلی تشکیل شده است: اهداف، مسیرها و انگیزش برای حرکت در مسیر. افراد امیدوار، کسانی هستند که اهداف مشخصی دارند، راه‌ها و مسیرهای رسیدن به آن اهداف را می‌شناسند و انگیزه کافی برای طی مسیر دارند. این نظریه نشان می‌دهد که امید تحت تأثیر عوامل محیطی و روانی قرار دارد و کیفیت زندگی، یکی از مهم‌ترین این عوامل است (Gallagher & et al., 2021: 910). بر اساس این چارچوب، وقتی ابعاد کیفیت زندگی از جمله سلامت روان، رضایت از زندگی، امنیت اجتماعی و دسترسی به منابع اجتماعی بهبود می‌یابد، افراد توانایی و انگیزه بیشتری برای دستیابی به اهداف خود و ایجاد تغییر در زندگی فردی و اجتماعی دارند. همچنین پژوهش‌ها نشان داده‌اند که مداخلاتی که سلامت روان و حمایت اجتماعی را در محله‌های کم‌برخوردار تقویت می‌کند، می‌تواند به افزایش امید اجتماعی کمک کند و ظرفیت افراد برای مشارکت اجتماعی و بهره‌گیری از فرصت‌های موجود را ارتقا دهد (Cheavens & et al., 2006: 65). این نظریه تأکید دارد که امید تنها یک ویژگی فردی نیست، بلکه در تعامل مستمر با محیط و شرایط اجتماعی شکل می‌گیرد و می‌تواند با ارتقای کیفیت زندگی، مشارکت اجتماعی و انگیزه برای تغییر، تقویت شود.

در یک جمع‌بندی کلی، نظریه سلسله‌مراتب نیازهای انسانی نشان می‌دهد که کیفیت زندگی به میزان ارضای نیازهای انسان -نیازهای فیزیولوژیک، امنیت، تعلق، احترام و خودشکوفایی- در سطوح مختلف بستگی دارد. تا زمانی که نیازهای پایه‌ای تأمین نشده باشد، نمی‌توان انتظار داشت که افراد به احساس امید، هدفمندی یا مشارکت اجتماعی دست یابند. در بافت‌های حاشیه‌ای که اغلب با فقر، بیکاری، مسکن نامناسب و خدمات محدود مواجه هستند، بیشتر این نیازها در سطح پایین باقی می‌ماند و در نتیجه کیفیت زندگی کاهش یافته، انگیزه‌ها، خودکارآمدی و امید اجتماعی تضعیف می‌شود.

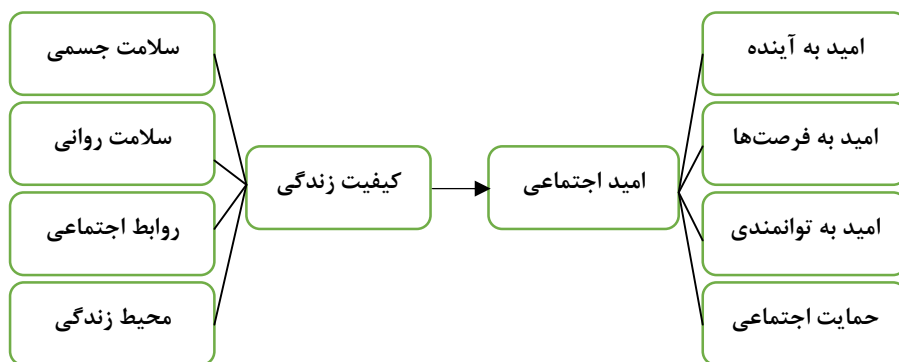
نظریه امید نشان می‌دهد که امید اجتماعی، ترکیبی از سه عنصر اهداف قابل

دستیابی، مسیرهای روشن برای تحقق اهداف و انگیزش برای طی مسیر است. کیفیت پایین زندگی، به‌ویژه در محیط‌های محروم، این سه عنصر را تضعیف می‌کند و سطح امید اجتماعی کاهش می‌یابد. همچنین سرمایه اجتماعی، نقش کلیدی در کیفیت زندگی و امید دارد. در مناطقی که تعاملات اجتماعی، شبکه‌های حمایتی و اعتماد میان افراد ضعیف است، دسترسی به منابع، محدود می‌شود و این ضعف موجب کاهش امید به آینده و احساس بی‌قدرتی می‌گردد.

نظریه انسجام اجتماعی نیز نشان می‌دهد که در جوامعی که انسجام و همبستگی اجتماعی بالاست، افراد احساس تعلق، معنا و امید بیشتری دارند و انگیزه برای مشارکت اجتماعی افزایش می‌یابد. در بافت‌های حاشیه‌ای که انسجام اجتماعی، محدود یا گسسته تجربه می‌شود، احساس بیگانگی، انزوا و ناامیدی در میان افراد رشد می‌کند. این چارچوب نظری تلفیقی، زمینه مناسبی برای بررسی اثر ابعاد کیفیت زندگی بر امید اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای فراهم می‌آورد.

مدل تحلیلی

با توجه به پیشینه تجربی و نظری طرح‌شده، مدل تحلیلی به شکل زیر طراحی شده است:

شکل ۱- مدل تحلیلی پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه‌های پژوهش حاضر به شرح زیر قابل تدوین است:

- بین سلامت جسمی و امید اجتماعی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین،

- رابطه وجود دارد.
- بین سلامت روانی و امید اجتماعی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین، رابطه وجود دارد.
- بین روابط اجتماعی و امید اجتماعی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین، رابطه وجود دارد.
- بین محیط زندگی و امید اجتماعی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین، رابطه وجود دارد.
- بین رضایت از زندگی و امید اجتماعی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین، رابطه وجود دارد.
- بین کیفیت زندگی و امید اجتماعی ساکنان مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین، رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

این پژوهش، کمی از نوع پیمایشی است. از نظر زمانی، مقطعی بوده و داده‌ها در یک بازه زمانی مشخص گردآوری شده‌اند. جامعه آماری، کلیه ساکنان بالای پانزده سال ۲۲ محله حاشیه‌نشین شهر قزوین، شامل محله‌های محمودآباد نمونه، اقبالی، نظام‌آباد، ناصرآباد، چوبیندر، بیدستان مشعل‌دار و شریف‌آباد در اقمار و محله‌های لالوآباد، هادی‌آباد، کوی بهار، باغ نشاط، مغلواک، سلامگاه، عمرمحله (آخوند)، تبریز، دیمچ، کوی اداره غله، قملاق، گوسفندان میدان، شیخ‌آباد، آسیاب، محله جنوبی راه‌آهن، در مناطق داخلی، بالغ بر ۷۹۰۰۰ نفر بوده است که به دلیل ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خاص، با چالش‌هایی نظیر محرومیت‌های اقتصادی، ضعف در زیرساخت‌های خدماتی، کمبود امکانات بهداشتی و آموزشی و مسائل فرهنگی مواجه هستند. این مناطق به دلیل ویژگی‌های خاص خود، از جمله تراکم بالای جمعیت، نرخ بیکاری بالا و دسترسی محدود به خدمات بهداشتی و آموزشی، به عنوان نمونه‌ای مناسب برای مطالعه تأثیر مؤلفه‌های کیفیت زندگی بر امید اجتماعی انتخاب شده‌اند.

حجم نمونه با استفاده از فرمول آماری کوکران، تعداد ۳۸۴ نفر برآورد شد. با توجه به پراکندگی جغرافیایی محله‌ها و در دسترس نبودن چارچوب نمونه‌گیری فردی

(فهرست جامع ساکنان)، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شد. در مرحله نخست، ۲۲ محله شناسایی شده مناطق حاشیه‌ای شهر قزوین به عنوان چارچوب خوشه‌ای پژوهش در نظر گرفته شد. این محله‌ها پیشتر بر اساس شاخص‌های محرومیت شهری، در زمره مناطق حاشیه‌نشین طبقه‌بندی شده بودند. از میان این محله‌ها، تعدادی خوشه به صورت تصادفی ساده انتخاب شد تا اصل شانس برابر در انتخاب خوشه‌ها حفظ شود.

در مرحله دوم، در هر یک از خوشه‌های منتخب، نمونه‌گیری از میان ساکنان بالای پانزده سال به شیوه تصادفی سیستماتیک انجام شد. برای جمع‌آوری داده‌ها، از پرسشنامه محقق‌ساخته کیفیت زندگی (شامل مؤلفه‌های سلامت جسمی، سلامت روانی، روابط اجتماعی، محیط زندگی و رضایت از زندگی) و امید اجتماعی (شامل مؤلفه‌های امید به فرصت‌ها، حمایت اجتماعی، امید به توانمندی و امید به آینده) استفاده شده است. هر دو پرسشنامه دارای روایی و پایایی بالای ۰/۸ در مطالعات پیشین بوده، در این تحقیق نیز از طریق آزمون آلفای کرونباخ تأیید شدند. پایایی پرسشنامه‌ها با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ به ترتیب برای کیفیت زندگی (۰/۸۷) و امید اجتماعی (۰/۸۹) تأیید شد.

برای تحلیل داده‌ها، ابتدا داده‌ها وارد نرم‌افزار آماری SPSS شد و پس از بررسی‌های کیفی و کمی، تحلیل‌های توصیفی (میانگین، انحراف معیار و توزیع فراوانی) انجام شد. از آزمون همبستگی پیرسون برای بررسی رابطه میان مؤلفه‌های کیفیت زندگی و امید اجتماعی استفاده شد و برای بررسی تأثیر مؤلفه‌های کیفیت زندگی بر امید اجتماعی، رگرسیون چندمتغیره انجام گرفت.

یافته‌ها

نتایج توصیفی این پژوهش نشان می‌دهد که نمونه آماری مورد بررسی، شامل ترکیبی نسبتاً متوازن از نظر جنسیتی است؛ به گونه‌ای که ۵۳/۴ درصد از پاسخ‌دهندگان، مرد و ۴۶/۶ درصد، زن هستند. از نظر گروه سنی، بیشترین فراوانی مربوط به بازه سنی ۳۰ تا ۴۴ سال (۴۰/۹ درصد) است که بیانگر تمرکز پاسخ‌دهندگان در سنین فعالیت و اشتغال اقتصادی و اجتماعی است. در عین حال سهم افراد جوان

(۱۸- ۲۹ سال) و میانسال (۴۵- ۵۹ سال) نیز قابل توجه است، که نشان‌دهنده تنوع بین‌نسلی در جامعه حاشیه‌نشین قزوین است.

تحلیل سطح تحصیلات نشان می‌دهد که اکثریت پاسخ‌دهندگان دارای تحصیلات دیپلم و پایین‌تر هستند (بیش از ۷۳ درصد). تنها حدود ۲۶ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی‌اند که می‌تواند بیانگر محدودیت دسترسی به آموزش عالی در این مناطق و ارتباط آن با کیفیت زندگی و سطح امید اجتماعی باشد.

از منظر شغلی، داده‌ها بیانگر آن است که حدود ۳۹/۳ درصد از پاسخ‌دهندگان در وضعیت بیکاری یا اشتغال در بخش غیر رسمی قرار دارند، که معمولاً با ناپایداری درآمد، فقدان امنیت شغلی و کاهش امید اجتماعی در ارتباط است. همچنین سهم قابل توجهی از جمعیت نمونه را زنان خانه‌دار (۲۱/۱ درصد) تشکیل می‌دهند.

در ارتباط با وضعیت درآمدی، نتایج نشان می‌دهد که حدود ۸۰ درصد پاسخ‌دهندگان دارای درآمد ماهانه کمتر از ۱۰ میلیون تومان هستند. با توجه به تورم و هزینه‌های زندگی شهری، این سطح از درآمد نشان‌دهنده شرایط اقتصادی نسبتاً نامناسب و محرومیت نسبی در این مناطق است که می‌تواند تأثیر مستقیمی بر سطح امید اجتماعی و رضایت از زندگی داشته باشد.

وضعیت تأهل نیز بیانگر آن است که حدود سه‌چهارم پاسخ‌دهندگان متأهل هستند. این موضوع می‌تواند در تفسیر نقش خانواده در ایجاد شبکه‌های حمایتی، احساس تعلق و تقویت امید اجتماعی مورد توجه قرار گیرد. در مجموع ترکیب جمعیتی پاسخ‌دهندگان بیانگر شرایط اجتماعی و اقتصادی نسبتاً نامناسب در مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین است. این شرایط، زمینه‌ساز کاهش کیفیت زندگی است و می‌تواند به طور مستقیم یا غیر مستقیم بر سطح امید اجتماعی افراد تأثیر بگذارد.

طبق نتایج، میانگین سلامت جسمی برابر با ۱۷/۱ است. میانگین نسبتاً بالای این مؤلفه، نشان‌دهنده وضعیت قابل قبول سلامت جسمانی در بین ساکنان مناطق حاشیه‌نشین قزوین است. با این حال دامنه گسترده نمره‌ها (۵ تا ۲۵) بیانگر وجود تفاوت‌هایی در وضعیت سلامت افراد است که می‌تواند ناشی از دسترسی محدود به خدمات درمانی یا تفاوت در سبک زندگی باشد.

میانگین سلامت روانی برابر با ۱۳/۲ است. این نمره متوسط نشان می‌دهد که

وضعیت روانی جامعه در سطح نسبتاً مطلوبی قرار دارد، اما هنوز نیاز به حمایت‌های روانی و خدمات مشاوره‌ای به‌ویژه برای گروه‌های آسیب‌پذیر احساس می‌شود.

میانگین روابط اجتماعی، $9/3$ است. میانگین پایین‌تر این مؤلفه نسبت به سایر بخش‌ها، به ضعف در کیفیت و تعداد روابط اجتماعی افراد اشاره دارد. ممکن است کمبود فضاهای مناسب برای تعامل اجتماعی و یا مشکلات فرهنگی و اقتصادی باعث کاهش مشارکت و ارتباطات شده باشد.

میانگین محیط زندگی، $12/4$ گزارش شده است. این مؤلفه که نشان‌دهنده رضایت از شرایط محیطی و زیرساخت‌های زندگی است، میانگین نسبتاً پایین‌تری دارد که بیانگر چالش‌های محیطی مانند آلودگی، عدم دسترسی به امکانات شهری و شرایط نامطلوب سکونت در مناطق حاشیه‌نشین است.

میانگین رضایت از زندگی، برابر با $13/6$ است. این مقدار متوسط نشان می‌دهد که افراد در مجموع از زندگی خود رضایت نسبی دارند، ولی جای پیشرفت وجود دارد. عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌تواند در افزایش رضایت زندگی مؤثر باشد. سازه کلی کیفیت زندگی که از جمع نمره‌های پنج مؤلفه اصلی ساخته شده، نشان‌دهنده وضعیت کلی رفاه و رضایت افراد از زندگی‌شان است. میانگین این سازه برابر با $65/6$ است. دامنه گسترده نمره‌ها نشان می‌دهد که تفاوت‌های فردی و اجتماعی قابل توجهی وجود دارد. به عبارت دیگر، برخی افراد از زندگی خود رضایت و رفاه بالا دارند، در حالی که عده‌ای دیگر با مشکلات و کمبودهای بیشتری مواجه‌اند که می‌تواند ناشی از شرایط اقتصادی، دسترسی محدود به خدمات یا مسائل محیطی باشد (جدول ۱).

جدول ۱- آماره‌های توصیفی متغیر کیفیت زندگی و مؤلفه‌ها

متغیر	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر	دامنه تغییرات
سلامت جسمی	۱۷/۱	۳/۴	۵	۲۵	۲۰
سلامت روانی	۱۳/۲	۲/۸	۴	۲۰	۱۶
روابط اجتماعی	۹/۳	۲/۵	۳	۱۵	۱۲
محیط زندگی	۱۲/۴	۳/۱	۴	۲۰	۱۶
رضایت از زندگی	۱۳/۶	۳	۴	۲۰	۱۶
کیفیت زندگی	۶۵/۶	۱۱/۲	۲۶	۱۰۰	۷۴

طبق یافته‌ها، میانگین امید به فرصت‌ها، برابر با ۱۶/۳ است. میانگین نسبتاً بالا نشان‌دهنده این است که ساکنان مناطق حاشیه‌نشین به وجود فرصت‌های بهتر در آینده امیدوارند، اما محدودیت‌های اقتصادی و اجتماعی ممکن است این امید را کاهش دهد. میانگین حمایت اجتماعی، ۱۳/۸ است. این مقدار نشان می‌دهد که افراد تاحدی احساس حمایت اجتماعی می‌کنند، ولی ممکن است این حمایت به صورت غیر رسمی و محدود باشد. تقویت شبکه‌های حمایتی می‌تواند به افزایش این مؤلفه کمک کند. مقدار میانگین امید به توانمندی برابر با ۱۳/۱ است. میانگین پایین‌تر در این بخش بیانگر احساس کمتر توانایی فردی در تحقق اهداف و مقابله با چالش‌هاست که می‌تواند ناشی از مشکلات اقتصادی، آموزشی یا فرهنگی باشد. میانگین مؤلفه امید به آینده، برابر با ۱۵/۶ است. این مؤلفه نشان‌دهنده نگرش مثبت به آینده و انتظار شرایط بهتر است که علی‌رغم محدودیت‌ها، ساکنان تاحدی به بهبود وضع زندگی خود خوش‌بین هستند. سازه امید اجتماعی بیانگر سطح کلی انتظار مثبت نسبت به آینده و توانایی‌های اجتماعی افراد است. میانگین ۵۸/۸ از ۹۰، بیانگر سطح متوسط امید در جامعه مورد مطالعه است. این امید به عنوان نیروی محرکه‌ای برای انگیزه فردی و مشارکت اجتماعی اهمیت دارد، اما دامنه گسترده مقادیر حداقل و حداکثر، بیانگر تفاوت قابل توجه در احساس امید در میان ساکنان است. این تفاوت‌ها می‌تواند به عوامل مختلفی از جمله شرایط اقتصادی، شبکه‌های حمایتی و فرصت‌های اجتماعی مرتبط باشد (جدول ۲).

جدول ۲- آماره‌های توصیفی متغیر امید اجتماعی و مؤلفه‌ها

متغیر	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر	دامنه تغییرات
امید به فرصت‌ها	۱۶/۳	۳/۲	۵	۲۵	۲۰
حمایت اجتماعی	۱۳/۸	۲/۷	۴	۲۰	۱۶
امید به توانمندی	۱۳/۱	۲/۹	۴	۲۰	۱۶
امید به آینده	۱۵/۶	۳/۱	۵	۲۵	۲۰
امید اجتماعی	۵۸/۸	۱۰/۵	۲۱	۹۰	۶۹

برای سنجش همبستگی بین متغیرهای کیفیت زندگی و مؤلفه‌های آن با متغیر امید اجتماعی و متغیرهای مربوطه از آزمون همبستگی r پیرسون استفاده شده است. بر اساس نتایج به دست آمده، تمامی مؤلفه‌های کیفیت زندگی با مؤلفه‌های مختلف امید اجتماعی، رابطه مثبت و معنادار نشان می‌دهند. با این حال برخی از این روابط در سطح اطمینان $0/05$ و برخی در سطح $0/01$ معنادار هستند که بیانگر تفاوت میزان قدرت این روابط است. ضرایب همبستگی نشان می‌دهند که سازه کلی کیفیت زندگی، بیشترین همبستگی مثبت را با امید اجتماعی کل دارد. این یافته تأییدی قوی بر فرضیه ارتباط مثبت بین کیفیت زندگی و میزان امید اجتماعی در میان ساکنان مناطق حاشیه‌نشین قزوین است.

از میان مؤلفه‌ها، رضایت از زندگی و سلامت روانی، بیشترین همبستگی را با ابعاد امید اجتماعی داشته‌اند و همه روابط آنها در سطح $0/01$ معنادار است. برای نمونه، رضایت از زندگی با امید اجتماعی کل، ضریب $0/637$ و سلامت روانی، ضریب $0/612$ دارند که بیانگر نقش برجسته سلامت ذهنی و رضایت کلی فرد در افزایش سطح امید است.

روابط اجتماعی نیز به طور مستمر ضریب بالایی دارد و در تمامی ابعاد امید، روابط معناداری در سطح $0/01$ را نشان می‌دهد. این موضوع بیانگر اهمیت حمایت‌های اجتماعی و شبکه‌های ارتباطی در تقویت امید در جامعه است.

محیط زندگی و سلامت جسمی، هر چند نسبت به سایر مؤلفه‌ها ضرایب کمی پایین‌تری دارند، اما همچنان به طور معنادار مثبت با امید اجتماعی مرتبط هستند؛ به‌ویژه برخی از این همبستگی‌ها در سطح $0/05$ قرار دارند (مانند محیط زندگی با امید به توانمندی و حمایت اجتماعی). این نکته تأکید می‌کند که وضعیت محیطی و سلامت فیزیکی نیز در ایجاد و حفظ امید اهمیت دارند، هر چند تأثیرشان ممکن است نسبت به عوامل روانی و اجتماعی کمتر باشد.

در کل، نتایج بیانگر این است که بهبود جامع در ابعاد مختلف کیفیت زندگی، به‌ویژه در حوزه‌های سلامت روانی، رضایت از زندگی و روابط اجتماعی، می‌تواند منجر به افزایش امید اجتماعی شود. این موضوع برای سیاست‌گذاران و نهادهای مرتبط با توسعه اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین، اهمیت ویژه‌ای دارد (جدول ۳).

جدول ۳- آزمون همبستگی بین متغیرهای کیفیت زندگی و امید اجتماعی

متغیر	امید به فرصت‌ها	امید به حمایت اجتماعی	امید به توانمندی	امید به آینده	امید اجتماعی
سلامت جسمی	**۰/۴۲۵	*۰/۱۹۸	**۰/۴۵۲	**۰/۴۸۲	**۰/۵۲۳
سلامت روانی	**۰/۵۳۷	**۰/۵۰۲	**۰/۵۵۴	**۰/۵۹۱	**۰/۶۱۲
روابط اجتماعی	**۰/۴۹۸	**۰/۵۶۶	**۰/۵۱۷	**۰/۵۴۰	**۰/۵۷۹
محیط زندگی	**۰/۴۱۵	*۰/۱۷۵	**۰/۴۰۲	**۰/۴۲۹	**۰/۴۶۲
رضایت از زندگی	**۰/۵۵۱	**۰/۵۱۶	**۰/۵۸۲	**۰/۶۰۲	**۰/۶۳۷
کیفیت زندگی	**۰/۶۰۳	**۰/۵۸۱	**۰/۶۱۸	**۰/۶۶۱	**۰/۶۹۲

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

برای برآورد تأثیر هر یک از متغیرهای مستقل شامل سن، سلامت جسمی، سلامت روانی، روابط اجتماعی، محیط اجتماعی و رضایت از زندگی، بر متغیر وابسته امید اجتماعی از تحلیل رگرسیونی چندمتغیره استفاده شده است. معناداری آزمون F نشان داد که مدل رگرسیونی به طور معناداری توانسته متغیرهای مستقل (سن و مؤلفه‌های کیفیت زندگی) را در پیش‌بینی میزان امید اجتماعی توضیح دهد. این مسئله نشان‌دهنده اعتبار و قدرت مدل است. مقدار دوربین- واتسون، برابر با ۱/۸۹۷ است که به مقدار ایده‌آل ۲ نزدیک بوده، نشان می‌دهد خطاهای مدل از یکدیگر مستقلند و بین خطای هر مشاهده با خطاهای دیگر، همبستگی معناداری وجود ندارد. ضریب همبستگی چندگانه ($R=0.752$) نشان می‌دهد که کیفیت پیش‌بینی مدل، بسیار خوب است. ضریب تبیین اصلاح شده (۰/۵۵۶) نیز تأیید می‌کند که مدل با در نظر گرفتن تعداد متغیرها، تبیین قابل قبولی ارائه می‌دهد و ۵۶/۶ درصد تغییرات امید اجتماعی با این متغیرها تبیین شده‌اند (جدول ۴).

جدول ۴- خلاصه مدل

شاخص	مقدار
آزمون F	۶۸/۴۵۲
سطح معناداری F	۰/۰۰۱>
ضریب همبستگی چندگانه	۰/۷۵۲
ضریب تبیین	۰/۵۶۶
ضریب تبیین اصلاح شده	۰/۵۵۶
دوربین واتسون	۱/۸۹۷

طبق نتایج، مقادیر VIF برای همه متغیرها، کمتر از ۲ است، که نشان‌دهنده نبود مشکل چندخطی قابل توجه در مدل است. همچنین مقدار تولرانس بالای ۰.۵ تأییدکننده استقلال متغیرهای مستقل است. همه متغیرهای وارد شده به مدل، تأثیر مثبت و معنادار بر امید اجتماعی دارند؛ یعنی با افزایش هر یک از مؤلفه‌های کیفیت زندگی و سن، میزان امید اجتماعی افزایش می‌یابد. از بین مؤلفه‌های کیفیت زندگی، سلامت روانی ($\beta=0/296$) و رضایت از زندگی ($\beta=0/257$)، بیشترین تأثیر را داشته‌اند و پس از آن روابط اجتماعی ($\beta=0/231$) قرار دارد (جدول ۵).

جدول ۵- نتایج تحلیل رگرسیونی چندمتغیره امید اجتماعی

متغیرهای مستقل	استاندارد β	p	t	تولرانس	VIF
سلامت روانی	۰/۲۹۶	۰/۰۰۰	۶/۳۲۵	۰/۷۴۳	۱/۸۴۳
رضایت از زندگی	۰/۲۵۷	۰/۰۰۰	۵/۸۹۳	۰/۷۷۶	۱/۷۳۵
روابط اجتماعی	۰/۲۳۱	۰/۰۰۰	۵/۲۱۴	۰/۷۰۵	۱/۶۵۴
سلامت جسمی	۰/۱۴۸	۰/۰۰۱	۳/۲۷۷	۰/۷۳۶	۱/۵۷۲
سن	۰/۱۱۲	۰/۰۰۵	۲/۸۴۱	۰/۸۰۳	۱/۲۴۵
محیط زندگی	۰/۱۰۲	۰/۰۱۸	۲/۳۷۶	۰/۷۰۴	۱/۴۲۱

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف مطالعه رابطه کیفیت زندگی و امید اجتماعی در بین شهروندان مناطق حاشیه‌نشین شهر قزوین انجام شده است. یافته‌ها نشان داد که تمامی ابعاد کیفیت زندگی شامل سلامت جسمی، سلامت روانی، روابط اجتماعی، محیط اجتماعی و رضایت از زندگی با امید اجتماعی، رابطه مثبت و معناداری دارند. در میان آنها، سلامت روانی و رضایت از زندگی، نقش برجسته‌تری ایفا می‌کند. برجسته بودن نقش سلامت روانی را می‌توان چنین تفسیر کرد که امید اجتماعی، نیازمند توانایی حفظ انگیزش، تصور آینده مطلوب و ادراک مسیرهای دستیابی به اهداف است؛ فرایندی که بدون ثبات هیجانی و کارکرد روانی مطلوب، دشوار خواهد بود. بنابراین، هرچه افراد تعادل روانی بیشتری داشته باشند، احتمال شکل‌گیری نگرش مثبت به آینده اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. نتایج این پژوهش با یافته‌های عبداللهی و عسگری (۱۴۰۱) همسو

است که نشان دادند کیفیت روابط و حمایت اجتماعی با امید اجتماعی، رابطه مثبت دارد. همچنین یافته‌های صادقی (۱۴۰۰) و سلیمانی و رضایی (۱۳۹۹) مبنی بر ارتباط معنادار میان ابعاد کیفیت زندگی و امید اجتماعی، با نتایج این مطالعه همخوانی دارد. در پژوهش امیری و قادری (۱۳۹۸) نیز سلامت روانی، مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده امید اجتماعی معرفی شد که با یافته‌های حاضر، به‌ویژه در برجسته بودن بعد روانی، سازگار است.

تأثیر معنادار روابط اجتماعی و محیط اجتماعی در این پژوهش نشان می‌دهد که امید اجتماعی صرفاً یک حالت درونی فردی نیست، بلکه در بستر تعاملات اجتماعی و شبکه‌های ارتباطی شکل می‌گیرد. تقویت روابط حمایتی، اعتماد متقابل و مشارکت اجتماعی می‌تواند منابع روانی و اجتماعی لازم برای حفظ امید را فراهم کند. این یافته با نتایج بایلی (۲۰۱۸) و اسچمید (۲۰۱۸) که بر نقش محیط اجتماعی و احساس تعلق در شکل‌گیری امید تأکید کرده‌اند، همسو است. همچنین نتایج شاو و همکاران (۲۰۱۵) درباره تأثیر نابرابری در دسترسی به منابع بر کاهش امید اجتماعی، با یافته‌های این پژوهش در زمینه نقش شرایط محیطی در مناطق حاشیه‌نشین، سازگار است.

یافته مربوط به رضایت از زندگی نیز نشان می‌دهد که ارزیابی ذهنی افراد از شرایط زیستی خود، نقش مهمی در سطح امید اجتماعی دارد؛ نتیجه‌ای که با پژوهش‌های عادل خالک (۲۰۱۶) و گراهام (۲۰۰۲) همخوان است. به بیان دیگر، امید اجتماعی تنها محصول شاخص‌های عینی نیست، بلکه نحوه ادراک و تفسیر فرد از موقعیت زندگی خود نیز در شکل‌گیری آن مؤثر است.

در مجموع نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که امید اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین قزوین، پدیده‌ای چندبعدی است که از تعامل میان شرایط سلامت، کیفیت روابط، محیط اجتماعی و ارزیابی ذهنی افراد از زندگی خود تأثیر می‌پذیرد و در امتداد بخش عمده‌ای از مطالعات پیشین قرار می‌گیرد. در این راستا، با تلفیق نظریه‌های اسنایدر، بوردیو، مازلو و دورکیم نیز می‌توان نتیجه گرفت که مؤلفه‌های کیفیت زندگی به‌ویژه سلامت جسمی و روانی، روابط و محیط اجتماعی و رضایت از زندگی، زمینه‌ساز اصلی افزایش امید اجتماعی در میان ساکنان مناطق حاشیه‌نشین قزوین هستند. ارتقای این مؤلفه‌ها از طریق سیاست‌های جامع بهداشتی، اجتماعی و فرهنگی می‌تواند محرومیت را کاهش داده، پایداری اجتماعی را افزایش دهد. با توجه به نتایج پژوهش

می‌توان پیشنهادهای زیر را حول محور موضوع مورد مطالعه ارائه نمود:

- تقویت خدمات بهداشت روانی و جسمی در مناطق حاشیه‌نشین: با توجه به تأثیر قوی سلامت روانی و جسمی بر امید اجتماعی، لازم است مراکز بهداشتی و درمانی مجهز و دسترس‌پذیر در این مناطق ایجاد و تقویت شوند. ارائه خدمات مشاوره روان‌شناسی، آموزش مهارت‌های مقابله‌ای و ارتقای فرهنگ سلامت می‌تواند نقش مهمی در بهبود کیفیت زندگی و افزایش امید ایفا کند.

- ایجاد و توسعه فضاهای عمومی و محیط‌های اجتماعی سالم: بهبود محیط اجتماعی از طریق ایجاد پارک‌ها، مراکز فرهنگی و ورزشی و فضاهای دوستانه برای تعاملات اجتماعی، می‌تواند انسجام اجتماعی را افزایش دهد و حس تعلق به جامعه را در ساکنان تقویت کند.

- ترویج و حمایت از فعالیت‌های مشارکت اجتماعی و گروه‌های محلی: تشویق افراد به شرکت در گروه‌های محلی، انجمن‌های مردمی و برنامه‌های مشارکت اجتماعی، موجب افزایش سرمایه اجتماعی و روابط حمایتی می‌شود که این امر به ارتقای امید اجتماعی کمک می‌کند.

- برنامه‌های آموزشی برای افزایش رضایت از زندگی و مهارت‌های فردی: برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی در زمینه مهارت‌های زندگی، مدیریت استرس و افزایش خودآگاهی، می‌تواند رضایت از زندگی را ارتقا داده، به افزایش امید اجتماعی بینجامد.

- توجه ویژه به اقشار آسیب‌پذیر و کم‌درآمد: سیاست‌گذاران باید به طور خاص برنامه‌هایی برای حمایت مالی و اجتماعی از گروه‌های کم‌درآمد و آسیب‌پذیر طراحی کنند تا محرومیت اقتصادی و روانی کاهش یافته، کیفیت زندگی بهبود یابد.

- تشویق همکاری بین‌بخشی نهادهای دولتی، غیردولتی و جامعه محلی: برای موفقیت طرح‌های محرومیت‌زدایی و امیدآفرینی، هماهنگی و همکاری میان سازمان‌های مختلف و مردم محلی ضروری است تا منابع و ظرفیت‌ها به صورت بهینه به کار گرفته شود.

منابع

امیری، ناصر و مهدی قادری (۱۳۹۸) «تأثیر کیفیت محیط شهری بر امید به زندگی در مناطق حاشیه‌ای شهر اهواز»، فصلنامه برنامه‌ریزی شهری، سال دهم، شماره ۴، صص ۲۱-۳۸.

DOR: 20.1001.1.2538714.1398.10.4.2.0.

سلیمانی، کریم و شهرزاد رضایی (۱۳۹۹) «کیفیت زندگی و امید اجتماعی در حاشیه‌نشینان مشهد».

پژوهش‌های کاربردی در علوم اجتماعی، سال هشتم، شماره ۲، صص ۱۱۵-۱۳۰.

DOR: 20.1001.1.17354321.1399.8.2.5.0.

صادقی، محمد (۱۴۰۰) «بررسی رابطه کیفیت زندگی با امید اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای

کرمانشاه»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال بیست‌ویکم، شماره ۳، صص ۵۵-۷۲.

DOR: 20.1001.1.23456789.1400.21.3.4.1.

عبداللهی، اکرم و فرزانه عسگری (۱۴۰۱) «بررسی عوامل مؤثر بر امید اجتماعی جوانان حاشیه‌نشین».

فصلنامه مطالعات جامعه‌شناسی ایران، سال سیزدهم، شماره ۱، صص ۸۹-۱۰۴.

DOR: 20.1001.1.25881234.1401.13.1.6.2.

Abdel-Khalek, A. M. (2016) Quality of life, subjective well-being, and hope. *Journal of Happiness Studies*, 17(1), 1-14.

<https://doi.org/10.1007/s10902-014-9585-6>.

Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., & Zucman, G. (2018) *World inequality report 2018*. Harvard University Press.

Bailey, A., et al. (2018) Perceived neighborhood environment and hope. *Health & Place*, 52, 50-59.

<https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2018.02.009>.

Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258).

Cheavens, J. S., Feldman, D. B., Gum, A., Michael, S. T., & Snyder, C. R. (2006) Hope therapy in a community sample: A pilot investigation. *Social Indicators Research*, 77(1), 61-78.

<https://doi.org/10.1007/s11205-005-5553-0>.

Durkheim, E. (1984) *The division of labor in society*. (W. D. Halls, Trans.). New York, NY: Free Press.

----- (1995) *The Elementary Forms of Religious Life*. (K. E. Fields, Trans.). New York: Free Press.

Fiorillo, D., & Sabatini, F. (2014). Structural social capital and health in Italy. *Economics and Human Biology*, 13, 68-74.

<https://doi.org/10.1016/j.ehb.2013.11.004>.

Gallagher, M. W., Long, L. J., & Phillips, C. A. (2021) Hope, self-efficacy, and optimism: Clarifying constructs with meta-analyses. *Journal of Personality*, 89(5), 905-924.

<https://doi.org/10.1111/jopy.12602>.

- Graham, C., & Pettinato, S. (2002) Frustrated achievers: Winners, losers and subjective well-being in new market economies. *Journal of Development Studies*, 38(4), 100–140.
<https://doi.org/10.1080/00220380412331322431>.
- Jahoda, M. (1982) *Employment and unemployment: A social-psychological analysis*. Cambridge University Press.
- Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007) Psychological capital: Developing the human competitive edge. *Oxford University Press*.
- Maslow, A. H. (1943) A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
<https://doi.org/10.1037/h0054346>.
- Portes, A. (1998) Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1–24.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Runciman, W. G. (1966) *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. University of California Press.
- Schmid, K., Muldoon, O. T., & Donnelly, C. A. (2018) The role of social identity in fostering hope and collective action in conflict contexts. *Political Psychology*, 39(2), 365–382.
<https://doi.org/10.1111/pops.12405>.
- Shah, A., et al. (2015) *The Legatum Prosperity Index: Global Report*. Legatum Institute.
- Sirgy, M. J. (1986) A quality-of-life theory derived from Maslow's developmental perspective. *American Journal of Economics and Sociology*, 45(3), 329–342.
<https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.1986.tb01962.x>.
- Snyder, C. R. (2002) Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.
https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01.
- Tajbakhsh, K. (2020) Social policy and urban inequality in Iran: Structural drivers and policy failures. *Iranian Studies*, 53(6), 897–919.
<https://doi.org/10.1080/00210862.2020.1744967>.
- Ventegodt, S., Merrick, J., & Andersen, N. J. (2003). Quality of life theory III. Maslow revisited. *TheScientificWorldJournal*, 3, 1050–1057.
<https://doi.org/10.1100/tsw.2003.84>.
- WHOQOL Group. (1998) Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment. *Psychological Medicine*, 28(3), 551–558.
<https://doi.org/10.1017/S0033291798006667>.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره هفدهم، پاییز ۱۴۰۴: ۵۷-۸۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

تبیین جامعه‌شناختی نگرش به پایداری خانواده با تأکید بر آسیب‌های اجتماعی شهر اصفهان

مریم سادات موسوی *

سید محمد سید میرزایی **

باقر ساروخانی ***

چکیده

مطالعه حاضر با هدف تبیین جامعه‌شناختی نگرش به پایداری خانواده با تأکید بر آسیب‌های اجتماعی شهر اصفهان در چارچوب رویکرد روش‌شناسی کمی و با استفاده از روش پیمایش انجام شده است. جامعه آماری پژوهش، شهروندان شهر اصفهان بوده‌اند که تعداد ۴۵۹ نفر از آنان با استفاده از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شده و مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه بوده و تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی و استنباطی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که میزان نگرش به پایداری خانواده در بین جامعه آماری، بالاتر از حد متوسط است. با این حال تفاوت‌های معناداری در برخی متغیرهای جمعیت‌شناختی و اجتماعی مشاهده می‌شود که می‌توان آنها را به عنوان نشانه‌هایی از آسیب‌پذیری نهاد خانواده در برابر تحولات اجتماعی و فرهنگی تحلیل کرد. نتایج تحلیل‌های استنباطی نشان داد که

* دانشجوی دکتری تخصصی رشته جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

M.Mousavi8737@iaui.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0003-2125-7104>

** نویسنده مسئول: استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

M-Mirzaie@srbiau.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-5177-9240>

*** استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

b.saroukhani@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-1912-3409>

متغیرهایی نظیر استفاده از رسانه‌ها، اعتماد بین‌شخصی، فردگرایی و جمع‌گرایی، نقش معناداری در تبیین نگرش به پایداری خانواده و پیشگیری یا تشدید آسیب‌های اجتماعی خانواده دارند. در مجموع نتایج پژوهش بیانگر آن است که تضعیف نگرش به پایداری خانواده می‌تواند زمینه‌ساز بروز و گسترش آسیب‌های اجتماعی در سطح خانواده و جامعه باشد.

واژه‌های کلیدی: اعتماد بین‌شخصی، فردگرایی، جمع‌گرایی، نگرش به پایداری خانواده و آسیب اجتماعی خانواده.

مقدمه

خانواده به عنوان بنیان شکل‌گیری زندگی اجتماعی بشر و به قول ویلیام گود^۱ (۱۹۶۳) به‌مثابه کانون و هسته اصلی تشکل اجتماعی همچنان اهمیت ویژه و منحصر به فردی در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دارد. بدون تردید می‌توان گفت یکی از نشانه‌های یک جامعه باثبات و پایدار به لحاظ اجتماعی و فرهنگی، دوام و پایداری نهاد خانواده است. به عبارت دیگر شکل‌گیری و تداوم مطلوب زندگی اجتماعی بدون وجود خانواده و پایداری آن به اشکال مختلف دچار چالش و مسئله است؛ هرچند نهاد خانواده در طول تاریخ، تحولات زیادی را در رابطه با نحوه شکل‌گیری، ساختار، کارکرد و سبک زندگی تجربه کرده است. به اعتقاد گورویچ^۲، خانواده پدیده‌ای است که هر لحظه در حال دگرگونی بوده، از فراگردهای «ساخته شدن»، «از ساخت افتادن» و «بازساختی شدن» برخوردار است (لبیی، ۱۳۹۳: ۵۷).

در راستای این تغییرات، در دنیای مدرن، ماهیت خانواده تحت تأثیر تحولات اجتماعی و فرهنگی مدرنیته، با نوعی دگردیسی و دگرگونی مواجه شده است و فرم‌های متفاوتی از روابط زوجی شکل گرفته که بنیان این نهاد اجتماعی را در معرض مخاطرات جدی قرار داده است؛ به گونه‌ای که موضوع تداوم و پایداری خانواده و محافظت از این نهاد در برابر مخاطرات دنیای مدرن به عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی صاحب‌نظران، سیاست‌گذاران و کنشگران حوزه خانواده محسوب می‌شود.

جامعه ایران نیز از این تغییرات و تحولات سریع و گسترده مستثنی نبوده است. روندها و پدیده‌هایی که در دهه‌های گذشته به تحول و دگرگونی خانواده در جوامع غربی منجر شده، امروز به درجات مختلف در خانواده ایرانی نیز بروز و ظهور یافته است. ساختار خانواده متناسب با الزامات و مقتضیات جامعه مدرن، دچار تحولاتی شده است و وضعیت جدیدی متمایز از گذشته یافته است. یکی از ویژگی‌های این وضعیت جدید، سست شدن پیوندهای خانوادگی است (جمشیدی‌ها و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۸۴). در واقع می‌توان گفت نهاد خانواده در ایران تحت تأثیر تحولات دنیای مدرن و نوسازی اجتماعی-فرهنگی، تغییراتی را تجربه کرده است که برخی از این تحولات و تغییرات در مسیر

1. Good
2. Gurvitch

گسست و ناپایداری نهاد خانواده بوده است. علائم و نشانه‌های بروز و ظهور این گسیختگی و ناپایداری در نهاد خانواده ایرانی را می‌توان در شکل‌گیری و گسترش پدیده‌هایی از جمله افزایش سن ازدواج، تمایل به شکل‌های جدید ازدواج (هم‌باشی و ازدواج سفید)، افزایش آمار طلاق (نسبت سه به یک ازدواج و طلاق)، کاهش نرخ موالید، خانواده‌های تک‌فرزند و بدون فرزند مشاهده کرد.

پژوهش‌های پیشین مرتبط با پایداری خانواده در سایر کشورها به عوامل مرتبط و اثرگذار بر پایداری یا عدم پایداری خانواده پرداخته‌اند. نتایج پژوهش چيو^۱ (۱۹۹۷) بیانگر این است که بی‌ثباتی خانواده‌های مالزیایی نه به دلیل توسعه فناوری‌های اطلاعاتی، بلکه به دلیل فرسایش ارزش‌های فرهنگ سنتی در جامعه است. اسپرچر^۲ (۲۰۰۱) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافته است که نابرابری با سطح پایین‌تری از رضایت، تعهد و احتمالی بالاتر برای برهم خوردن رابطه زناشویی مرتبط است. هیتون^۳ (۲۰۰۲) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده است که برخی تغییرات در مسیر تجربه زندگی با پایداری خانواده مرتبط است و عواملی از جمله تجربه جنسی قبل از ازدواج، تجربه جنسی ناخواسته، میزان بالای رابطه جنسی و ناهمسان‌مصری نژادی و مذهبی با افزایش ناپایداری خانواده مرتبط هستند.

نتیجه پژوهش آکانلی و نویبالا^۴ (۲۰۲۰) بیانگر این است که نان‌آوری زنان منجر به شرایط ناپایدار، غیر عادی و بحرانی در خانواده‌ها می‌شود و احتمال وقوع جدایی یا طلاق به دلیل فشار و تنش درونی در خانواده وجود دارد. نتایج پژوهش‌هایی که به صورت مستقیم و غیر مستقیم به موضوع پایداری خانواده در ایران پرداخته‌اند، در دو محور اساسی قابل بحث هستند. در محور اول، بروز و ظهور علائم و نشانه‌های گسیختگی و ناپایداری نهاد خانواده از جمله معیارهای تغییر و تحول در نهاد خانواده در ایران است (ر.ک: آزاد ارمکی و دیگران، ۱۳۹۱؛ زاهدی و نازک‌تباری، ۱۳۹۳؛ هاشمی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۷؛ پورجلی و دیگران، ۱۴۰۱).

در محور دوم، مجموعه‌ای از عوامل جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، اقتصادی و... بر

1. Cheu

2. Sprecher

3. Heaton

4. Akanle & Nwaobiala

پایداری خانواده و در طرف مقابل آن، گسیختگی یا ناپایداری خانواده تأثیرگذار هستند. از جمله این عوامل می‌توان به ارزش‌های فرهنگ مدرن (فردگرایی، رشد و بسط عاملیت، عدم پابندی به سنت‌ها، بهره‌گیری از فناوری‌های مدرن، اصالت یافتن لذت، گرایش به آزادی و استقلال روزافزون) (ر.ک: جمشیدی‌ها و دیگران، ۱۳۹۲). عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی (ر.ک: حاجیان‌مقدم، ۱۳۹۳)، اشتغال زنان (ر.ک: مهربانی، ۱۳۹۴)، نظام ارزشی و نگرش‌های نسلی (ر.ک: افشارکهن و رضاییان، ۱۳۹۷)، مدرنیته (عقلانیت، فردگرایی و نگرش به اشتغال زنان) (ر.ک: امامی و دیگران، ۱۳۹۷)، میزان رضایت زوجین، تشریک مساعی در امور زوجین، میزان اعتماد بین اعضای خانواده، میزان همبستگی خانوادگی و میزان مهارت‌های زندگی (عباسی و دیگران، ۱۴۰۱) اشاره کرد. در نتیجه می‌توان گفت که هم شواهد، دلالت بر ناپایدار شدن خانواده در ایران دارند و هم اینکه عوامل متعدد فردی، اجتماعی، خرد و کلان، داخلی و خارجی و... بر شکل‌گیری این وضعیت تأثیرگذار هستند.

بر این اساس، نخست با مدنظر قرار دادن این موضوع که تداوم و پایداری خانواده به عنوان دیرپاترین نهاد اجتماعی، مهم‌ترین عامل تداوم مطلوب و منسجم یک جامعه محسوب می‌شود، ناپایداری آن می‌تواند زمینه شکل‌گیری بسیاری از مسائل و آسیب‌های اجتماعی و گسست سایر نهادهای اجتماعی را در سطح جامعه فراهم کند. دوم، از آنجایی که علائم و نشانه‌های ناپایداری و گسیختگی نهاد خانواده در جامعه ایران به اشکال مختلف بروز و ظهور یافته است و این پدیده تحت تأثیر عوامل متعدد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... در حال گسترش است. بنابراین به‌منظور مداخله به‌موقع و مؤثر برای مدیریت این وضعیت، بررسی و تبیین عوامل تأثیرگذار بر پایداری و تحکیم بنیان خانواده، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

در همین راستا، پژوهش حاضر با مدنظر قرار دادن این موضوع که جامعه ایران به معنای عام و جامعه مورد مطالعه (شهر اصفهان) به معنای خاص در تقابل دیالکتیک بین سنت و تجدد، وضعیت متفاوتی را نسبت به دیگر جوامع تجربه می‌کند، به دنبال این بوده است که با تمرکز بر رویکرد جامعه‌شناختی، به تبیین عوامل تأثیرگذار بر نگرش به پایداری خانواده در میان شهروندان شهر اصفهان بپردازد.

بر این اساس تداوم و پایداری خانواده به عنوان دیرپاترین نهاد اجتماعی، نه تنها شرط انسجام اجتماعی، بلکه عاملی اساسی در پیشگیری از بروز انواع آسیب‌های

اجتماعی در سطح جامعه محسوب می‌شود. ناپایداری خانواده می‌تواند زمینه شکل‌گیری و تشدید آسیب‌هایی نظیر طلاق، تعارضات خانوادگی، کاهش سرمایه اجتماعی، اختلال در جامعه‌پذیری نسل جدید و گسست سایر نهادهای اجتماعی را فراهم سازد. از این‌رو شناسایی عوامل مؤثر بر نگرش به پایداری خانواده، در واقع بخشی از فرآیند آسیب‌شناسی اجتماعی نهاد خانواده در جامعه معاصر ایران است. با توجه به بروز علائم ناپایداری و آسیب‌پذیری خانواده در جامعه ایران و به‌ویژه در بستر تحولات فرهنگی و اجتماعی شهر اصفهان، پژوهش حاضر می‌کوشد تا با رویکردی جامعه‌شناختی، عوامل مؤثر بر نگرش به پایداری خانواده را به‌مثابه سازوکاری پیشگیرانه در برابر آسیب‌های اجتماعی خانواده تبیین کند.

چارچوب نظری

خانواده، یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی است که استحکام و پایداری آن می‌تواند نقش بنیادی در انسجام کارکردی نهادهای دیگر داشته باشد. پایداری خانواده به تداوم و استحکام کارکردهای آن اشاره دارد و این مسئله به تداوم پایداری نظام‌های دیگر نیز می‌انجامد. در یک رویکرد کارکردی-ساختی، نهاد خانواده تنها در حالتی می‌تواند پایدار باقی بماند که الزامات کارکردی آن حفظ شود. در چارچوب رویکرد کارکردی-ساختی پارسونز^۱ می‌توان گفت که خانواده برای حفظ و پایداری خود به الزامات کارکردی نیاز دارد؛ بدین معنا که تنها در صورتی پایدار خواهد ماند که به صورت مؤثر کارکردهای تعریف‌شده برای خود را انجام دهد. در چارچوب این رویکرد، مهم‌ترین کارکرد و وظیفه خانواده، جامعه‌پذیری فرزندان و آماده‌سازی آنان برای پذیرش قواعد زندگی اجتماعی است.

از دیدگاه پارسونز (۲۰۱۴) در میان کارکردهای مختلف خانواده، دو کارکرد اساسی و تقلیل‌ناپذیر وجود دارد که عبارتند از: اجتماعی کردن اولیه فرزندان و تثبیت تشخیص و هویت در جامعه. از طرف دیگر، پارسونز بر دو فرایند بنیادی در اجتماعی شدن اولیه تأکید می‌کند: ۱- نهادی شدن و درونی شدن فرهنگ جامعه و شکل‌گیری شخصیت و ۲- تثبیت شخصیت. بدون درونی شدن فرهنگ و بدون هنجارها و ارزش‌های مشترک،

زندگی اجتماعی امکان‌پذیر نخواهد بود (زند و دیگران، ۱۳۸۱: ۴-۵).

جامعه‌پذیری اولیه کودکان به فرآیند آموزش کودکان درباره هنجارها، قوانین و ارزش‌های جامعه اشاره دارد و به این ترتیب آنها را از درست و نادرست و مجاز و غیر مجاز آگاه می‌کند. همچنین به آنها آموزش داده می‌شود که سخت کار کنند تا بتوانند به بهترین نحو به نیروی کار و پیشرفت کلی جامعه کمک کنند. تثبیت شخصیت بزرگسال به فرآیند حمایت عاطفی خانواده از اعضای خود اشاره دارد. زندگی خارج از خانه می‌تواند استرس‌زا باشد و فرد برای کاهش استرس و حفظ سلامت روانی خود به کمک نیاز دارد. خانواده‌ها به افراد کمک می‌کنند تا ثبات داشته باشند. بنابراین جامعه نیز می‌تواند پایدار بماند.

پارسونز معتقد است که بزرگسالان در امور خانواده، به عنوان یک سیستم، بیش از کوچک‌ترها تأثیر می‌گذارند. نکته اصلی، وجه ابزاری و احساسی-عاطفی است که ضرورتاً این تفکیک، حاوی کارکرد برای خانواده است (Bales & Parsons, 2014: 45). از این ایفای نقش‌هاست که پارسونز برای زن، نقش رهبری عاطفی یا کاریزمایی و برای مرد، نقش رهبری اجرایی یا ابزاری قائل است. شوهر، رهبر اصلی و مادر، وظیفه حفظ وحدت و انسجام خانواده را بر عهده دارد (ر.ک: مهدوی و صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۲).

از این‌رو وی ساخت نقش‌های زن و مرد را به وظایفشان در پاره‌نظام خانواده مربوط می‌سازند و بررسی می‌کنند. شوهر با داشتن شغل و درآمد، یک دسته از وظایف را بر عهده دارد و برحسب زندگی شغلی او در خانواده است که نظام جامعه، شوهر را رهبر اصلی و وظیفه مادر را حفظ وحدت و انسجام خانواده می‌داند. پارسونز، تحقق نقش‌ها را عاملی مهم در کارکرد مطلوب خانواده می‌داند. افراد برحسب جنسیت و جایگاه خودشان در خانواده، نقش‌هایی بر عهده دارند. به زعم پارسونز، تقسیم نقش بر اساس جنس، متضمن سازوکاری است که همبستگی خانواده را پایدار می‌کند؛ زیرا اختلاف نقش میان جنسیت‌ها به تکالیف بین والدین می‌انجامد و در نتیجه از ایجاد وضعیت رقابت بین آنها جلوگیری می‌کند (مثلاً اگر زن در زندگی اجتماعی، موقعیت شغلی همسان با شوهرش داشته باشد، این امر به رقابت بین آنها کشیده می‌شود و نابسامانی‌های خانوادگی را ایجاد می‌کند) و به نظر پارسونز، در فرایند توسعه صنعتی، خانواده تمام عملکردهای تولیدی، سیاسی و دینی خود را از دست داده، صرفاً به واحد سکونت و مصرف مبدل

شده است و عملکردهای اقتصادی و آموزش، بین خانواده و دیگر نهادها تقسیم شده است (ساروخانی، ۱۳۹۲: ۱۶۹). بنابراین انسجام و پایداری جامعه از دیدگاه کارکردی-ساختی، وابسته به الزامات کارکردی آن است. در صورتی که خانواده، کارکردهای خود در حوزه‌هایی چون جامعه‌پذیری و تثبیت تشخص و هویت بزرگسالان در جامعه را تحقق ببخشد، می‌توان گفت که از انسجام و پایداری برخوردار است.

در کنار این مسئله، تعهد به خانواده و جامعه نیز ابعادی دیگر از پایداری و انسجام نهاد خانواده را شامل می‌شود. میلز معتقد است که وقتی افراد در موقعیت‌های خود در گروه قرار گرفتند و در آن موقعیت‌ها، انتظارات دیگران را برآورده نمودند، یعنی از چیزهایی به خاطر دیگران صرف‌نظر کردند و یا چیزهایی را به دیگران دادند؛ آنگاه به نقش خود عمل نموده‌اند و در مقابل انتظار دارند که دیگر اعضای گروه نیز خود را موظف بدانند که در آینده، نقش خود را ایفا نموده، انتظارات را برآورده نمایند، یک تعهد بین آنها به وجود آمده است. همین مسئله در مورد نهاد خانواده نیز صادق است. تنها هنگامی انسجام و پایداری آن حفظ خواهد شد که افراد نسبت به موقعیت‌های نقشی خودشان متعهد باقی بمانند (Mills, 1992: 123).

در همین راستا، بلومبرگ^۱ (۱۹۸۳) معتقد است که تعهدات در جریان شکل‌گیری روابط متقابل افراد به وجود می‌آید. تعهد به گستره‌ای که هر فرد برای روابط متقابل نامحدود می‌پذیرد و یا مستقیماً به تلاش و مراقبت افراد برای تداوم و یا به استمرار بهینه‌سازی روابط متقابلشان با هم مربوط می‌شود. او می‌گوید تعهد به طور طبیعی در جریانات لاینفک و ذاتی شکل‌گیری و صورت‌بندی روابط متقابل به وجود می‌آید و ممکن است آشکارا با مشارکت در پیمان‌های خصوصی و یا به طور وسیع‌تر با مشارکت در پیمان‌های عمومی مشخص گردد. با فهمی نهادی می‌توان خانواده را یکی از این پیمان‌ها و قواعد نهادینه‌شده دانست. قواعد نهاد خانواده، تعهدپذیری والدین و فرزندان نسبت به یکدیگر از یک طرف و نسبت به جامعه از طرف دیگر را شکل داده و به نظام تعهدپذیری خانواده نظم می‌بخشد. تعهدپذیری در این نگاه می‌تواند تضمین‌کننده تداوم کنش‌های متقابل هم‌راستا با تقویت کارکرد خانواده در زمینه جامعه‌پذیری باشد. همان‌طور که بلومبرگ می‌گوید، تعهد طی کنش متقابل افراد با یکدیگر پدید می‌آید، اما پس از پیدایش

و تحکیم یافتن، خود ضمانت‌کننده تداوم کنش‌های متقابل افراد با یکدیگر می‌شود. عوامل فرهنگی- اجتماعی زیادی در پایداری یا عدم پایداری خانواده نقش دارد. دورکیم^۱ در بحث از نابسامانی اجتماعی به این مسئله نیز اشاره می‌کند. نابسامانی اجتماعی از دیدگاه دورکیم (۱۳۹۸) در پیوند با فردگرایی افراطی قرار می‌گیرد که از نظر وی، دو عاملی هستند که محصول جامعه‌پذیری ناکامل جامعه مدرن و عدم انتقال ارزشی و رفتاری از جامعه سنتی به جامعه مدرن است. به باور دورکیم، جنبش فردگرایی، یکی از مهم‌ترین خصایص جامعه مدرن به شمار می‌آید. وی هنگام آسیب‌شناسی اجتماعی و کثرت‌های جاری در جوامع مدرن، به طور توأمان ابعاد مثبت و منفی فردگرایی را لحاظ داشته‌اند. فردگرایی مثبت، یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های توسعه‌یافتگی اجتماعی و فرهنگی است که معطوف به خودباوری، خودشکوفایی، اعتماد به نفس و استقلال فردی است که همگی دارای بار ارزشی مثبتی هستند. در مقابل، فردگرایی منفی معطوف به خودمداری، منیت، کسب سود شخصی به بهای متضرر شدن دیگران، اتکای افراطی به خود و داشتن شخصیت اقتدارگراست (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷: ۱۴۶).

خانواده نیز به عنوان واحد اجتماعی متأثر از نظام اجتماعی است؛ تا جایی که دگرگونی و تحول در ساختارهای اجتماعی موجب تغییر در ساختار و کارکرد خانواده می‌شود. از تحولاتی که خانواده از آن مصون نمانده است، فردگرایی (از منظر دورکیمی) است. به نظر می‌رسد که در جامعه ایرانی، فردگرایی مفرط و نوع منفی آن در نتیجه گذار از همبستگی مکانیکی به ارگانیکی، جاری و ساری است (قلیچ، ۱۳۹۱: ۳۳-۳۴).

بنابراین می‌توان گفت که از نگاه دورکیم، صنعتی شدن و تحولات مرتبط با آن نوعی آنومی اجتماعی را شکل داده است که سبب تضعیف همبستگی اجتماعی شده است. این مسئله که نمودی از آن را می‌توان در فردگرایی مفرط و منفی مشاهده نمود، سبب تغییرات ساختاری در نهاد خانواده شده و پایداری آن را تحت تأثیر قرار داده است. در همین راستا، توماس و زنائیکی^۲، علت تمامی واقعیت‌های مربوط به بی‌سازمانی خانواده را در نفوذ ارزش‌های جدید خاص جست‌وجو کرده‌اند. پدیده بی‌سازمانی اجتماعی، وضعیتی

1. Durkheim

2. Thomas & Znaniecki

است که قواعد و هنجارهای جوامع سنتی، که مبتنی بر ارزش‌های جمع‌گرایانه بود، با مجموعه ارزش‌ها و نگرش‌های جدید که مبتنی بر ارزش‌های فردگرایانه است، دچار تعارض می‌شود. تضاد و تعارض میان این دو نگرش (جمع‌گرایانه و فردگرایانه) به تعریف و قواعد متغیری می‌انجامد که همان بی‌سازمانی است (کوزر و روزنبرگ، ۱۳۹۳: ۴۸۳).

گیدنز معتقد است که در بین همه تغییراتی که امروزه در حال وقوع است، مهم‌ترین آنها تغییراتی است که در زندگی عاطفی، جنسی، ازدواج و خانواده رخ می‌دهد و یک انقلاب جهانی درباره چگونگی تفکر ما درباره خودمان و چگونگی نوع ارتباط و دوستی ما با دیگران در حال رخ دادن است (Giddens, 1999: 1 به نقل از محمدی، ۱۳۹۲: ۱۸). او منشأ همه این تغییرات را در بطن فرآیند مدرنیزاسیون و جریان نوسازی جست‌وجو می‌کند و بر این باور است که اگر ویژگی‌های مدرنیته مانند خردگرایی، فردگرایی، افسون‌زدایی، پوچ‌گرایی و دگرگونی را نیز در نظر بگیریم، با هر کدام از آنها می‌توانیم این تحولات را توضیح دهیم. اما مسئله آنجاست که مدرنیته و ابعاد مختلف آن، بدون واسطه‌های تغییراتی مانند شهرنشینی، کاهش نفوذ نظام خویشاوندی، تحرک جغرافیایی، تکنولوژی و فناوری اطلاعات، اشتغال زنان، جنبش‌های حقوق زنان و تنوع‌پذیری نهادهای اجتماعی نمی‌توانستند در خانواده مؤثر باشند. به بیان دیگر، تغییراتی که در جوامع مدرن رخ داده است، منجر به دگرگونی ویژگی‌ها و الگوهای ازدواج در جوامع سنتی مانند نحوه انتخاب همسر و دخالت در آن، ازدواج‌های فامیلی، چندهمسری، قابلیت فرزندآوری، پایین بودن سن ازدواج، فاصله سنی زن و مرد، ازدواج مجدد و... شده است (گیدنز، ۱۳۸۷: ۴۵۴).

اعتماد اجتماعی، مفهومی کلیدی است که گیدنز تلاش دارد تا با فهم آن در بستر مدرنیته متأخر، پیوند آن را با نهاد خانواده مشخص نماید. وی معتقد است که یکی از مهم‌ترین آفت‌های اجتماعی که هر جامعه‌ای را با مشکل جدی مواجه می‌سازد، فقدان اعتماد میان اعضای جامعه یا به اصطلاح بی‌اعتمادی است (گیدنز، ۱۴۰۱: ۴۴). گسترش بی‌اعتمادی و دورویی در روابط اجتماعی و گسترش انواع انحرافات اخلاقی در سطح جامعه به نهاد خانواده و مناسبات انسانی نیز تسری یافته و اساساً کیفیت ارتباط با دیگران را دچار شک و تزلزل کرده است. افزایش اعتیاد، فریب‌کاری و کلاه‌برداری و تجربه‌های تلخ دیگران در این موارد که هر روزه در صفحه حوادث روزنامه‌ها منتشر

می‌شود، در کنار توسعه کمی شهرنشینی و افزایش جمعیت که آدم‌ها را با هم بیگانه کرده است، موجب بی‌اعتمادی و حداقل اعتماد افراد به یکدیگر می‌شود که نقطه عطف و احساس این مسئله در ازدواج و وصلت با دیگری خود را نشان می‌دهد. چه بسیار شکست‌های عاطفی و زناشویی که به واسطه اعتماد کاذب و خوش‌بینانه به دیگری رخ می‌دهد که تنها گوشه‌ای از آن از طریق رسانه‌ها منتشر می‌شود. بدیهی است هر قدر اعتماد میان افراد جامعه بیشتر باشد، ریسک ازدواج بالاتر می‌رود و افراد محتاط‌تر از پیش، اقدام به این کار می‌کنند.

به تعبیر گیدنز، از آنجا که فرآیند مدرنیزاسیون، بی‌اعتمادی اجتماعی را در جامعه افزایش می‌دهد که رهاورد بیگانه شدن زیاد افراد، تمایلات جهان‌وطنانه و جدایی از زمان و مکان و فردگرایی روزافزون است، امکان تعهد به یک رابطه پایدار جنسی و مناسبات دائمی زناشویی کاهش می‌یابد (همان: ۱۴۴). به بیان دیگر هر چقدر فرآیند مدرنیزاسیون سرعت و شتاب بیشتری می‌یابد، تصمیم‌گیری قاطع برای ازدواج کردن به تعویق خواهد افتاد. هرچند بک نیز با مفهوم فردگرایی همین مقوله را تبیین می‌کند، از نظر گیدنز در مسیر روابط زناشویی میان دو جنس در جوامع مدرن، نظام ازدواج کاملاً باز است و زنان و مردان، قرائت متفاوت و انتظارات متعددی را طلب می‌کنند. در واقع حیاتی که در جامعه مدرن ظاهر می‌شود، در بستری از ظهور عدم قطعیت‌هایی تنیده شده، نظم سنتی و پایه‌های آگاهی آن را به چالش می‌کشد. بنابراین در محضر این نظم‌های به چالش کشیده شده، امکانات اعتماد فعال را به‌سادگی نمی‌توان بررسی کرد.

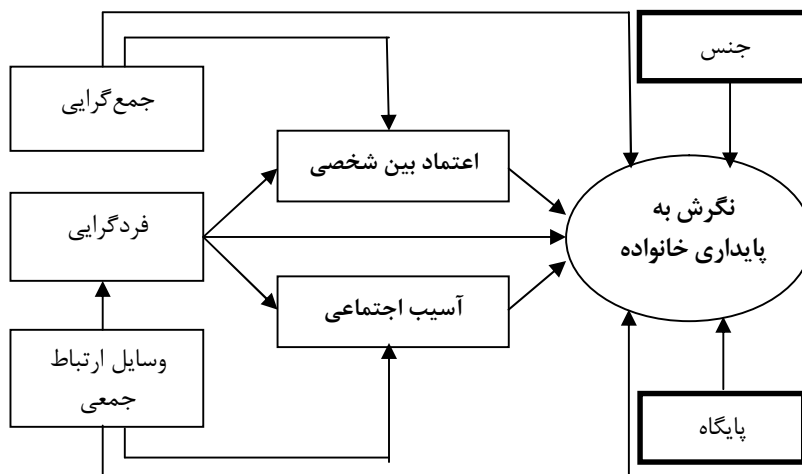
از این‌رو در برابر عدم آگاهی از پیامدها و ناتوانی در شناخت‌ها، افراد تنها جانب آگاهی فردی خود را می‌گیرند. آنها وقتی از پیامد یک رابطه زناشویی مداوم و پایدار اطلاع ندارند و مطمئن نیستند، در کنار تمام عدم قطعیت‌ها به ازدواج هم‌تن در نمی‌دهند و برای پاسخگویی به میل و نیاز جنسی، گزینه‌های دیگری را برمی‌گزینند. به بیان دیگر افزایش آگاهی از آمارهای طلاق، خیانت و تغییر مطالبات در نقش‌های زنانه و مردانه، شعاع بی‌اعتمادی را پررنگ‌تر می‌کند. همچنین عدم اعتماد به نظام‌های انتزاعی شدیداً تحت تأثیر تجارب ما از دانش‌های اکتسابی روز است و اغلب از طریق رسانه‌های جمعی و دیگر منابع اطلاعاتی در دسترس افراد عادی جامعه و نیز متخصصان قرار می‌گیرد.

گربنر معتقد است که رسانه‌های جمعی می‌توانند در یک نظام اجتماعی تغییر اساسی ایجاد کنند؛ تحولی که از تغییر در نگرش‌های افراد آغاز می‌شود. رسانه‌های جمعی، نگرش‌ها و ارزش‌هایی را که در حال حاضر در یک فرهنگ وجود دارند، پرورش می‌دهند و تقویت می‌کنند. رسانه، این ارزش‌ها را میان اعضای یک فرهنگ، حفظ و تبلیغ می‌کند و آنها را به یکدیگر پیوند می‌زند. بدین ترتیب رسانه‌های جمعی بر نگرش‌ها و ادراکات مردم از حقیقت اثر می‌گذارند. او معتقد است که رسانه‌ها، تصویر کاذب معینی از حقیقت ارائه می‌دهند تا آنجا که کاربران رسانه، از تفسیر محتوای درست و حقیقی دست برداشته، پیش از آنکه حقیقت عینی پیرامونش را دریابند، تمایل می‌یابند حقیقی و عینی بودن تصاویر رسانه‌ها را باور کنند. گربنر معتقد است که پیام‌های رسانه‌ای، از چندین جنبهٔ اساسی، از واقعیت فاصله دارد، اما به جهت تکرار دائمی‌اش در نهایت به دیدگاه مورد وفاق جامعه تبدیل شده، مورد پذیرش عموم مردم قرار می‌گیرد (گربنر، ۱۳۸۴؛ به نقل از نصیری، ۱۳۸۶: ۴۲).

همین مسئله درباره نهاد خانواده نیز صادق است. همان‌طور که گیدنز (۱۴۰۱) می‌گوید، رسانه‌های ارتباطی، نظام اعتماد و روابط در نهاد خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهند و از این طریق بر ثبات و پایداری خانواده و نگرش افراد به آن تأثیر می‌گذارند. بر مبنای نظریات بررسی شده می‌توان فرضیات پژوهش را چنین مطرح نمود:

جدول ۱- فرضیه‌های پژوهش و منابع اخذ آنها

منبع اخذ فرضیه	فرضیه
آنتونی گیدنز/ جورج گربنر	میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی (صدا و سیما، ماهواره و شبکه‌های اجتماعی) بر نگرش به پایداری خانواده تأثیر دارد.
آنتونی گیدنز	اعتماد بین‌شخصی بر نگرش به پایداری خانواده تأثیر دارد.
امیل دورکیم/ توماس و زنانیکی	فردگرایی بر نگرش به پایداری خانواده تأثیر دارد.
امیل دورکیم/ توماس و زنانیکی	جمع‌گرایی بر نگرش به پایداری خانواده تأثیر دارد.

شکل ۱- مدل نظری پژوهش

روش پژوهش

پژوهش حاضر در چارچوب رویکرد کمی پژوهش و با استفاده از روش پیمایش انجام شده است. پژوهش کمی، رویکردی برای آزمودن نظریه‌های عینی از طریق بررسی روابط میان متغیرهاست (کرسول، ۱۳۹۱: ۳۶). هدف تحقیق پیمایشی آن است که با مقایسه دقیق ویژگی‌های مختلف موردها به استنباط علی نائل آید (دواس، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۵). در این مطالعه نیز برای بررسی تأثیر متغیرهای مستقل پژوهش بر متغیر نگرش به پایداری خانواده و دستیابی به استنباط علی مرتبط با این متغیرها از روش پیمایش استفاده شد. جامعه آماری پژوهش حاضر، کلیه زنان و مردان ازدواج کرده شهر اصفهان در زمان مطالعه هستند. برای برآورد حجم نمونه در این پژوهش از فرمول کوکران استفاده شد. بر مبنای این فرمول، حجم نمونه ۳۸۴ نفر برآورد شد. با این حال برای افزایش دقت سنجش متغیرهای پژوهش و همچنین برآوردهای مربوط به جامعه آماری در نهایت ۴۵۹ نفر مورد مطالعه قرار گرفتند و داده‌های پژوهش در بین این افراد جمع‌آوری شد. شیوه نمونه‌گیری مورد استفاده در پژوهش حاضر، نمونه‌گیری احتمالی و خوشه‌ای چندمرحله‌ای بوده است.

ابزار گردآوری داده‌های پژوهش، پرسشنامه بوده است. گروه پرسشگر با مراجعه به

افراد و مصاحبه رودرو با آنها، پرسشنامه را در یک بازه زمانی سه‌ماهه تکمیل نموده‌اند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از دو نرم‌افزار آماری Spss و Amos Graphic استفاده شد.

تعاریف مفهومی و عملیاتی متغیرها

در این قسمت، تعاریف مفهومی متغیرهای اصلی پژوهش و نحوه سنجش (تعریف عملیاتی) آنها به همراه شیوه نمره‌گذاری و دامنه تغییرات هر متغیر به تفکیک گزارش شده است.

- **وسایل ارتباط جمعی:** وسایل ارتباط جمعی عبارت است از آن دسته از وسایل ارتباطی که در تمدن‌های جدید به وجود آمده و مورد استفاده‌اند و ویژگی اصلی آنها، قدرت و توانایی زیاد و شعاع عمل وسیع است. بنابراین شبکه‌های رادیویی، تلویزیونی، مطبوعات و... جزء این وسایل ارتباطی قرار می‌گیرند (کازنو، ۱۳۷۷: ۴). وسایل ارتباط جمعی، مجموع فنون، ابزار و وسایلی را می‌رساند که از توانایی انتقال پیام‌های ارتباطی حسی و یا اندیشه‌ای در یک زمان به شمار بسیاری از افراد و به‌ویژه در فواصل زیاد برخوردارند (بیرو، ۱۳۸۰: ۲۱۹). برای سنجش میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی در پژوهش حاضر، میزان استفاده روزانه افراد (تعداد ساعت استفاده) از صدا و سیمای ایران، ماهواره و شبکه‌های اجتماعی (واتس‌آپ، اینستاگرام، تلگرام، ایمو، توییتر و یوتیوب) پرسیده شده است.

- **اعتماد بین شخصی:** از نظر گیدنز، اعتماد به عنوان اطمینان یا اتکا بر ماهیت یا خاصیت شخصی یا چیزی یا صحت گفته‌ای توصیف می‌شود (Giddens, 1992: 34). اعتماد بین شخصی نشان‌دهنده میزان اعتماد به افراد فامیل، دوست، همسایه و نظایر آن است. در پژوهش حاضر با استفاده از تعداد چهار گویه در قالب طیف لیکرت و یک مقیاس پنج‌گزینه‌ای از کاملاً مخالف ۱ تا کاملاً موافق ۵ استفاده شد. دامنه تغییرات نمره‌های مربوط به متغیر اعتماد اجتماعی و ابعاد آن بین مقادیر ۱ تا ۵ است. مقادیر نزدیک به مقدار ۱ نشان‌دهنده اعتماد اجتماعی پایین و مقادیر نزدیک به مقدار ۵ بیانگر اعتماد اجتماعی بالاست.

- **فردگرایی:** هر نظریه، آیین یا هر اقدامی را می‌رساند که انسان را در فردیتش، شالوده نظام اندیشه و تبیین قاعده رفتاری یا واقعیت اساسی و یا به طور کلی والاترین

ارزش به حساب آورد (بیرو، ۱۳۸۰: ۱۷۰). تریانندیس^۱ (۱۹۸۸)، فردگرایی را استقلال رأی و تکیه بر عقلانیت تعریف می‌کند (اعظم‌زاده و توکلی، ۱۳۸۶: ۱۱۰). وی بر این باور است که در گرایش‌های فردگرایانه، تعریف از خود، غیر وابسته و به صورت یک هستی جداگانه ظاهر شده و در روابط نیز بر عقلانیت تأکید می‌شود. در این حالت، افراد اختلاف شناختی زیادی را تجربه کرده، در تعیین رفتار بیش از هنجارهای موجود، بر گرایش‌های فردی تکیه می‌کنند (حکیم‌جوادی و دیگران، ۱۳۹۱: ۷۹). وی فردگرایی را به دو بعد عمودی و افقی تقسیم می‌کند. در فردگرایی عمودی، تشخیص پایگاهی مدنظر است و این کار از طریق رقابت با دیگران انجام می‌شود. در فردگرایی افقی، شخص می‌خواهد که منحصر به فرد و از گروه متمایز باشد، اما علاقه‌ای به برجسته شدن ندارد.

در این پژوهش نیز فردگرایی افراد در راستای دو بعد عمودی و افقی با استفاده از هشت گویه در قالب طیف لیکرت از کاملاً مخالف ۱ تا کاملاً موافق ۵ سنجیده شده است. دامنه تغییرات نمره‌های متغیر فردگرایی بین مقادیر ۱ تا ۵ است. مقادیر نزدیک به مقدار ۱ نشان‌دهنده میزان فردگرایی پایین و مقادیر نزدیک به مقدار ۵ بیانگر میزان فردگرایی بالای افراد مورد مطالعه است.

- جمع‌گرایی: از نظر تریانندیس (۱۹۸۸)، اصول حاکم بر جمع‌گرایی عبارتند از: تعریف خود در پیوند با دیگران، اهمیت داشتن پیروی از هنجارهای درون‌گروه برای فرد، تجربه کمتر اختلافات شناختی و در اولویت قرار داشتن اطاعت، وظیفه‌شناسی و هماهنگی با گروه برای افراد (حکیم‌جوادی و دیگران، ۱۳۹۱: ۷۹). جمع‌گرایی عمودی بر ضرورت وجود یک هرم ساخت‌یافته قدرت و تقدم جمع بر فرد تأکید دارد. در جمع‌گرایی افقی بر هویت جمعی و هماهنگی گروهی همراه با تساوی و برابری اعضا تأکید می‌شود. در این پژوهش، جمع‌گرایی افراد در راستای دو بعد عمودی و افقی از طریق تعداد هشت گویه در قالب طیف لیکرت از کاملاً مخالف ۱ تا کاملاً موافق ۵ سنجیده شده است. دامنه تغییرات نمره‌های متغیرهای جمع‌گرایی افقی و عمودی بین مقادیر ۱ تا ۵ است.

- نگرش به پایداری خانواده: منظور از نگرش به پایداری خانواده، جهت‌گیری شناختی، عاطفی و رفتاری نسبت به مضامینی از جمله انسجام خانوادگی، سازگاری و تعهد و وفاداری به خانواده است (افشار کهن و رضاییان، ۱۳۹۷: ۳۰۸). برای سنجش این متغیر

با مدنظر قرار دادن سه جزء شناختی، عاطفی و رفتاری نگرش، تعداد سیزده گویه در قالب طیف لیکرت و یک مقیاس پنج‌گزینه‌ای از کاملاً مخالف ۱ تا کاملاً موافق ۵ استفاده شد. دامنه تغییرات نمره‌های متغیر نگرش به پایداری خانواده بین مقادیر ۱ تا ۵ بود.

- **آسیب اجتماعی خانواده:** در این پژوهش، آسیب‌های اجتماعی خانواده به مجموعه پیامدهای منفی فردی و اجتماعی ناشی از تضعیف یا ناپایداری کارکردهای نهاد خانواده اطلاق می‌شود که می‌تواند به صورت افزایش تعارضات خانوادگی، کاهش تعهد و انسجام، تضعیف جامعه‌پذیری و گسترش مسائل اجتماعی در سطح جامعه بروز یابد. در این مطالعه، آسیب‌های اجتماعی خانواده به عنوان یک مفهوم تحلیلی و تفسیری مورد توجه قرار گرفته و به صورت غیر مستقیم از طریق متغیر نگرش به پایداری خانواده تبیین می‌شود (Carr & Springer, 2020: 6).

- **اعتبار و پایایی:** در این پژوهش برای سنجش اعتبار ابزار پژوهش از دو شیوه اعتبار محتوا (صوری) و اعتبار سازه (تحلیل عاملی) استفاده شده است. در واقع ابتدا ابزار سنجش مربوط به متغیرهای اصلی پژوهش در اختیار صاحب‌نظران این حوزه قرار گرفت و بر مبنای نظر آنها و بازنگری‌های صورت گرفته، پرسشنامه تدوین شد. در ادامه با استفاده از رویکرد تحلیل عاملی تأییدی و شاخص‌های مربوط به اعتبار همگرا و ممیز اعتبار عاملی متغیرهای پژوهش در سطح مؤلفه‌ها و گویه‌ها بررسی شد. برای بررسی پایایی ابزار سنجش متغیرهای پژوهش حاضر از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. در جدول زیر، مقادیر مربوط به شاخص متوسط واریانس استخراج‌شده (AVE) و ضریب آلفای کرونباخ برای متغیرهای اصلی پژوهش ارائه شده است.

جدول ۲- برآورد مقادیر شاخص متوسط واریانس استخراج‌شده و ضریب آلفای کرونباخ

متغیر	ابعاد	AVE	ضریب آلفا
اعتماد بین‌شخصی	-	۰/۶۸	۰/۸۴
	افقی	۰/۷۵	۰/۸۵
جمع‌گرایی	عمودی	۰/۷۱	۰/۸۲
	افقی	۰/۶۴	۰/۸۱
نگرش به پایداری خانواده	عمودی	۰/۶۸	۰/۸۴
	شناختی	۰/۶۸	۰/۸۳
	عاطفی	۰/۶۶	۰/۸۴
	رفتاری	۰/۷۶	۰/۸۶

مقادیر شاخص متوسط واریانس استخراج‌شده (AVE)، دلالت بر مطلوبیت اعتبار ابزار سنجش متغیرهای پژوهش و مقادیر مربوط به ضریب آلفای کرونباخ بیانگر قابلیت اعتماد ابزار سنجش این متغیرها یا به عبارت دیگر پایداری آنهاست.

یافته‌های پژوهش

توزیع نمونه آماری پژوهش برحسب سن، نشان‌دهنده این است که سن افراد مورد مطالعه بین ۱۸ تا ۸۰ سال است. برحسب متغیر جنس ۴۸/۸ درصد از نمونه آماری پژوهش را زنان و ۵۱/۲ درصد را مردان تشکیل داده‌اند. برحسب وضعیت سکونت، ۸۸/۹ درصد بومی و ۱۱/۱ درصد از نمونه آماری پژوهش، مهاجر هستند. بر مبنای وضعیت ازدواج، ۷۱ درصد مزدوج و ۲۹ درصد، مطلقه هستند. توزیع نمونه آماری پژوهش بر اساس متغیر طول زندگی مشترک نیز از حداقل ۰ تا حداکثر ۵۵ سال است. برحسب متغیر تحصیلات نیز افراد دارای تحصیلات دیپلم، ۳۲/۹ و کاردانی و کارشناسی ۳۱ نیز درصد بیشتری از نمونه آماری پژوهش را در بر گرفته‌اند. درباره متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش نیز وضعیت به شرح جدول زیر است.

جدول ۳- توصیف متغیرهای پژوهش با استفاده از شاخص‌های توصیفی

شاخص					متغیر
میانگین	انحراف معیار	واریانس	کجی	کشیدگی	
۴/۵۶	۰/۹۳	۰/۸۷	۰/۹۲	۰/۴۱	فردگرایی افقی
۲/۴۶	۰/۵۵	۰/۳۰	-۱	۰/۴۶	فردگرایی عمودی
۴/۰۴	۰/۸۳	۰/۶۸	-۰/۹۹	۱/۱۴	جمع‌گرایی افقی
۳/۵۸	۱/۱۸	۱/۳۸	-۰/۵۹	-۰/۵۹	جمع‌گرایی عمودی
۳/۹۵	۰/۹۱	۰/۸۳	-۰/۹۷	۰/۴۳	اعتماد بین‌شخصی
۳/۶۸	۰/۷۸	۰/۶۲	-۰/۵۰	-۰/۲۷	نگرش به پایداری خانواده

در این قسمت با مدنظر قرار دادن پیش‌فرض‌های مربوط به ضرایب و آزمون‌های آماری به پرسش‌های پژوهش پاسخ داده شده و فرضیه‌های پژوهش مورد آزمون قرار گرفته‌اند.

پرسش ۱: وضعیت نگرش به پایداری خانواده در بین شهروندان شهر اصفهان چگونه

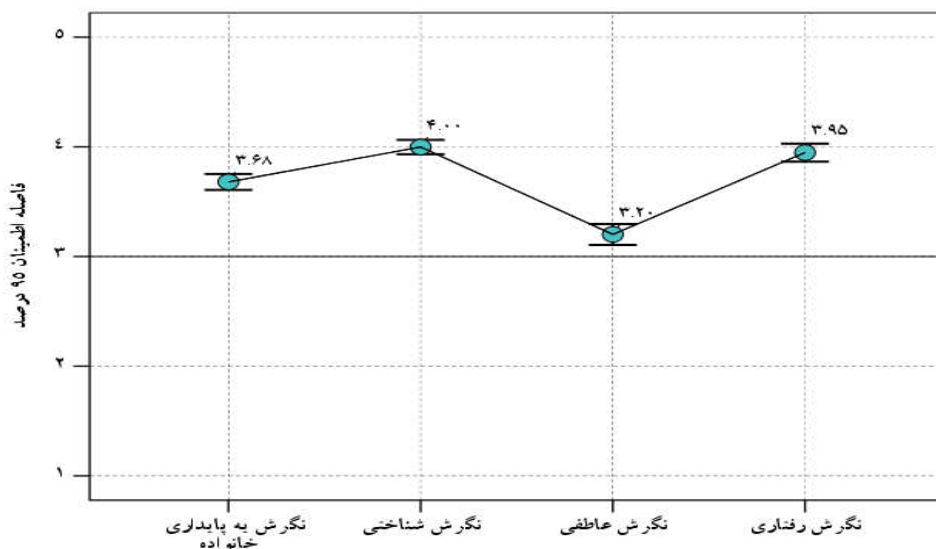
است؟

برای پاسخ به پرسش بالا از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد. با توجه به اینکه طیف اندازه‌گیری نگرش به پایداری خانواده بر اساس مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت (از ۱= کاملاً مخالف تا ۵= کاملاً موافق) طراحی شده است. عدد ۳ به عنوان نقطه میانی طیف و بیانگر وضعیت خنثی در نظر گرفته شد. بنابراین در آزمون تی تک‌نمونه‌ای، میانگین فرضی برابر با ۳ در نظر گرفته شد تا مشخص شود آیا میانگین مشاهده‌شده به طور معناداری بالاتر یا پایین‌تر از سطح متوسط نظری قرار دارد. این رویه مطابق با رویکرد رایج در تحلیل مقیاس‌های لیکرت در مطالعات اجتماعی است که نقطه میانی طیف به عنوان میانگین نظری مبنا در نظر گرفته می‌شود. به این معنا که مقادیر بالاتر از این عدد نشان‌دهنده نگرش مطلوب پایداری خانواده و مقادیر پایین‌تر از این عدد بیانگر نگرش نامطلوب به پایداری خانواده است. برآوردهای مربوط به آزمون تی تک‌نمونه‌ای در جدول زیر گزارش شده است.

جدول ۴- برآورد مقادیر تی تک‌نمونه‌ای برای تعیین وضعیت نگرش به پایداری خانواده

متغیر	آمار توصیفی			آمار استنباطی	
	میانگین	انحراف معیار	تفاوت میانگین	آماره t	df
Test Value: 3					
نگرش به پایداری خانواده	۳/۶۸	۰/۷۸	۰/۶۸	۱۸/۳۶	۰/۰۰۱
نگرش شناختی	۴	۰/۷۰	۱	۳۰/۰۴	۴۴۹
نگرش عاطفی	۳/۲۰	۱/۰۳	۰/۲۰	۴/۱۵	۰/۰۰۱
نگرش رفتاری	۳/۹۵	۰/۸۸	۰/۹۵	۲۲/۶۹	۰/۰۰۱

برآورد مقادیر آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان‌دهنده این است که میانگین متغیر نگرش به پایداری خانواده و ابعاد آن در بین نمونه آماری پژوهش به طور معناداری بالاتر از میانگین فرضی ۳ قرار دارد. بنابراین در پاسخ به پرسش پژوهش مبنی بر اینکه «وضعیت نگرش به پایداری خانواده در بین شهروندان شهر اصفهان چگونه است؟» می‌توان گفت در وضعیت مطلوبی است.

شکل ۲- برآورد مقادیر متغیر نگرش به پایداری خانواده با فاصله اطمینان ۹۵ درصد

فرضیه ۱: بین متغیرهای جمعیت‌شناختی و نگرش به پایداری خانواده، رابطه وجود دارد.

برای آزمون فرضیه بالا از آزمون تی مستقل استفاده شد. برآوردهای مربوط به این آزمون در جدول زیر گزارش شده است.

جدول ۵- برآورد مقادیر آزمون تی مستقل برای مقایسه نگرش به پایداری خانواده

متغیر	جنس	میانگین	انحراف معیار	همگنی واریانسی آماره t Sig	df	Sig
پایداری خانواد	زن	۳/۶۸	۰/۷۹	۰/۰۲	۰/۸۸۱	۰/۱۱
	مرد	۳/۶۷	۰/۷۹			۴۴۸
پایداری خانواد	بومی	۳/۷۶	۰/۷۷	۰/۲۸	۰/۵۹	۳/۴۰
	غیربومی	۳/۴۹	۰/۷۸			۴۴۸
پایداری خانواد	رابطه	۳/۴۷	۰/۷۹	۲/۶۴	۰/۱۰۵	-۵/۲۴
	عدم رابطه	۳/۸۷	۰/۷۴			۴۴۸
پایداری خانواد	رابطه	۳/۰۲	۰/۷۷	۱۳/۸۵	۰/۰۰۱	-۱۱/۵۱
	عدم رابطه	۳/۹۲	۰/۶۳			۱۸۵/۰۶

مقادیر جدول بالا بیانگر این است که:

الف) بین مردان و زنان به لحاظ میانگین متغیر نگرش به پایداری خانواده، تفاوت معناداری وجود دارد ($Sig < 0/05$).

ب) بین افراد بومی و غیر بومی به لحاظ نگرش به پایداری خانواده، تفاوت معناداری وجود دارد ($Sig < 0/05$). در واقع میانگین متغیر نگرش به پایداری خانواده در بین افراد بومی به طور معناداری بالاتر از افراد غیر بومی برآورد شده است.

ج) بین افراد دارای رابطه دوستی با جنس مخالف قبل از ازدواج و افرادی که با جنس مخالف رابطه دوستی نداشته‌اند، به لحاظ نگرش به پایداری خانواده، تفاوت معناداری وجود دارد ($Sig < 0/05$). در واقع میانگین متغیر نگرش به پایداری خانواده در بین افرادی که قبل از ازدواج به جنس مخالف، رابطه دوستی نداشته‌اند، به طور معناداری بالاتر از افرادی است که قبل از ازدواج با جنس مخالف، رابطه داشته‌اند.

د) بین افراد دارای رابطه دوستی با جنس مخالف بعد از ازدواج و افرادی که با جنس مخالف، رابطه دوستی نداشته‌اند، به لحاظ نگرش به پایداری خانواده، تفاوت معناداری وجود دارد ($Sig < 0/05$). در واقع میانگین متغیر نگرش به پایداری خانواده در بین افرادی که بعد از ازدواج با جنس مخالف، رابطه دوستی نداشته‌اند، به طور معناداری بالاتر از افرادی است که بعد از ازدواج با جنس مخالف، رابطه دوستی داشته‌اند.

فرضیه ۲: میانگین نگرش به پایداری خانواده در بین افراد متعلق به پایگاه‌های اقتصادی - اجتماعی متفاوت است.

برای آزمون فرضیه بالا از تحلیل واریانس یک‌طرفه^۱ استفاده شد. برآوردهای مربوط به این آزمون در جداول زیر گزارش شده است.

جدول ۶- برآورد آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه
برای مقایسه میانگین نگرش به پایداری خانواده

Sig	آماره F Welch	همگنی واریانسی		انحراف معیار	میانگین	پایگاه اقتصادی - اجتماعی	متغیر
		Sig	آماره لوین				
				۰/۸۳	۳/۵۹	پایین	نگرش به
۰/۰۰۴	۵/۷۵	۰/۰۰۲	۶/۳۶	۰/۸۰	۳/۸۲	متوسط	پایداری
				۰/۶۲	۳/۵۷	بالا	خانواده

برآورد مقادیر مربوط به آزمون تحلیل واریانس بیانگر این است که بین افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی متفاوت به لحاظ نگرش به پایداری خانواده، تفاوت معناداری وجود دارد ($Sig \leq 0/05$). در واقع می‌توان گفت نگرش به پایداری خانواده در بین افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی متوسط، بالاتر از افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی پایین و بالا، برآورد شده است. برای تعیین دقیق‌تر و جزئی‌تر این تفاوت از آزمون تعقیبی استفاده شد. برآوردهای مربوط به این آزمون در جدول زیر گزارش شده است.

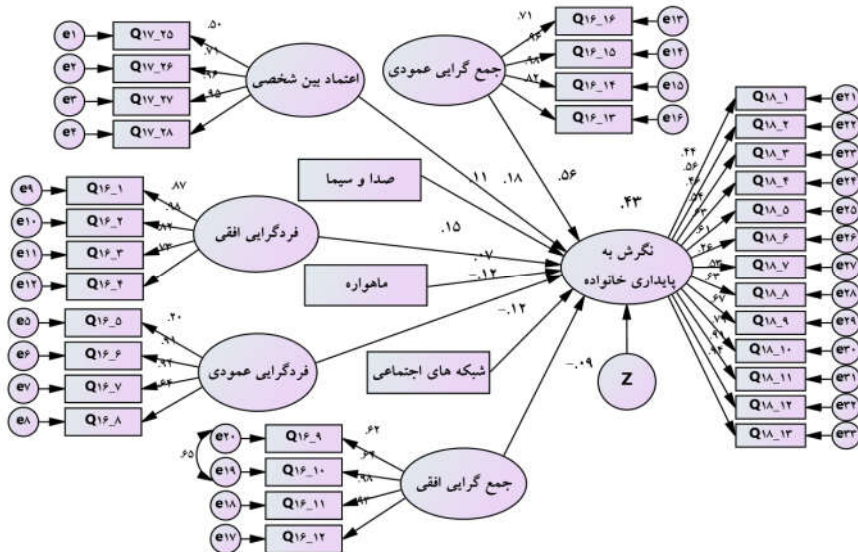
جدول ۷- برآورد آزمون تعقیبی برای مقایسه میانگین متغیر مدارای اجتماعی

Sig	تفاوت میانگین	پایگاه اقتصادی - اجتماعی		متغیر
		متوسط	پایین	
۰/۰۷۲	۰/۲۳	متوسط	پایین	نگرش به پایداری
۰/۹۹۱	۰/۰۲	بالا		خانواده
۰/۰۰۴	۰/۲۵	بالا	متوسط	

مقادیر مربوط به برآورد آزمون تعقیبی در جدول بالا بیانگر این است که میانگین نگرش به پایداری خانواده در بین افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی متوسط به طور معناداری بالاتر از افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی بالاست. بنابراین می‌توان گفت فرضیه پژوهش مبنی بر تفاوت بین افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی متفاوت به لحاظ نگرش به پایداری خانواده تأیید می‌شود.

برازش مدل تجربی پژوهش

در این قسمت با استفاده از رویکرد مدل سازی معادل ساختاری مدل تجربی پژوهش مورد آزمون قرار گرفت. برآوردهای مربوط به شاخص های ارزیابی کلیت این مدل و پارامترهای اصلی آن (اثر متغیرهای مستقل بر نگرش به پایداری خانواده) در شکل و جداول زیر گزارش شده است.

شکل ۳- مدل معادله ساختاری اثر متغیرهای مستقل بر نگرش به پایداری خانواده

جدول ۸- برآورد مقادیر شاخص های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری

شاخص	برازش مطلق			برازش تطبیقی			برازش مقتصد		
	CMIN	GFI	TLI	CFI	PCFI	DF	CMIN/DF	RMSEA	هئتر
مقدار	۲۲۱۶/۱۱	۰/۹۰	۰/۸۹	۰/۹۱	۰/۷۰	۵۷۷	۳/۷۷	۰/۰۸	۹۷

بر اساس مقادیر مربوط به شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری می‌توان گفت مدل مفروض تدوین شده با داده‌های پژوهش حمایت می‌شود. در واقع برآزش داده‌ها به مدل برقرار است و اکثریت شاخص‌ها دلالت بر مطلوبیت مدل معادله ساختاری دارند.

جدول ۹- برآورد مقادیر اثر متغیرهای مستقل پژوهش بر نگرش به پایداری خانواده

متغیر مستقل	مسیر	متغیر وابسته	ضریب تعیین	برآورد	
				Beta	P. Value
استفاده از صدا و سیما				۰/۱۱	۱/۹۹
استفاده از ماهواره				۰/۰۷	۱/۳۱
استفاده از شبکه‌های اجتماعی				-۰/۱۲	۲/۱۵
اعتماد بین شخصی	←	نگرش پایداری خانواده	۰/۴۳	۰/۱۸	۲/۹۰
فردگرایی افقی				۰/۱۵	۲/۶۶
فردگرایی عمودی				-۰/۱۲	۲/۰۴
جمع‌گرایی افقی				-۰/۰۹	۱/۶۳
جمع‌گرایی عمودی				۰/۵۶	۲/۶۶

مقادیر جدول بالا نشان‌دهنده این است که:

الف) متغیرهای مستقل پژوهش در مجموع ۴۳ درصد از واریانس متغیر نگرش به پایداری خانواده را تبیین می‌کند. با توجه به مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص، ضریب تعیین این مقدار، بزرگ برآورد می‌شود. به عبارت دیگر این متغیرها در حد بالایی، توان تبیین واریانس متغیر نگرش به پایداری خانواده را دارند.

ب) اثر متغیرهای میزان استفاده از صدا و سیما، شبکه‌های اجتماعی، اعتماد بین شخصی، فردگرایی افقی و عمودی و جمع‌گرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده به ترتیب برابر با (۰/۵۶، -۰/۱۲، ۰/۱۵، ۰/۱۸، -۰/۱۲، ۰/۱۱) (Beta) برآورد شده است و در سطح (P. Value ≤ ۰/۰۵) معنادار هستند. با توجه به مقادیر ضریب مربوط به این متغیرها می‌توان گفت اثر متغیرهای میزان استفاده از صدا و سیما، اعتماد بین شخصی، فردگرایی افقی و جمع‌گرایی عمودی بر

نگرش به پایداری خانواده، مستقیم برآورد شده است. اثر متغیر میزان استفاده از صدا و سیما، اعتماد بین شخصی و جمع گرایی افقی، ضعیف و اثر متغیر جمع-گرایی در حد بالاست. این در حالی است که اثر متغیرهای میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و فردگرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده، معکوس و ضعیف برآورد شده است.

ج) اثر متغیرهای میزان استفاده از ماهواره و جمع گرایی افقی بر نگرش به پایداری خانواده به ترتیب برابر با $0/09$ ، $0/07$ و $Beta = 0/07$ و به لحاظ آماری معنادار نیستند ($P. Value > 0/05$). در واقع مقدار اثر ضعیف این متغیرها بر نگرش به پایداری خانواده در بین نمونه آماری پژوهش ناشی از تصادف یا خطای نمونه-گیری برآورد می‌شود و با اطمینان ۹۵ درصد قابلیت تعمیم به جامعه آماری پژوهش را ندارد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر نگرش به پایداری خانواده با تأکید بر آسیب‌های اجتماعی خانواده در بین شهروندان شهر اصفهان پرداخت. از منظر جامعه‌شناختی، پایداری خانواده نه تنها یک وضعیت مطلوب نهادی، بلکه سازوکاری بنیادین برای کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی محسوب می‌شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که هرگونه تضعیف در نگرش به پایداری خانواده می‌تواند به صورت بالقوه زمینه‌ساز بروز آسیب‌هایی نظیر افزایش تعارضات خانوادگی، ناپایداری روابط زناشویی، کاهش تعهد خانوادگی و در نهایت گسترش مسائل و آسیب‌های اجتماعی در سطح جامعه شود. بنابراین نگرش به پایداری خانواده را می‌توان شاخصی هشداردهنده در آسیب‌شناسی اجتماعی خانواده تلقی کرد.

پایداری خانواده، نقشی بنیادی در تداوم و انسجام اجتماعی در میان دیگر نهادهای اجتماعی دارد و استحکام و تداوم کارکردی آن، پیامدهای مثبتی بر ابعاد دیگر جامعه بر جای می‌گذارد. از این رو نگرش افراد نسبت به پایداری نهاد خانواده می‌تواند نقشی مهم در رفتارهای عینی آنها در این نهاد و طبیعتاً پایداری عینی نهاد خانواده داشته باشد.

نتایج پژوهش حاضر بیانگر این بود که میانگین نگرش به پایداری خانواده و ابعاد آن در میان شهروندان اصفهانی، بالاتر از حد متوسط است. این وضعیت نشان از مناسب بودن نگرش به پایداری نهاد خانواده است که قاعداً بر رفتارهای واقعی آنان نیز تأثیر مثبت می‌گذارد. بخشی از آن احتمالاً به ساختار فرهنگی- اجتماعی جامعه اصفهانی بازمی‌گردد. جامعه اصفهان دارای بنیادهای رفتاری و ارزشی خاص خود است که باعث می‌شود، اهمیت بیشتری به نهادهایی که به حفظ انسجام اجتماعی کمک می‌کنند، بدهد.

نتایج یافته‌های پژوهش نیز همین مسئله را تأیید می‌کند. بر مبنای نتایج، میانگین نگرش به پایداری خانواده بین افراد بومی به طور معناداری بالاتر از افراد غیر بومی است. این امر نشان می‌دهد که با وجود زندگی در شهر اصفهان، افراد غیر بومی به‌سختی می‌توانند نظام ارزشی رفتاری اصفهانی را در خود نهادینه کنند؛ نظامی که در فرآیندی تاریخی شکل گرفته است. بنابراین می‌توان گفت بافت و زمینه فرهنگی- اجتماعی شهر اصفهان در شکل‌دهی به نگرش مثبت شهروندان به پایداری خانواده، نقش مثبت داشته است. هر زمان این بافت و زمینه یا نظام ارزشی رفتاری دچار اختلال و بی‌تعادلی شود، نگرش به پایداری خانواده نیز منفی‌تر خواهد شد.

برای نمونه، روابط دوستی با جنس مخالف در تعارض با این نظام ارزشی- رفتاری است و نوعی بی‌تعادلی را در آن به دنبال خواهد داشت که پیامد آن، ناپایداری خانواده خواهد بود. نتایج پژوهش حاضر همین مسئله را تأیید کرد. بر مبنای نتایج، میانگین متغیر نگرش به پایداری خانواده در بین افرادی که قبل و بعد از ازدواج با جنس مخالف، رابطه دوستی نداشته‌اند، به طور معناداری بالاتر از افرادی است که رابطه داشته‌اند. تغییر در سامان اجتماعی- فرهنگی و تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سبب بی‌تعادلی در نهاد خانواده می‌شود که روابط دوستی، نمودی از آن در این پژوهش است. این مسئله در راستای دیدگاه نظریه‌پردازانی مانند دورکیم (۱۳۹۸) و گیدنز (۱۴۰۱) قرار دارد. دیدگاه آنان به طور کلی این است که نابسامانی اجتماعی و مدرن شدن افراطی جامعه باعث گسیختگی نهادها و ساختارهای اجتماعی می‌شود که نهاد خانواده، یکی از آنهاست.

موقعیت اقتصادی- اجتماعی بالاتر عموماً (نه همیشه) با نوگرایی ارزشی- فرهنگی بیشتری همراه است. در واقع افراد متعلق به طبقات بالا، دسترسی بیشتری به منابع سرمایه‌ای دارند که می‌تواند در نوسازی ارزشی- فرهنگی به آنان کمک نماید. نوسازی ارزشی- فرهنگی نیز می‌تواند فردگرایی و به تبع آن، نگاه نوین به خانواده را شکل دهد

که ناپایداری خانواده، یکی از پیامدهای آن است. این مسئله در طبقات پایین‌تر به دلیل نوسازی ارزشی- فرهنگی کمتر آنان، کمتر به چشم می‌خورد. همین مسئله در نتایج پژوهش حاضر نیز تأیید شد. بر مبنای نتایج، میانگین نگرش به پایداری خانواده در بین افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی متوسط به طور معناداری بالاتر از افراد با پایگاه اقتصادی- اجتماعی بالاست.

همان‌طور که ذکر شد، عوامل مختلفی بر نگرش به پایداری خانواده تأثیر دارند. رسانه‌های ارتباط جمعی، فردگرایی، جمع‌گرایی و اعتماد بین‌شخصی از مهم‌ترین این عوامل بودند که در پژوهش حاضر، اثر آنها بر نگرش به پایداری خانواده بررسی شد. بر مبنای نتایج، این متغیرها در حد بالایی، توان تبیین واریانس متغیر نگرش به پایداری خانواده را دارند و اثر متغیرهای میزان استفاده از صدا و سیما، شبکه‌های اجتماعی، اعتماد بین‌شخصی، فردگرایی افقی و عمودی و جمع‌گرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده، معنادار هستند. قابل ذکر است که در بین متغیرهای مستقل پژوهش، متغیر جمع‌گرایی عمودی، بیشترین قدرت تبیین را داشته است.

در بررسی نوع اثر متغیرهای مستقل بر نگرش به ناپایداری خانواده، نتایج بیانگر این بود که اثر متغیرهای میزان استفاده از صدا و سیما، اعتماد بین‌شخصی، فردگرایی افقی و جمع‌گرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده، مستقیم برآورد شده است. اثر متغیر میزان استفاده از صدا و سیما، اعتماد بین‌شخصی و جمع‌گرایی افقی، ضعیف و اثر متغیر جمع‌گرایی عمودی در حد بالاست. این در حالی است که اثر متغیرهای میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و فردگرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده، معکوس و ضعیف برآورد شده است. بخش‌های عمده این نتایج در راستای چارچوب نظری پژوهش است. نتایج تأثیر اعتماد بین‌شخصی بر نگرش به پایداری خانواده، مستقیم و معنادار برآورد شده است. این نتیجه در راستای دیدگاه گیدنز است. گیدنز (۱۴۰۱) بر این باور است که در اثر مدرنیته نوین، اعتماد بین‌شخصی تضعیف شده است و همین سبب ناپایداری خانواده شده است. بر این مبنای می‌توان گفت در صورتی که اعتماد بین‌شخصی تقویت شود، نگرش به پایداری خانواده نیز مثبت خواهد شد که نتایج پژوهش، مؤید این ادعا بود.

درباره تأثیرگذاری رسانه‌های ارتباط جمعی بر نگرش به پایداری خانواده باید بین رسانه‌های رسمی مانند صدا و سیما و رسانه‌های غیر رسمی مانند شبکه‌های اجتماعی، تفاوت قائل شد. صدا و سیما به‌عنوان رسانه ارتباطی رسمی عموماً تبلیغ‌کننده پایداری

خانواده و ساختار خانواده ایرانی- اسلامی است. مخاطب‌های این رسانه نیز عموماً اقشاری هستند که سنتی بوده، خود را مقید به ساختارهای ارزشی- رفتاری رسمی می‌کنند. به همین دلیل تأثیر این رسانه بر نگرش به پایداری خانواده، مثبت است. میزان تأثیرگذاری پایین این متغیر بر نگرش به پایداری خانواده نشان از این دارد که تنها در درصد کمی از افراد مورد بررسی، این تأثیرگذاری، مستقیم و معنادار بوده است. در مقابل، تأثیر شبکه‌های اجتماعی، منفی و معنادار برآورد شده است. شبکه‌های اجتماعی، رسانه ارتباطی غیر رسمی هستند و عموماً تبلیغ‌کننده نظام ارزشی رفتاری متعارض با ساختار رسمی خانواده در ایران و نظام فرهنگی آن هستند. در کنار این مسئله، شبکه‌های اجتماعی، نمودی از مدرنیزاسیون رسانه‌ای محسوب می‌شوند.

این نتایج هم‌راستا با دیدگاه گیدنز (۱۴۰۱) و گربنر (۱۳۸۴) است. گیدنز معتقد است که رسانه‌های ارتباطی نوین از طریق تأثیرگذاری بر نظام ارزشی- رفتاری افراد، دیدگاه‌های آنان را تغییر می‌دهند. گربنر (۱۳۸۴) نیز معتقد است که هر چقدر افراد بیشتر در معرض رسانه‌های ارتباطی نوین قرار بگیرند، تغییر نگرش آنها، سریع‌تر و بیشتر اتفاق می‌افتد. نگرش به خانواده، بعدی از این نظام است که تغییر می‌یابد. مصرف رسانه‌ای سبب ظهور نگرش‌های نوینی می‌شود که گاه در تعارض با نظام ارزشی- رفتاری حاکم بر خانواده و قواعد نهادی آن است. همین مسئله سبب می‌شود که نگرش افراد نسبت به پایداری خانواده، تضعیف شود. همچنین این نتایج در راستای یافته‌های تجربی جمشیدی‌ها و همکاران (۱۳۹۲) قرار دارد.

درباره تأثیر جمع‌گرایی بر نگرش به پایداری خانواده باید بین دو بعد جمع‌گرایی افقی و جمع‌گرایی عمودی تفاوت قائل شد. نتایج پژوهش بیانگر این بود که تأثیر جمع‌گرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده، معنادار است، اما تأثیر جمع‌گرایی افقی بر نگرش به پایداری خانواده، مستقیم و معنادار نیست. همان‌طور که بحث شد، در جمع‌گرایی افقی، بر هویت جمعی و هماهنگی گروهی همراه با تساوی و برابری اعضا تأکید می‌شود، اما جمع‌گرایی عمودی بر ضرورت وجود یک هرم ساخت‌یافته قدرت و تقدم جمع بر فرد تأکید دارد. در واقع وقتی ارزش‌های جمع‌گرایانه مرتبط با ساختار درونی نهاد خانواده است، تأثیرگذاری بیشتری بر پایداری این نهاد و نگرش افراد به آن دارد، تا زمانی که ارزش‌های جمع‌گرایانه مرتبط با نظام اجتماعی، کلان‌تر است. به هر

حال میزان این تأثیرگذاری بالا برآورد شده است.

یافته‌های این بخش پژوهش در راستای دیدگاه نظریه پردازانی ماند دورکیم، توماس و زنانیکی قرار دارد. بر مبنای دیدگاه دورکیم (۱۳۹۸) و توماس و زنانیکی (کوزر و روزنبرگ، ۱۳۹۳: ۴۸۳)، ارزش‌های جمع‌گرایانه سبب نگرش مثبت‌تر به پایداری خانواده خواهد شد. در مقابل، یافته‌های پژوهش بیانگر این بود که فردگرایی بر نگرش به پایداری خانواده، تأثیرگذار است. این تأثیرگذاری در بعد فردگرایی افقی، مثبت و در بعد فردگرایی عمودی، منفی برآورد شده است. بخش‌هایی از نتایج این بخش (تأثیر منفی فردگرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده) در راستای دیدگاه دورکیم (۱۳۹۸)، گیدنز (۱۴۰۱) و توماس و زنانیکی (همان) است. آنان معتقدند که فردگرایی سبب ناپایداری نهاد خانواده می‌شود و طبیعتاً نگرش افراد به پایداری خانواده را تضعیف می‌کند. همچنین نتایج این بخش پژوهش در راستای یافته‌های جمشیدی‌ها و همکاران (۱۳۹۲) و امامی و همکاران (۱۳۹۷) است.

بخش دیگر نتایج (تأثیر مثبت فردگرایی عمودی بر نگرش به پایداری خانواده) در تعارض با این رویکردهای نظری قرار دارد. همان‌طور که بحث شد، در فردگرایی عمودی، تشخیص پایگاهی مدنظر است و این کار از طریق رقابت با دیگران انجام می‌شود. در فردگرایی افقی، شخص می‌خواهد که منحصر به فرد و از گروه متمایز باشد، اما علاقه‌ای به برجسته شدن ندارد. فردگرایی افقی، ماهیتی مثبت‌تر در مقایسه با فردگرایی عمودی دارد. در فردگرایی افقی، فرد بر توانمندی‌های خود متکی است، اما در فردگرایی عمودی، فرد به رقابت با دیگران می‌پردازد. به نظر می‌رسد ماهیت رقابت‌گرایانه فردگرایی عمودی در شکل‌گیری نگرش منفی نسبت به پایداری خانواده نقش داشته باشد؛ اما در فردگرایی افقی، چون فرد بیشتر متکی بر خود است و احتمالاً خانواده را نیز بخشی از بنیاد وجودی خود قلمداد می‌کند، این تأثیرگذاری می‌تواند مثبت باشد.

به هر حال نتایج پژوهش حاضر نشان داد که هرچند نگرش به پایداری خانواده در میان شهروندان اصفهانی در سطحی نسبتاً مطلوب قرار دارد، تداوم این وضعیت مستلزم توجه جدی به عوامل اجتماعی، فرهنگی و رسانه‌ای مؤثر بر خانواده است؛ زیرا غفلت از این عوامل می‌تواند به تشدید آسیب‌های اجتماعی خانواده و تضعیف انسجام اجتماعی در آینده منجر شود.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی و محمدحسین شریفی‌ساعی و مریم ایشاری و سحر طالبی (۱۳۹۱) «هم‌خانگی؛ پیدایش شکل‌های جدید خانواده در تهران»، جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال سوم، شماره ۱، صص ۴۳-۷۷.
- اعظم‌آزاده، منصوره و عاطفه توکلی (۱۳۸۶) «فردگرایی، جمع‌گرایی و دینداری»، نشریه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال سوم، شماره ۹، صص ۱۰۱-۱۲۵.
- افشارکهن، جواد و محمود رضاییان (۱۳۹۷) مقایسه بین‌نسلی رابطه نظام ارزشی و نگرش به پایداری خانواده، جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۵ (۱۲)، صص ۲۹۳-۳۲۶.
DOI: 10.22080/SSI.1970.2141.
- امامی، پریرخ و سیدعلی هاشمیانفر و منصور حقیقتیان (۱۳۹۷) «تبیین رابطه مدرنیته و خانواده‌گرایی در شهر اصفهان»، جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۱، صص ۲۲۷-۲۵۱.
- DOI:10.22080/SSI.2018.1915.
- بیرو، آلن (۱۳۸۰) فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران، کیهان.
- پورجلی، ربابه و لیلا عظیمی و جعفر احمدپور پرویزیان (۱۴۰۱) «مطالعه رابطه آرمان‌گرایی توسعه با تغییرات ساختار خانواده (مورد مطالعه: شهر تبریز)»، نشریه علمی فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، سال هفدهم، شماره ۶۰، صص ۲۵۱-۲۷۳.
- DOR: 20.1001.1.26454955.1401.17.60.10.3.
- جمشیدیها، غلامرضا و سهیلا صادقی‌فسایی و منصوره لولآور (۱۳۹۲) «نگرش جامعه‌شناختی بر تأثیر فرهنگ مدرن از منظر جنسیتی بر تحولات خانواده در تهران»، نشریه زن در فرهنگ و هنر، سال پنجم، شماره ۲، صص ۱۹۸-۱۸۳.
- DOI: 10.22059/JWICA.2013.35100.
- جوادی یگانه، محمدرضا و ضیاء هاشمی (۱۳۸۷) «نگاهی جدید به مناقشه فردگرایی و جمع‌گرایی در جامعه‌شناسی»، مطالعات جامعه‌شناختی، شماره ۲۲، صص ۱۳۱-۱۶۲.
- حاجیان‌مقدم، فاطمه (۱۳۹۳) «فرا تحلیل مطالعات خانواده در زمینه عوامل مقوم و عوامل فرساینده خانواده ایرانی»، پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره ۱، صص ۱-۳۹.
- حکیم‌جوادی، منصور و منصوره نیکوگفتار و معصومه دهباشی و اسحاق توسلی (۱۳۹۱) «رابطه فردگرایی/ جمع‌گرایی افقی و عمودی با هویت قومی در زنان و مردان ترکمن»، پژوهش‌های روان‌شناختی اجتماعی، سال دوم، شماره ۶، صص ۷۷-۹۰.
- دواس، دی. ای (۱۳۸۵) پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران، نی.

دورکیم، امیل (۱۳۹۸) درباره تقسیم کار اجتماعی، ترجمه باقر پرهام، تهران، مرکز. زاهدی، محمدجواد و حسین نازک تبار (۱۳۹۳) «نوسازی و دگرگونی های بحران ساز در خانواده (بررسی مسائل نوین خانواده در نقاط شهری استان مازندران)»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، سال سوم، شماره ۳، صص ۳۵۷-۳۸۲.

DOI: 10.22059/JISR.2014.53145.

زند، مهناز و طاهره خزاعی و تقی آزادارمکی (۱۳۸۱) «روند تغییرات فرهنگی اجتماعی خانواده تهرانی طی سه نسل»، مجله علوم انسانی دانشگاه الزهراء، شماره ۴۴ و ۴۵، صص ۱-۲۴.

ساروخانی، محمدباقر (۱۳۹۲) مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده، تهران، سروش. عباسی، رقیه و ربابه پورجلی و خدیجه ذوالقدر (۱۴۰۱) «تحلیل و تفسیر جامعه شناختی عوامل و موانع تحکیم بنیان خانواده (از منظر کارشناسان و مراجعه کنندگان به دادگاه خانواده شهر زنجان)»، فصلنامه علمی- پژوهشی خانواده درمانی کاربردی، سال سوم، شماره ۱، صص ۴۰۲-۴۲۵. قلیچ، مرتضی (۱۳۹۱) جهانی شدن فرهنگی و تأثیرات آن بر ارزش های زناشویی و روابط خانوادگی، رساله دکترای جامعه شناسی بررسی مسائل اجتماعی، استاد راهنما سعید معدنی، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشکده علوم اجتماعی.

کازنو، ژان (۱۳۸۱) جامعه شناسی وسایل ارتباط جمعی، ترجمه باقر ساروخانی و منوچهر محسنی، تهران، اطلاعات.

کرسول، جان. دبلو (۱۳۹۱) طرح پژوهش؛ رویکردهای کیفی، کمی و ترکیبی، ترجمه علیرضا کیامنش و مریم دانای طوس، تهران، جهاد دانشگاهی. کوزر، لوئیس و برنارد روزنبرگ (۱۳۹۳) نظریه های بنیادی جامعه شناسی، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران، نشرنی.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷) تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نشرنی.

----- (۱۴۰۱) پیامدهای مدرنیت، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، مرکز.

لبیی، محمد مهدی (۱۳۹۳) خانواده در قرن بیست و یکم، تهران، علم. محمدی، حمید (۱۳۹۲) مطالعه تفاوت های نسلی ازدواج و نگرش به آن در بین زنان شهر سنندج، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

مهدوی، محمدصادق و حبیب صبوری خسروشاهی (۱۳۸۲) بررسی ساختار توزیع قدرت در خانواده، مطالعات زنان، شماره ۲، صص ۲۷-۶۷.

DOI:10.22067/jss.v12i1.26333.

مهربانی، وحید (۱۳۹۴) «ریافت نظریه مطلوبیت به تبیین بی ثباتی خانواده»، فصلنامه پژوهش های اقتصادی ایران، سال بیستم، شماره ۶۲، صص ۱۰۹-۱۳۸.

DOI:10.22054/ijer.2015.2491.

نصیری، بهاره (۱۳۸۶) میزان بررسی نظرات متخصصان علم ارتباطات پیرامون سواد رسانه‌ای در جامعه، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم ارتباطات اجتماعی، استاد راهنما وحید عقیلی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشکده علوم انسانی.

هاشمی‌نژاد، سهراب و محمدرحیم عیوضی و ابراهیم حاجیانی و ایرج گلجانی امیرخیز (۱۳۹۷) «سناریوهای آینده خانواده در ایران»، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، سال

بیست‌ویکم، شماره ۸۱، صص ۴۷-۸۲.

DOI: 10.22095/JWSS.2018.89244.

Akanle, O., & Nwaobiala, U. R. (2020) Changing but Fragile: Female Breadwinning and Family Stability in Nigeria. *Journal of Asian and African Studies*, 55(3), 398-411.

DOI: 10.1177/0021909619880283.

Bales, R. F., & Parsons, T. (2014) *Family: Socialization and interaction process*. Routledge.

Blumberg, H. H., Hare, A. P. & Kent, V. (Eds.) (1983) *Small groups and social interaction* (Vol. 2). John Wiley & Sons.

Carr, D., & Springer, K. W. (2020) Advancing family sociology through the study of family-related stress, health, and well-being. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 5-21.

DOI: 10.1111/jomf.12656.

Cheu, H. T. (1997) *Global culture and its effect on the Malay family and community*.

Globalization and Indigenous Culture.

Giddens, A. (1992) *The Consequences of Modernity*. Cambridge Polity Press.

Good, W (1963) *world Revolution and family Patterns*, London: Free press of Glencoe.

Heaton, T. B. (2002) Factors contributing to increasing marital stability in the United States. *Journal of Family Issues*, 23(3), 392-409.

DOI: 10.1177/0192513X02023003004.

Mills, T. M. (1992) *The sociology of small groups*. Prentice-Hall.

Sprecher, S. (2001) Equity and social exchange in dating couples: Associations with satisfaction, commitment, and stability. *Journal of Marriage and Family*, 63(3), 599-613.

DOI: 10.1111/j.1741-3737.2001.00599.x.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره شانزدهم، تابستان ۱۴۰۴: ۱۱۸-۸۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

بررسی نقش صفحات اینستاگرامی اینفلوئنسرها در سبک زندگی مورد مطالعه: کاربران شهر تبریز

* محمود ابراهیمی سعید

** لیلا نیرومند

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی تأثیر صفحات اینفلوئنسرهای اینستاگرام بر سبک زندگی شهروندان تبریز انجام شده است. در عصر حاضر، شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه اینستاگرام، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به الگوهای رفتاری و سبک زندگی کاربران دارند. این مطالعه با رویکرد کمی و روش پیمایشی انجام شد. جامعه آماری شامل شهروندان تبریز بود که ۳۸۸ نفر از آنان به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند. داده‌ها از طریق پرسشنامه آنلاین با مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت گردآوری و با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) تحلیل شد. یافته‌ها نشان داد که ویژگی‌های اینفلوئنسرها همچون جذابیت، اعتبار، صداقت و تعامل اجتماعی، تأثیر مستقیم و معناداری بر تغییرات سبک زندگی دنبال‌کنندگان دارند. همچنین محتوای تولیدی در زمینه‌های مد، سلامت و سبک زندگی، موجب تغییراتی در عادات غذایی، فعالیت بدنی و سلامت روانی افراد شده است. انگیزه‌های فردی کاربران از جمله سرگرمی،

* دانشجوی دکتری علوم ارتباطات اجتماعی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

M.ebrahimisaeid@iau.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0007-0187-3742>

** نویسنده مسئول: دانشیار گروه ارتباطات، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

362479@iau.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0003-4882-659X>

یادگیری و بهبود فردی نیز نقش واسطه‌ای در این روابط ایفا کرده، اثرگذاری محتوای اینفلوئنسرها را تقویت می‌کند. نتایج مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که روابط میان متغیرهای مستقل (ویژگی‌های اینفلوئنسر، محتوای تولیدی و انگیزه‌های شخصی) و متغیر وابسته (سبک زندگی)، برازش مطلوبی دارد ($CFI=0.931$, $RMSEA=0.047$). ضرایب مسیر بیانگر آن است که هرچند برخی محتوای تبلیغی اینفلوئنسرها می‌تواند اثر منفی بر جنبه‌هایی از سبک زندگی مانند تغذیه و سلامت روان داشته باشد ($\beta=-0.422$)، انگیزه‌های مثبت کاربران به‌ویژه در زمینه یادگیری و بهبود فردی، تأثیرات مثبت و معناداری نشان می‌دهد. در مجموع یافته‌ها بیانگر آن است که اثرگذاری اینفلوئنسرهای اینستاگرامی بر سبک زندگی شهروندان تبریز، چندبعدی و وابسته به نوع محتوا و انگیزه‌های کاربران است. نتایج این پژوهش می‌تواند در سیاست‌گذاری فرهنگی و رسانه‌ای برای بهبود سواد رسانه‌ای و ترویج سبک زندگی سالم به کار رود.

واژه‌های کلیدی: صفحات اینستاگرامی، اینفلوئنسرها، سبک زندگی، سواد رسانه‌ای و محتوای دیجیتال.

مقدمه

در عصر شبکه‌های دیجیتال، رسانه‌های اجتماعی به‌ویژه اینستاگرام، به بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی روزمره انسان معاصر تبدیل شده‌اند. اینستاگرام با بیش از یک میلیارد کاربر فعال در سراسر جهان (Statista, 2024:12)، دیگر صرفاً بستری برای اشتراک تصاویر نیست، بلکه به فضای پیچیده‌ای از تعاملات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بدل شده است؛ جایی که مرز میان «زندگی واقعی» و «زندگی مجازی» به شدت کمرنگ شده است. ویژگی‌های بصری و مشارکتی این پلتفرم موجب شده تا کاربران نه تنها مصرف‌کننده محتوا، بلکه تولیدکننده معنا، سبک و الگوهای زندگی باشند. در این میان، پدیده‌ای به نام اینفلوئنسرها به عنوان عاملان اثرگذاری دیجیتال ظهور کرده است؛ افرادی که با اتکا به اعتماد و ارتباط مستمر با دنبال‌کنندگان خود، قدرت شکل‌دهی به نگرش‌ها، رفتارها و ترجیحات مصرفی میلیون‌ها کاربر را در اختیار دارند (Freberg et al., 2011: 25-28).

پژوهش‌های جهانی نشان داده‌اند که حدود ۸۵ درصد کاربران شبکه‌های اجتماعی، توصیه‌های اینفلوئنسرها را معتبرتر از تبلیغات سنتی می‌دانند (IZEA, 2024: 15). این واقعیت بیانگر تغییر در ساختار قدرت رسانه‌ای و انتقال محور اعتماد از نهادهای رسمی به رهبران فکری دیجیتال است. نظریه «جریان دومرحله‌ای ارتباطات» (Katz & Lazarsfeld, 1955: 40-45؛ Khamis et al., 2017: 115-120)، چارچوبی تئوریک برای درک این پدیده فراهم می‌کند. طبق این نظریه، پیام‌ها ابتدا به رهبران افکار می‌رسند و سپس از طریق آنان به توده‌ها منتقل می‌شوند. در جهان شبکه‌ای امروز، اینفلوئنسرها همان رهبران فکری نوین‌اند که از طریق روایت‌های شخصی، سبک زندگی و ارتباط چهره‌به‌چهره دیجیتال، در ذهن و رفتار مخاطبان نفوذ می‌کنند.

اما این تأثیر همیشه مثبت نیست. در کنار افزایش آگاهی، حس تعلق و یادگیری، پیامدهایی چون مقایسه اجتماعی، اضطراب، فشار برای انطباق با معیارهای غیر واقعی زیبایی و مصرف‌گرایی نیز گزارش شده است (Marwick, 2015: 32). در واقع اینستاگرام به دوگانه‌ای تبدیل شده است: بستری برای خودابرازی و رشد فردی از یکسو و فضایی برای القای استانداردهای غیر واقعی و تضعیف اعتمادبه‌نفس از سوی دیگر.

در ایران نیز همگام با روند جهانی، رسانه‌های اجتماعی به سرعت گسترش یافته‌اند. بر اساس داده‌های مرکز افکارسنجی ایسپا (۱۴۰۱)، بیش از ۷۸.۵ درصد ایرانیان از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و اینستاگرام با ۴۹.۴ درصد کاربر فعال در جایگاه دوم پس از واتس‌اپ قرار دارد. بیشترین میزان استفاده از اینستاگرام در میان جوانان ۱۸ تا ۲۹ سال (۷۴.۴ درصد) و تحصیل‌کردگان دانشگاهی (۶۵.۱ درصد) است. این ارقام به‌روشنی نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی، به‌ویژه اینستاگرام، به یکی از منابع اصلی کسب هویت، الگوگیری و تعاملات اجتماعی در میان نسل جوان ایرانی تبدیل شده‌اند.

ویژگی شاخص اینستاگرام در ایران، حضور پررنگ اینفلوئنسرهایی است که از طریق محتوای بصری و زبانی ساده، ارتباطی نزدیک با مخاطبان خود برقرار می‌کنند. آنها در حوزه‌های گوناگون از مد و زیبایی گرفته تا تغذیه، سلامت، روان‌شناسی، ورزش و سبک زندگی فعالیت دارند و به مرور زمان، جای گروه‌های مرجع سنتی مانند خانواده، معلمان و نهادهای فرهنگی را در ذهن جوانان گرفته‌اند. به تعبیر شاه‌قاسمی (۱۳۹۹)، از دهه ۱۳۷۰ به بعد، جوانان ایرانی در تعیین ارزش‌ها و ترجیحات خود به جای گروه‌های سنتی، به سمت چهره‌های مشهور و سلبریتی‌های فضای مجازی گرایش یافته‌اند. این تغییر، نشانه جابه‌جایی در نظام مرجعیت فرهنگی و شکل‌گیری نوعی فرهنگ شهرت دیجیتال است که در آن سرمایه اجتماعی بر پایه دیده شدن، تعامل و محبوبیت شکل می‌گیرد.

در این فضا، رابطه میان اینفلوئنسر و دنبال‌کننده، ساختاری دوجبهی دارد. از یکسو، اینفلوئنسر با شناخت دقیق علایق مخاطب و بهره‌گیری از داده‌های رفتاری، محتوایی تولید می‌کند که بیشترین هم‌پوشانی را با سلیقه او دارد؛ از سوی دیگر، مخاطب با لایک، نظر و اشتراک‌گذاری، به شکل‌دهی و استمرار این محتوا کمک می‌کند. به تعبیر دیوی، این رابطه نوعی «بازخورد تعاملی» است که در آن مخاطبان، تنها مصرف‌کننده نیستند، بلکه در خلق معنا و استمرار نفوذ اینفلوئنسر نقش دارند (Dewey, 2014: 27). این فرایند باعث می‌شود که تولید و مصرف محتوا به‌طور هم‌زمان شکل گیرد و چرخه اثرگذاری متقابل میان اینفلوئنسر و دنبال‌کننده استمرار یابد.

از منظر روان‌شناسی رسانه نیز مفهوم «تعامل فرااجتماعی» (Horton & Wohl, 1956: 65) در تحلیل روابط میان کاربران و اینفلوئنسرها، اهمیت دارد. کاربران با تماشای زندگی روزمره

اینفلوئنسرها، نوعی احساس نزدیکی و صمیمیت خیالی تجربه می‌کنند. این ارتباط شبه‌دوستانه، هرچند واقعی نیست، با این حال تأثیر قابل توجهی بر نگرش‌ها و رفتار مصرفی افراد دارد. از این طریق، تصمیم‌هایی چون خرید کالا، انتخاب سبک پوشش، شیوه تغذیه و حتی الگوهای تفریحی، ناخودآگاه تحت تأثیر قرار می‌گیرند.

این پدیده در ایران، پیامدهای اجتماعی قابل توجهی داشته است. از یکسو به افزایش آگاهی در زمینه‌های آموزشی، سلامت و سبک زندگی منجر شده و از سوی دیگر، الگوبرداری از سبک زندگی‌های مصرفی و تجملی را تقویت کرده است. تغییر در ارزش‌های فرهنگی، افزایش میل به دیده شدن و فاصله‌گیری از هنجارهای بومی، بخشی از اثرات این جریان به شمار می‌روند.

در سطح محلی، شهر تبریز به عنوان یکی از کلان‌شهرهای فرهنگی، صنعتی و اقتصادی کشور، نمونه‌ای مناسب برای مطالعه این پدیده است. ساختار جمعیتی جوان، نرخ بالای تحصیلات دانشگاهی و دسترسی گسترده به اینترنت، موجب شده است که شهروندان تبریز، حضوری فعال در شبکه‌های اجتماعی داشته باشند. مشاهدات میدانی و داده‌های غیر رسمی نشان می‌دهد که بسیاری از شهروندان تبریزی، به‌ویژه قشر جوان، بخش قابل توجهی از زمان روزانه خود را صرف دنبال کردن صفحات اینفلوئنسرها می‌کنند و از محتوای آنان برای تصمیم‌گیری در حوزه‌های مختلف زندگی الهام می‌گیرند.

با توجه به این زمینه، مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که صفحات اینفلوئنسرهای اینستاگرام تا چه اندازه و از چه طریقی بر سبک زندگی شهروندان تبریز تأثیر می‌گذارند. پرسش کلیدی این است که آیا ویژگی‌های فردی اینفلوئنسرها (مانند جذابیت، صداقت و اعتبار)، نوع محتوای تولیدشده (آموزشی، تبلیغی و سبک زندگی) و انگیزه‌های کاربران (یادگیری، سرگرمی و الهام‌گیری) در شکل‌گیری تغییرات رفتاری و نگرشی، نقش دارند؟

در این چارچوب، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد کمی و مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) تلاش دارد تا روابط میان این متغیرها را تبیین کند و سازوکار تأثیرگذاری دیجیتال را از سطح ادراک تا رفتار بررسی نماید. اهمیت این پژوهش از دو منظر قابل توجه است: نخست از نظر علمی، کمبود مطالعات تجربی در ایران درباره اثرات واقعی اینفلوئنسرهای اینستاگرامی، به‌ویژه در سطح شهری، احساس می‌شود؛ دوم از منظر

کاربردی، نتایج آن می‌تواند به مدیران فرهنگی، آموزش و پرورش و سیاست‌گذاران رسانه‌ای در شناخت الگوهای مصرف دیجیتال و ارتقای سواد رسانه‌ای جامعه کمک کند.

به طور کلی رسانه‌های اجتماعی و به‌ویژه اینستاگرام، اکنون به بخشی از زیست روزمره شهروندان ایرانی تبدیل شده‌اند. تعاملات مجازی، بازنمایی هویت و تأثیرگذاری دیجیتال، درهم‌تنیده با واقعیت اجتماعی زندگی شهری است. شهر تبریز نیز به‌عنوان جامعه‌ای پویا و در حال گذار فرهنگی، نمونه‌ای ارزشمند برای بررسی این هم‌پیوندی است؛ جایی که مرز میان «محتوای مجازی» و «رفتار واقعی» هر روز کمرنگ‌تر می‌شود. از این‌رو پژوهش درباره تأثیر اینفلوئنسرهای اینستاگرامی بر سبک زندگی شهروندان تبریز، تلاشی است برای درک یکی از مهم‌ترین تحولات فرهنگی و ارتباطی عصر حاضر در مقیاسی بومی و اجتماعی.

پیشینه پژوهش

مرور پیشینه پژوهش‌های داخلی و خارجی نشان می‌دهد که نقش و تأثیر اینفلوئنسرها در رسانه‌های اجتماعی، به‌ویژه اینستاگرام و توییتر، در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی مورد توجه محققان قرار گرفته است.

در ایران، فینی‌زاده و همکاران (۱۴۰۳) با تحلیل داده‌های شبکه توییتر نشان دادند که اینفلوئنسرها در شکل‌دهی به تصویر سازمان‌ها، نقشی سیاسی و انتقادی دارند و محتوای آنان اغلب بازتاب‌دهنده دیدگاه‌های خاص نسبت به نهادهاست.

قاسمی و اکبرزاده (۱۴۰۳) نیز با استفاده از روش‌های کیفی اتنوگرافی و تحلیل مضمون، پنج گونه اصلی تولید محتوا توسط اینفلوئنسرهای ایرانی را شناسایی کردند: روایی، فراتبلیغی، برند شخصی، مشارکت جویانه و تبلیغ مستقیم. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که تولید محتوا در ایران هم جنبه اقتصادی و تبلیغی دارد و هم نقش فرهنگی و هویتی ایفا می‌کند.

در زمینه تأثیر اجتماعی، توسلی و کاظمی (۱۴۰۳) نشان دادند که استفاده از شبکه‌های اجتماعی سلامت، موجب افزایش آگاهی زنان درباره سلامت جسمی و بهبود رفتارهای خودمراقبتی می‌شود.

در همین راستا، کاظمی‌پور و همکاران (۱۴۰۳) با روش دلفی، پنج بعد اصلی مؤثر بر

نفوذ شبکه‌های اجتماعی را معرفی کردند: تعاملی بودن، ساختاری، کاربردی، مخاطب‌شناسی و سیاست‌گذاری. این ابعاد نشان می‌دهد که تأثیر شبکه‌های اجتماعی، تابعی از طراحی فنی، محتوای ارتباطی و راهبردهای مدیریتی است.

در حوزه سبک زندگی، حق‌پرست و همکاران (۱۴۰۲) با تحلیل محتوای صفحات اینستاگرامی ۱۰۶ اینفلوئنسر ایرانی، به این نتیجه رسیدند که اینفلوئنسرها عامل اصلی در ترویج سبک زندگی مصرف‌گرایانه‌اند. آنان از طریق بازنمایی مداوم مفاهیمی چون مد، زیبایی و موفقیت شخصی، نوعی میل به مصرف و نمایش اجتماعی را بازتولید می‌کنند.

پژوهش کرمی و فرزادمنش (۱۴۰۲) نیز با تمرکز بر دوران کرونا نشان داد که زنان اینفلوئنسر ایرانی در روایت زندگی روزمره، از راهبردهای خاصی مانند «فانتزی‌سازی کرونا»، «نوستالژی پیشاکرونا» و «پزشکی کردن زندگی روزمره» برای حفظ تعامل با مخاطبان بهره می‌برند. این مطالعه، ابعاد جدیدی از روایت دیجیتال و هویت‌یابی زنان را آشکار ساخت.

موقر و همکاران (۱۴۰۲) نیز، به شناسایی اثرات روان‌شناختی مثبت و منفی اینفلوئنسرها بر پیروان پرداختند. نتایج آنان نشان داد که اینفلوئنسرها علاوه بر ایجاد همدلی، هویت‌سازی و حمایت عاطفی، ممکن است باعث اختلال‌های روانی و رفتارهای مخرب شوند. این یافته‌ها، بر ضرورت رویکرد اخلاقی و مسئولانه در فعالیت‌های تأثیرگذاران مجازی تأکید دارد.

در حوزه بین‌المللی نیز پژوهش‌های متعددی بر ابعاد فرهنگی و روان‌شناختی تأثیرگذاری اینفلوئنسرها متمرکز بوده‌اند. لائور (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای مقایسه‌ای میان اینفلوئنسرهای زن سکولار و مذهبی نشان داد که اینفلوئنسرهای سکولار، بیشتر بر بهره‌برداری از جذابیت ظاهری و کلیشه‌های جنسیتی تکیه دارند، در حالی که اینفلوئنسرهای مذهبی بر نقش‌های سنتی و هویت دینی تأکید می‌کنند. او نتیجه گرفت که رسانه‌های اجتماعی، علی‌رغم ظاهر مدرن خود، در بسیاری از موارد به بازتولید نقش‌های اجتماعی سنتی می‌پردازند.

رونگروانگجیت و همکاران (۲۰۲۴) با تمرکز بر اینفلوئنسرهای مجازی انسان‌نما^۱ نشان

دادند که جذابیت احساسی محتوا شامل حس مثبت، سرگرمی و ارتباط انسانی، بیش از جذابیت منطقی، بر تمایل دنبال کنندگان برای خرید یا پیگیری اثر می‌گذارد. این یافته‌ها، اهمیت بُعد عاطفی در ارتباطات دیجیتال را برجسته می‌کند.

در حوزه بدن و تصویرسازی، انگریش و همکاران (۲۰۲۴) نشان دادند که محتوای فیت‌اسپیریشن مردانه (الهام‌بخش تناسب اندام) در اینستاگرام عمدتاً به نمایش بدنی اغراق‌آمیز و غیر واقعی می‌پردازد و موجب تقویت ایده‌آل‌های غیر قابل دسترس می‌شود.

همچنین سمسون و زیتساف (۲۰۲۳) دریافتند که مشاهده تصاویر تناسب اندام یا «تبدیل بدن» در میان زنان جوان، منجر به کاهش رضایت از بدن و افزایش مقایسه ظاهری می‌شود. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که حتی محتوایی که در ظاهر با نیت سلامت‌محور تولید می‌شود، می‌تواند آثار منفی روان‌شناختی داشته باشد.

از منظر اقتصادی و بازاریابی، لیو و همکاران (۲۰۲۱) دریافتند که رابطه فرااجتماعی میان مخاطبان و میکرواینفلوئنسرها، تأثیر مستقیمی بر قصد خرید دارد. این تأثیر از طریق احساس نزدیکی، اعتماد و تعامل شخصی ایجاد می‌شود.

همچنین کی و کیم (۲۰۱۹)، پنج عامل کلیدی تأثیرگذاری را معرفی کردند: جذابیت، پرستیژ، تخصص، اطلاع‌رسانی و تعامل، که هر یک می‌تواند نگرش مصرف‌کننده و رفتار خرید را متحول کند.

جمع‌بندی پیشینه نشان می‌دهد که تأثیر اینفلوئنسرها، پدیده‌ای چندبعدی است که از حوزه‌های فرهنگی و هویتی تا رفتار مصرفی، سلامت روانی و اجتماعی را در برمی‌گیرد. پژوهش‌ها به طور کلی دو رویکرد متمایز را نشان می‌دهد: نخست، نگاه مثبت به اینفلوئنسرها به عنوان عوامل افزایش آگاهی، تقویت رفتارهای سالم و ایجاد تعامل اجتماعی؛ و دوم، نگاه انتقادی که بر بازتولید مصرف‌گرایی، استانداردهای ظاهری غیر واقعی و پیامدهای روانی منفی تأکید دارد. با وجود گستردگی پژوهش‌ها، هنوز خلأهایی محسوس است. نخست اینکه اغلب مطالعات بر جنبه‌های تبلیغاتی یا زیبایی‌شناختی تمرکز داشته‌اند و کمتر به تأثیرات جامع سبک زندگی شامل تغذیه، فعالیت بدنی، سلامت روان و تعاملات اجتماعی پرداخته‌اند. دوم اینکه در ایران، مطالعات بیشتر جنبه کیفی یا توصیفی داشته، کمتر از مدل‌سازی کمی برای تحلیل روابط علی بین متغیرها استفاده شده است. از این‌رو

پژوهش حاضر با تمرکز بر شهر تبریز و با بهره‌گیری از روش کمی و مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM)، می‌کوشد این خلأ را پر کند و الگویی تجربی از تأثیر ویژگی‌های اینفلوئنسرها، محتوای تولیدی و انگیزه‌های کاربران بر سبک زندگی شهروندان ارائه دهد. بدین ترتیب این مطالعه هم از لحاظ نظری در تکمیل ادبیات سبک زندگی دیجیتال و هم از نظر کاربردی در سیاست‌گذاری رسانه‌ای و فرهنگی، نوآوری محسوب می‌شود.

مبانی نظری پژوهش

پژوهش حاضر در چارچوب نظریه‌های روان‌شناسی اجتماعی، ارتباطات و جامعه‌شناسی فرهنگی تبیین می‌شود و هدف آن، درک چگونگی تأثیر رسانه‌ها و اینفلوئنسرها بر رفتار، نگرش و سبک زندگی کاربران در بستر شبکه‌های اجتماعی است.

نظریه «استفاده و رضامندی» (الی هوکاتز) بر عاملیت فعال مخاطب تأکید دارد؛ مخاطب نه دریافت‌کننده منفعل، بلکه گزینش‌گری است که محتوای رسانه‌ای را برای ارضای نیازهای شناختی، عاطفی و اجتماعی خود انتخاب می‌کند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۷). بنابراین درک رفتار کاربران شبکه‌های اجتماعی نیازمند بررسی انگیزه‌های درونی آنان در استفاده از محتواست. نظریه برجسته‌سازی مک‌کامبز و شاو (۱۹۷۲) بیان می‌کند که رسانه‌ها با برجسته‌سازی برخی موضوعات، بر دستور کار ذهنی مردم اثر می‌گذارند و اولویت‌های ادراکی آنان را شکل می‌دهند (محمدپور و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۲۳). این نظریه در تحلیل تأثیر اینفلوئنسرها بر ذهن مخاطب قابل استفاده است؛ زیرا آنان نیز از طریق تکرار و تمرکز بر موضوعات خاص، ذهن پیروان را به جهت مطلوب خود سوق می‌دهند.

آلبرت باندورا (۱۹۸۶) در نظریه یادگیری اجتماعی نشان می‌دهد که انسان‌ها، بخش عمده‌ای از رفتار خود را نه از طریق تجربه مستقیم، بلکه از طریق مشاهده و الگوگیری می‌آموزند. کاربران در شبکه‌های اجتماعی، با مشاهده رفتار و سبک زندگی اینفلوئنسرها، به طور ناخودآگاه همانندسازی کرده، الگوهای جدید رفتاری می‌پذیرند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۰).

هابرماس بر تمایز میان «عقل ابزاری» و «عقل ارتباطی» تأکید می‌کند و کنش ارتباطی را به‌منزله فرایند گفت‌وگویی می‌داند که هدف آن، تفاهم و درک متقابل است (بهرامی، ۱۳۸۸).

۷۶. از نظر او، فضای مجازی می‌تواند مصداقی از «حوزه عمومی» باشد که در آن کاربران به تبادل آزاد اندیشه و طرح نیازهای اصیل خود می‌پردازند (رک: آزاد ارمکی و امامی، ۱۳۸۳). تعاملات شبکه‌ای، به‌ویژه در محیط‌های گفت‌وگو محور، شرایط تحقق «وضع آرمانی سخن» را فراهم می‌سازد که در آن، ارتباط بر پایه صداقت و استدلال شکل می‌گیرد (استیون، ۱۳۸۰: ۴۵).

در روان‌شناسی فضای مجازی، محققانی چون سولر (۲۰۰۵) و لئون جیمز (۲۰۰۹)، ویژگی‌های متمایز ارتباطات سایبری را برمی‌شمارند. سولر بر «انعطاف زمانی»، «کثرت اجتماعی»، «تغییر ادراک» و «برابری ارتباطی» تأکید دارد؛ عناصری که روابط انسانی را در فضای مجازی از ارتباطات چهره‌به‌چهره متمایز می‌کند. او معتقد است که وابستگی شدید به این فضا می‌تواند به تجربه‌های عاطفی همچون اضطراب و ناامیدی بینجامد. جیمز نیز فضای سایبر را امتداد ذهن انسان می‌داند که مرزهای فیزیکی را درهم می‌شکند و امکان تعامل همزمان هزاران نفر را فراهم می‌کند. در این معنا، فضای مجازی، نوعی «ذهن جمعی» است که در آن تعاملات انسانی، شکل تازه‌ای از واقعیت اجتماعی می‌یابد (استیون، ۱۳۸۰: ۴۵).

بر اساس نظریه وابستگی به رسانه (Ball-Rokeach, 1976: 57)، هر چه رسانه بهتر بتواند نیازهای اطلاعاتی و عاطفی افراد را پاسخ دهد، وابستگی کاربران به آن افزایش می‌یابد. این وابستگی، میزان تأثیر پیام‌ها را بر نگرش و رفتار مخاطب تقویت می‌کند. در این چارچوب، رابطه فالور و اینفلوئنسر، نوعی وابستگی اطلاعاتی و عاطفی است که از اعتماد و نیاز مخاطب به راهنمایی ناشی می‌شود. (Jiménez-Castillo & Sánchez-Fernández, 2019: 88-92).

هر چه تعامل میان کاربر و اینفلوئنسر بیشتر باشد، احتمال اثرگذاری پیام‌ها و تغییر رفتار، افزایش می‌یابد (Zhang, 2017: 55).

کاستلز (۱۳۸۰)، ظهور جامعه شبکه‌ای را نقطه عطفی در تحول ساختارهای اجتماعی می‌داند. در این جامعه، قدرت در جریان شبکه‌ها، نهفته است و اطلاعات، عنصر بنیادی سازمان‌دهنده روابط انسانی محسوب می‌شود. به باور او، فناوری اطلاعات و ارتباطات موجب «کاهش فاصله‌ها» و فشرده‌گی زمان و مکان شده است (نصرتی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۳: ۷۲-۷۶).

جهان شبکه‌ای کاستلز، فضایی چندرسانه‌ای و درهم‌تنیده است که در آن، مرزهای فرهنگی و اجتماعی فرومی‌ریزند و ارتباطات فراملی گسترش می‌یابد (خانیک، ۱۳۹۲: ۵۸). این تحول، بنیان‌های جدیدی برای هویت و تعامل اجتماعی در عصر دیجیتال فراهم می‌آورد.

لاسول (۱۹۷۸) با طرح الگوی معروف «چه کسی، چه می‌گوید، از چه مجرا، به چه کسی و با چه نتیجه‌ای»، پایه‌گذار تحلیل علمی ارتباطات شد. او سه کارکرد اصلی ارتباطات را شامل نظارت بر محیط، همبستگی اجتماعی و انتقال فرهنگ می‌داند (شرام، ۱۳۸۱: ۴۴). از منظر لاسول، هر نظام ارتباطی دارای دو سطح است: زیرساخت‌های فنی و روساخت‌های فرهنگی و نهادی که در تعامل با یکدیگر، شکل جامعه ارتباطی را تعیین می‌کنند (ساروخانی، ۱۴۰۲: ۳۳). این الگو در تحلیل فرایند تأثیرگذاری اینفلوئنسرها بر رفتار مخاطب نیز کاربرد دارد.

بورديو (۱۹۸۴)، سبک زندگی را تجسم عینی تمایزات طبقاتی و فرهنگی می‌داند که در رفتار، گفتار، پوشش و الگوی مصرف بازتاب می‌یابد. عادت‌واره^۱ افراد که حاصل تجربه و پرورش در طبقات اجتماعی خاص است، انتخاب‌های مصرفی و فرهنگی آنان را شکل می‌دهد (استوری، ۱۳۸۹: ۴۷). بورديو با معرفی انواع سرمایه - اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی - نشان می‌دهد که مصرف فرهنگی، ابزار مشروعیت‌بخشی به تمایزات اجتماعی است (باکات، ۱۳۸۱: ۳۹).

در حوزه اوقات فراغت نیز بورديو تأکید دارد که انتخاب فعالیت‌های فرهنگی، هنری یا تفریحی افراد، ریشه در جایگاه طبقاتی و نوع پرورش آنان دارد؛ هرچند در جوامع مدرن، این مرزبندی‌ها ظاهراً کمرنگ‌تر شده، اما سلیقه و ذائقه فرهنگی همچنان بازتاب سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی است (بورديو، ۱۹۸۴: ۵۶).

به طور کلی مبانی نظری یادشده نشان می‌دهد که تأثیر رسانه‌های دیجیتال و به‌ویژه اینفلوئنسرها را باید در پیوندی میان ساحت‌های روان‌شناختی، ارتباطی و فرهنگی بررسی کرد. نظریه‌های روان‌شناسی به تبیین سازوکارهای درونی مخاطب در برابر نفوذ رسانه می‌پردازند؛ نظریه‌های ارتباطی مانند استفاده و رضامندی، وابستگی به رسانه و برجسته‌سازی، به تعامل دوسویه میان کاربر و رسانه اشاره دارند و نظریه‌های جامعه‌شناختی همچون کنش ارتباطی، جامعه شبکه‌ای و سبک زندگی، چارچوبی برای تحلیل تأثیرات کلان فرهنگی و اجتماعی رسانه‌ها فراهم می‌کنند.

در این میان، فضای مجازی به منزله عرصه‌ای برای تحقق عقلانیت ارتباطی، یادگیری اجتماعی و بازتولید تمایزات فرهنگی، نه تنها محیطی برای تبادل پیام، بلکه بستری برای شکل‌گیری هویت‌ها و روابط جدید اجتماعی است. بدین‌سان شبکه‌های اجتماعی را می‌توان تجلی کامل جامعه شبکه‌ای کاستلز و میدان تازه‌ای برای بازتعریف سبک زندگی در پرتو الگوهای بوردیویی دانست؛ جایی که عقلانیت ارتباطی هابرماس با عاطفه و وابستگی روان‌شناختی درهم می‌تند و مرز میان واقعیت و مجاز در جهان دیجیتال فرومی‌ریزد.

روش پژوهش

این پژوهش با رویکرد کمی و روش پیمایشی به‌منظور بررسی تأثیر اینفلوئنسرهای اینستاگرام بر سبک زندگی شهروندان تبریز انجام شده است. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای ساختارمند بود که برای تحلیل روابط میان متغیرها از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) استفاده شد. طرح تحقیق از نوع توصیفی - مقطعی است و هدف آن، تبیین روابط میان متغیرهای مستقل شامل ویژگی‌های اینفلوئنسرها، انگیزه‌های کاربران و میزان تعامل اجتماعی با متغیر وابسته یعنی سبک زندگی کاربران اینستاگرام است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه کاربران اینستاگرام در شهر تبریز بود که از نظر جنس، سن، تحصیلات و شغل در گروه‌های مختلفی قرار داشتند. با توجه به گستردگی جامعه و بر اساس فرمول کوکران، حجم نمونه، ۳۸۸ نفر تعیین شد. نمونه‌گیری به صورت تصادفی ساده انجام گرفت تا همه افراد، شانس برابر برای مشارکت داشته باشند و در عین حال تنوع جمعیت از نظر متغیرهای دموگرافیک حفظ شود. با توجه به آنلاین بودن پژوهش و جامعه نمونه، اعمال جامعه نمونه برای تبریز به شکل زیر انجام شده است:

از آنجا که پژوهش به صورت آنلاین و با استفاده از پرسشنامه توزیع شده در بستر شبکه‌های اجتماعی انجام شده، نمونه‌گیری به گونه‌ای طراحی شده که فقط کاربران اینستاگرام ساکن شهر تبریز هدف قرار گیرند. در پرسشنامه، سؤالاتی درباره محل سکونت از جمله شهر تبریز گنجانده شده است تا فقط پاسخ‌دهندگان واقعاً ساکن تبریز در نمونه نهایی لحاظ شوند. توزیع لینک پرسشنامه به صورت هدفمند در گروه‌ها و صفحات مرتبط با کاربران تبریز انجام شده است تا درصد نمونه‌گیری از این جامعه افزایش یابد. این شیوه

نمونه‌گیری آنلاین، محدودیت‌هایی دارد، ولی با فیلتر کردن داده‌ها و حذف پاسخ‌های غیر مرتبط، نمونه‌ای نماینده از کاربران اینستاگرام تبریز شکل گرفته است. جامعه نمونه به صورت آنلاین و با کنترل دقیق ویژگی جغرافیایی یعنی سکونت در تبریز، به عنوان بستر داوطلبان شرکت‌کننده انتخاب شده است. این روش، امکان تعمیم نتایج به کاربران اینستاگرام شهر تبریز را فراهم می‌کند، ضمن اینکه از مزایای سهولت دسترسی و هزینه کمتر نمونه‌گیری آنلاین بهره‌مند است.

پرسشنامه پژوهش شامل دو بخش است: بخش نخست، اطلاعات جمعیت‌شناختی نظیر سن، جنسیت، تحصیلات، وضعیت شغلی و درآمد را در برمی‌گرفت؛ بخش دوم، سؤالات مربوط به متغیرهای پژوهش شامل ویژگی‌های اینفلوئنسرها (جذابیت، صداقت، اعتبار و نحوه تعامل)، محتوای تولیدی آنها (مد و پوشش، تغذیه، سلامت و سبک زندگی)، انگیزه‌های کاربران برای دنبال کردن اینفلوئنسرها (سرگرمی، یادگیری و الهام‌گیری) و ابعاد مختلف سبک زندگی کاربران (تغذیه، فعالیت بدنی، سلامت روان، الگوهای مصرف و محیط‌زیست). کلیه سؤالات بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت از «کاملاً مخالفم» تا «کاملاً موافقم» تنظیم شد.

پیش از اجرای نهایی، چند تن از استادان حوزه رسانه و جامعه‌شناسی، پرسشنامه را از نظر روایی صوری و محتوایی بررسی و تأیید کردند. برای سنجش پایایی ابزار نیز از آزمون آلفای کرونباخ و شاخص پایایی ترکیبی (CR) استفاده شد که تمامی مقادیر بالاتر از ۰.۷ به دست آمد و بیانگر پایایی مطلوب ابزار بود. همچنین تحلیل عاملی تأییدی (CFA) برای ارزیابی روایی سازه پرسشنامه انجام شد و شاخص‌های برازش مانند CFI و GFI بیش از ۰.۹ و RMSEA کمتر از ۰.۰۸ گزارش شد که نشان‌دهنده برازش مناسب مدل اندازه‌گیری بود. برای اطمینان از صحت داده‌ها و دقت اندازه‌گیری، میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) برای هر سازه محاسبه شد که مقادیر بالاتر از ۰/۴ نشان‌دهنده روایی همگرا و تمایز مناسب میان سازه‌ها بود. برای اطمینان از شفافیت پرسش‌ها، پیش‌آزمونی با ۳۰ نفر از کاربران اینستاگرام تبریزی اجرا شد و پس از تحلیل اولیه، اصلاحات لازم در نگارش سؤالات و ترتیب آنها اعمال شد.

تمامی ملاحظات اخلاقی در انجام پژوهش رعایت شده است. مشارکت‌کنندگان به صورت داوطلبانه در مطالعه شرکت داشتند و اطلاعات آنان کاملاً محرمانه نگهداری شد. هدف پژوهش به صورت شفاف برای شرکت‌کنندگان توضیح داده شد و آنان در هر مرحله، حق انصراف از پاسخگویی داشتند. هیچ‌گونه داده شخصی بدون رضایت افراد جمع‌آوری یا منتشر نشد.

یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌ها برای بررسی صحت و سقم فرضیه در هر نوع تحقیق، اهمیت خاصی دارد و امروزه در بیشتر تحقیقاتی که متکی بر اطلاعات جمع‌آوری‌شده از موضوع مورد پژوهش است، تجزیه و تحلیل اطلاعات از اصلی‌ترین و مهم‌ترین بخش‌های پژوهش محسوب می‌شود. داده‌های خام با استفاده از نرم‌افزارهای آماری تجزیه و تحلیل می‌شوند و پس از پردازش به شکل اطلاعات در اختیار استفاده‌کنندگان قرار می‌گیرند. قابل ذکر است که برای آزمون فرضیه‌ها در این پژوهش از نرم‌افزار amos نسخه ۲۴ استفاده شده است.

جدول ۱- توصیف متغیرهای زمینه‌ای

متغیر	طبقه‌بندی	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۵۲	٪۵۲
	زن	۴۸	٪۴۸
سن	۲۰-۲۹ سال	۲۰	٪۲۰
	۳۰-۳۹ سال	۳۵	٪۳۵
	۴۰-۴۹ سال	۲۷	٪۲۷
	۵۰ سال و بالاتر	۱۸	٪۱۸
وضعیت تأهل	مجرد	۳۸	٪۳۸
	متأهل	۶۲	٪۶۲
سطح تحصیلات	دیپلم و کمتر	۱۵	٪۱۵
	کاردانی	۱۸	٪۱۸
	کارشناسی	۳۵	٪۳۵
	کارشناسی‌ارشد	۲۵	٪۲۵

۷	۷٪	دکتری	
۶۸	۶۸٪	شاغل	وضعیت اشتغال
۱۲	۱۲٪	بیکار	
۱۱	۱۱٪	دانشجو	
۹	۹٪	بازنشسته	
۱۴	۱۴٪	ضعیف	وضعیت اقتصادی
۵۱	۵۱٪	متوسط	
۳۵	۳۵٪	خوب	
۶۸	۶۸٪	شهری	محل سکونت قبلی
۳۲	۳۲٪	روستایی	
۲۸	۲۸٪	بدون فرزند	تعداد فرزندان
۲۴	۲۴٪	یک فرزند	
۳۵	۳۵٪	دو فرزند	
۱۳	۱۳٪	سه و بیشتر	
۷۰	۷۰٪	فارس	قومیت
۱۷	۱۷٪	ترک	
۹	۹٪	مازنی/گیلک	
۴	۴٪	سایر	
۷۲	۷۲٪	شخصی	مالکیت منزل
۲۱	۲۱٪	استیجاری	
۷	۷٪	سایر	
۸۱	۸۱٪	مطلوب	وضعیت سلامت
۱۴	۱۴٪	متوسط	
۵	۵٪	ضعیف	
۳۰	۳۰٪	کم	میزان استفاده از اینترنت
۳۸	۳۸٪	متوسط	
۳۲	۳۲٪	زیاد	

جدول توصیفی ارائه شده به خوبی بیانگر ویژگی های زمینه ای نمونه پژوهش است و نشان دهنده توزیع فراوانی شرکت کنندگان در ده متغیر کلیدی، تصویری جامع و مختصر از ترکیب نمونه ارائه می دهد. برخی متغیرها مانند وضعیت اقتصادی و استفاده از اینترنت بیانگر تفاوت های کیفی در شرایط زندگی و دسترسی به منابع اطلاعاتی شرکت کنندگان است. این تنوع به درک بیشتر نتایج و تعمیم آن به جمعیت هدف کمک می کند. همچنین مالکیت منزل و محل سکونت، ابعاد دیگری از وضعیت اجتماعی - اقتصادی و جغرافیایی را روشن می سازد که می تواند نقش مهمی در تحلیل رفتار و نگرش ها داشته باشد. با توجه به نمونه آماری، وضعیت میزان استفاده پاسخگویان از اینستاگرام در جدول (۲) ارائه شده است.

جدول ۲- آماره های توصیفی مربوط به میزان تحصیلات پاسخ دهندگان

میزان تحصیلات	فراوانی	درصد
عدم استفاده از اینستاگرام	۱۵۷	۴۰/۲
استفاده از اینستاگرام	۲۳۱	۵۹/۵
مجموع	۳۸۸	۱۰۰

مطابق جدول مشاهده می شود که ۱۵۷ نفر معادل ۴۰/۵ درصد از پاسخ دهندگان از اینستاگرام استفاده نمی کردند. مشاهده می شود که ۲۳۱ نفر معادل ۵۹/۵ درصد از پاسخ - دهندگان از اینستاگرام استفاده می کردند. شاخص های توصیفی متغیرهای پژوهش

جدول ۳- شاخص های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیر	مؤلفه	کمینه نمره	بیشینه نمره	میانگین	انحراف معیار
گرایش مخاطبان اینستاگرام	محتوای تولید شده	۱/۵۸	۵/۰۰	۳/۶۴۶۵	۰/۷۱۵۸۵
	تعاملات اجتماعی	۱/۳۳	۵/۰۰	۳/۴۵۱۹	۰/۷۰۸۲۳
	انگیزه های شخصی کاربران	۱/۴۴	۴/۷۸	۳/۳۸۶۵	۰/۷۶۳۶۰
	ویژگی های اینفلوئنسر ها	۱/۱۷	۵/۰۰	۳/۶۴۹۳	۰/۷۱۶۰۴
سبک زندگی	عادات غذایی	۱/۵۰	۵/۰۰	۳/۶۷۹۸	۰/۷۰۲۰۱

۰/۷۳۲۷۳	۳/۳۶۷۷	۴/۸۳	۱/۵۰	فعالیت بدنی
۰/۷۰۱۴۹	۳/۶۰۵۰	۵/۰۰	۱/۲۶	سلامت روانی
۰/۷۰۷۴۷	۳/۷۹۳۶	۴/۹۲	۱/۱۷	بهداشت خواب
۰/۷۰۸۷۷	۳/۳۹۳۷	۴/۹۲	۱/۴۲	توسعه فردی
۰/۷۱۵۰۱	۳/۶۵۰۶	۵/۰۰	۱/۵۰	استفاده از فناوری
۰/۶۹۰۱۸	۳/۵۵۲۴	۵/۰۰	۱/۴۲	مدیریت مالی شخصی
۰/۶۴۰۶۲	۳/۵۵۹۴	۴/۷۷	۱/۹۱	رفتارهای زیست محیطی

جدول (۳)، شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد که شامل میانگین، انحراف معیار، کمینه و بیشینه نمره‌های شرکت‌کنندگان در هر متغیر است. این متغیرها به دو گروه اصلی تقسیم شده‌اند: گرایش مخاطبان اینستاگرام (مؤلفه‌های محتوای تولید شده، تعاملات اجتماعی، انگیزه‌های شخصی کاربران و ویژگی‌های اینفلوئنسرها) و سبک زندگی (مؤلفه‌های عادات غذایی، فعالیت بدنی، سلامت روانی، بهداشت خواب، توسعه فردی، استفاده از فناوری، مدیریت مالی شخصی و رفتارهای زیست محیطی).

میانگین‌ها در این جدول اغلب در بازه ۳.۳ تا ۳.۷ قرار دارد که نشان‌دهنده میزان متوسط رضایت یا پذیرفته شدن متغیرها توسط پاسخ‌دهندگان است. برای مثال، میانگین محتوای تولید شده، ۳.۶۵ است که بیانگر تأثیر و پذیرش نسبی این مؤلفه توسط مخاطبان است. همچنین انحراف معیارها حدود ۰.۷ تا ۰.۷۶ است که بیانگر پراکندگی نسبتاً متعادل پاسخ‌ها و فقدان نوسانات شدید است.

کمینه و بیشینه نمره‌ها نیز نشان می‌دهد که دامنه پاسخ‌ها از حداقل ۱.۱۷ تا حداکثر ۵.۰۰ متغیر است که گواهی بر تنوع دیدگاه‌های شرکت‌کنندگان است. این تنوع، کمک می‌کند تحلیل‌ها از نظر آماری، معتبر و قابل اعتنا باشند.

در جدول (۴)، شاخص‌های مربوط به توزیع متغیرهای پژوهش همچون کجی، کشیدگی و کشیدگی چند متغیره آورده شده است.

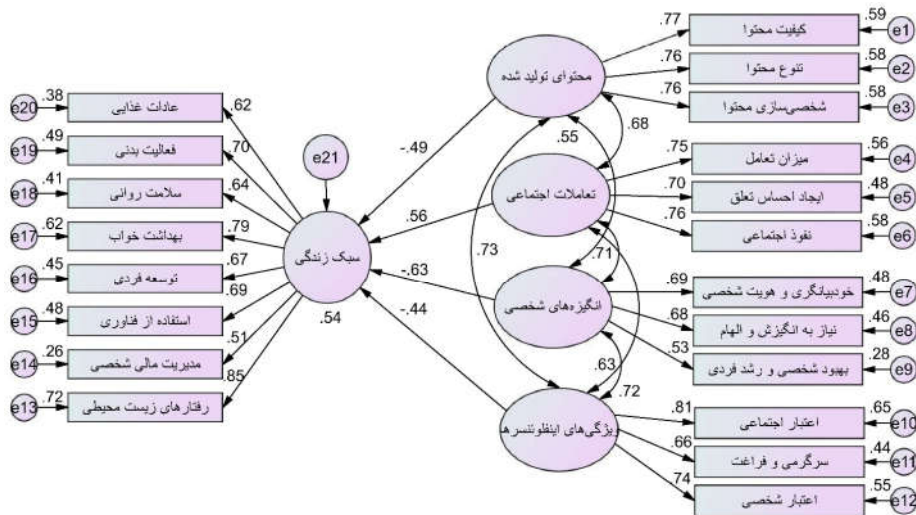
جدول ۴- شاخص‌های توزیع متغیرهای پژوهش

متغیر	کجی	کشیدگی	Z کولموگروف-اسمیرنف	سطح معنی‌داری
محتوای تولید شده	-۰/۲۸۴	-۰/۵۸۷	۰/۰۷۶	۰/۱۳۷
تعاملات اجتماعی	-۰/۲۶۸	-۰/۴۷۲	۰/۰۷۰	۰/۱۴۰
انگیزه‌های شخصی کاربران	-۰/۰۶۴	-۰/۹۶۲	۰/۱۴۵	۰/۱۰۳
ویژگی‌های اینفلوئنسرها	-۰/۴۹۱	-۰/۱۴۵	۰/۰۹۸	۰/۱۲۶
عادات غذایی	-۰/۳۸۴	-۰/۳۴۲	۰/۰۷۷	۰/۱۳۷
فعالیت بدنی	۰/۰۱۹	-۰/۸۳۵	۰/۱۶۲	۰/۰۹۴
سلامت روانی	-۰/۳۹۶	-۰/۳۴۰	۰/۱۰۵	۰/۱۲۳
بهداشت خواب	-۰/۸۵۰	۰/۵۷۸	۰/۱۳۳	۰/۱۰۹
توسعه فردی	-۰/۰۰۴	-۰/۷۹۷	۰/۲۴۹	۰/۰۵۱
استفاده از فناوری	-۰/۳۱۱	-۰/۵۳۳	۰/۲۱۹	۰/۰۶۶
مدیریت مالی شخصی	-۰/۴۶۰	-۰/۲۲۳	۰/۲۹۴	۰/۰۲۸
رفتارهای زیست‌محیطی	-۰/۱۰۵	-۰/۸۸۴	۰/۱۳۵	۰/۱۰۸

یافته‌ها نشان داد که متغیرها برحسب دو شاخص کجی و کشیدگی با در نظر گرفتن مقدار ± 2 برای کجی و ± 7 برای کشیدگی، نرمال هستند. با توجه به اینکه آماره کلموگروف اسمیرنف در تمام متغیرها در بازه مورد قبول ($1/96 - 1/96+$) قرار دارند، داده‌ها نرمال است و از آنجایی که سطح معناداری (sig) در تمام موارد از مقدار خطا ($0/05$)، بزرگ‌تر است، می‌توان ادعا نمود که توزیع داده‌های مربوط به متغیرها، نرمال است.

پیش از ارزیابی مدل ساختاری ارائه‌شده، لازم است معناداری وزن رگرسیونی (بار عاملی) سازه‌های مختلف پرسش‌نامه و همچنین ابعاد آنها در پیش‌بینی گویه‌های مربوطه، بررسی شود تا از برازندگی مدل‌های اندازه‌گیری و قابل قبول بودن نشان‌گرهای آنها در اندازه‌گیری سازه‌ها، اطمینان حاصل شود.

تحلیل مسیر (مدل اصلی) در این مرحله ضرایب مربوط به شاخص‌های سنجیده‌شده هر متغیر پنهان (متغیرهای آشکار) بررسی می‌شود.

Chi-square = 296.351 df = 160 p-value = .000 RMSEA = .047

شکل ۱- نمودار ارزیابی مدل ساختاری پژوهش

با توجه به شکل بالا مشاهده می کنیم که تمامی متغیرها با سبک زندگی، ارتباط دارند. جدول زیر، شاخص های برازش مدل بعد از اصلاح را به همراه مقادیر مطلوب نشان می دهد. یافته های جدول، شاخص های برازش تحلیل عاملی تأییدی پرسشنامه ها را نشان می دهد.

جدول ۵- تحلیل عاملی تأییدی مدل اندازه گیری

Sig	(χ^2/df)	df	(χ^2)	شاخص های برازندگی
۰/۰۰۱	۱/۸۵۲	۱۶۰	۲۹۶/۳۵۱	مقدار شاخص

یافته ها نشان داد که مقدار $p = ۰/۰۰۱$ ، $df = ۱۶۰$ ، $\chi^2 = ۲۹۶/۳۵۱$ است که بیانگر برازندگی قابل قبول الگو در جامعه است. همچنین برای تعیین مناسب بودن معنی داری الگو لازم است که مقدار شاخص (χ^2/df) از ۳ کمتر باشد که در اینجا برابر ۱/۸۵۲ برآورد شده است.

جدول ۶- شاخص های برازندگی مدل اندازه گیری

(AGFI)	(GFI)	(CFI)	(NNFI)	(NFI)	(RMSEA)	شاخص های برازندگی
۰/۹۸۸	۰/۹۹۷	۰/۹۳۱	۰/۹۹۱	۰/۹۵۸	۰/۰۴۷	مقدار شاخص

یافته‌ها نشان داد که مقدار $RSMEA = ۰/۰۴۷$ است که از مقدار $۰/۰۸$ ، کوچک‌تر است. این یافته بیانگر برازندگی قابل قبول الگو در جامعه است. همچنین برای تعیین مناسب بودن برازندگی الگو با داده‌ها، از شاخص‌های برازندگی استفاده شد. اگر جذر برآورد واریانس خطای تقریب^۱ ($RMSEA \leq ۰/۰۵$) بسیار خوب، بین $۰/۰۵$ تا $۰/۰۸$ باشد، برازش قابل قبول و اگر بالاتر از $۰/۰۸$ باشد، برازش ضعیف است که در این مطالعه $RMSEA$ بین $۰/۰۵$ تا $۰/۰۸$ بود که بیانگر برازش قابل قبول است. یافته‌ها نشان داد که شاخص نرم‌شده برازندگی^۲ (NFI) = $۰/۹۵۸$ و شاخص برازندگی تطبیقی^۳ (CFI) = $۰/۹۳۱$ است که نشان‌دهنده برازندگی بسیار خوب مدل با داده‌هاست، به‌ویژه مقدار CFI که از دیدگاه مولر^۴ ($۰/۹۹۹$) باید بالای $۰/۹$ و از دیدگاه وستون و گور^۵ ($۰/۹۵$) باید بالای $۰/۹۵$ باشد تا مدل برازندگی مناسبی با داده‌ها داشته باشد، زیرا تحت تأثیر حجم نمونه قرار نمی‌گیرد.

جدول ۷- آزمون اثرات مستقیم

مسیر	ضریب مسیر	بتا استاندارد نشده	S.E	R ²	آماره t	P-value
محتوای تولید شده -- < سبک زندگی مخاطبان	-۰/۴۸۷	۰/۶۵۳	۰/۱۲۳	۰/۲۳۷	-۵/۳۰۸	۰/۰۰۱
تعاملات اجتماعی -- < سبک زندگی مخاطبان	۰/۵۵۷	۰/۷۳۴	۰/۲۹۸	۰/۳۱۰	۲/۴۶۳	۰/۰۰۱
انگیزه‌های شخصی کاربران -- < سبک زندگی مخاطبان	-۰/۶۳۱	۰/۲۵۶	۰/۰۷۸	۰/۳۹۸	-۳/۲۸۲	۰/۰۰۱
ویژگی‌های اینفلوئنسرها -- < سبک زندگی مخاطبان	-۰/۴۴۳	۰/۲۴۵	۰/۱۱۴	۰/۱۹۶	-۲/۵۵۲	۰/۰۰۱

1. Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)

2. Normed Fit Index (NFI)

3. Comparative Fit Index (CFI)

4. Muller

5. Weston & Gore Jr

بر اساس جدول بالا، ضریب مسیر محتوای تولید شده —> سبک زندگی مخاطبان برابر ۰/۴۲۲- است و مقدار ضریب تعیین برآورد شده برابر ۰/۲۳۷ است که نشان می‌دهد بین محتوای تولید شده —> سبک زندگی مخاطبان، رابطه معکوس وجود دارد. از آنجایی که مقدار آماره t برآورد شده برابر ۵/۷۷۲- و از حد بحرانی ۱/۹۶، بزرگ‌تر است و مقدار خطای برابر ۰/۰۰۱ و از حداکثر خطای قابل پذیرش ۰/۰۵ کوچک‌تر است، در نتیجه رابطه میان این متغیرها، معنی‌دار است.

بر اساس جدول (۷)، ضریب مسیر تعاملات اجتماعی —> سبک زندگی مخاطبان، برابر ۰/۵۵۷ است و مقدار ضریب تعیین برآورد شده برابر ۰/۳۱۰ است که نشان می‌دهد بین تعاملات اجتماعی —> سبک زندگی مخاطبان، رابطه معکوس وجود دارد. از آنجایی که مقدار آماره t برآورد شده برابر ۲/۴۶۳ و از حد بحرانی ۱/۹۶ بزرگ‌تر است و مقدار خطای برابر ۰/۰۰۱ و از حداکثر خطای قابل پذیرش ۰/۰۵، کوچک‌تر است، در نتیجه رابطه میان این متغیرها، معنی‌دار است.

بر اساس جدول یادشده، ضریب مسیر انگیزه‌های شخصی کاربران —> سبک زندگی مخاطبان، برابر ۰/۶۳۱- است و مقدار ضریب تعیین برآورد شده، برابر ۰/۳۹۸ است که نشان می‌دهد بین انگیزه‌های شخصی کاربران —> سبک زندگی مخاطبان، رابطه معکوس وجود دارد. از آنجایی که مقدار آماره t برآورد شده برابر ۳/۲۸۲- و از حد بحرانی ۱/۹۶، بزرگ‌تر است و مقدار خطای برابر ۰/۰۰۱ و از حداکثر خطای قابل پذیرش ۰/۰۵، کوچک‌تر است، در نتیجه رابطه میان این متغیرها، معنی‌دار است.

بر اساس این جدول، ضریب مسیر ویژگی‌های اینفلوئنسرها —> سبک زندگی مخاطبان، برابر ۰/۴۴۳- و مقدار ضریب تعیین برآورد شده برابر ۰/۱۹۶ است که نشان می‌دهد بین ویژگی‌های اینفلوئنسرها —> سبک زندگی مخاطبان، رابطه معکوس وجود دارد. از آنجایی که مقدار آماره t برآورد شده، برابر ۲/۵۵۲- و از حد بحرانی ۱/۹۶، بزرگ‌تر است و مقدار خطا برابر ۰/۰۰۱ و از حداکثر خطای قابل پذیرش ۰/۰۵ کوچک‌تر است، در نتیجه رابطه میان این متغیرها، معنی‌دار است.

بحث و نتیجه‌گیری

این مطالعه به بررسی تأثیر صفحات اینفلوئنسرهای اینستاگرام بر سبک زندگی شهروندان تبریز می‌پردازد. در دنیای امروز، رسانه‌های اجتماعی به‌ویژه اینستاگرام، نقش مهمی در ارتباطات اجتماعی، انتقال اطلاعات و شکل‌دهی به سبک زندگی کاربران ایفا می‌کنند. این تحقیق در پی شناسایی رابطه میان ویژگی‌های اینفلوئنسرها، محتوای تولید شده توسط آنها، انگیزه‌های دنبال‌کنندگان و تغییرات سبک زندگی افراد است.

این مطالعه به طور منحصربه‌فرد به تغییرات سبک زندگی کاربران در زمینه فرهنگی ایران و شهر تبریز می‌پردازد که ریشه در ساختار اجتماعی، سنت‌ها و هنجارهای محلی دارد. این ابعاد در مطالعات غربی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. برخلاف مطالعاتی که تأثیرات مثبت اینفلوئنسرها بر پویایی فردی و جمعی را تأکید می‌کنند، تحقیقات حاضر، تأثیرات منفی بر سلامت روانی و ایجاد فشار اجتماعی از سوی استانداردهای غیر واقعی را نیز برجسته می‌سازد. این یافته می‌تواند به عنوان یک هشدار برای اثرات مخرب احتمالی بازنمایی‌های غیر واقعی در شبکه‌های اجتماعی باشد.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ویژگی‌های اینفلوئنسرها و محتوای تولیدی توسط آنها، تأثیرات مستقیمی بر سبک زندگی دنبال‌کنندگان دارد. به‌ویژه ویژگی‌هایی چون جذابیت، اعتبار، صداقت و تعاملات اجتماعی با مخاطبان از عواملی است که تأثیرات مثبت و مستقیمی بر تغییرات سبک زندگی افراد دارند. محتوای تولید شده مانند مشاوری‌های سبک زندگی، پیشنهادهای مد و بهبود سلامت، تغییرات در عادات غذایی، فعالیت بدنی و سلامت روانی افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. علاوه بر این انگیزه‌های فردی دنبال‌کنندگان، نظیر سرگرمی، یادگیری و بهبود فردی، به عنوان واسطه‌هایی در این تأثیرات عمل می‌کنند. به عبارت دیگر، تعاملات مثبت با اینفلوئنسرها و محتوای مرتبط با اهداف شخصی کاربران، به تغییرات مثبت در سبک زندگی می‌انجامد. محتوای تولید شده توسط اینفلوئنسرها با ضریب منفی (۰.۴۲۲-)، تأثیر منفی بر برخی از جنبه‌های سبک زندگی (مانند عادات غذایی، فعالیت بدنی و بهداشت روانی) دارد، در حالی که انگیزه‌های شخصی از قبیل سرگرمی و یادگیری، تأثیر مثبت دارند. شاخص‌های مناسب برازندگی مدل، از جمله $RMSEA = 0.047$ و $CFI = 0.931$ ، نشان‌دهنده کارایی مدل به طور کلی هستند. این شاخص‌ها

به‌ویژه در مدل‌های اجتماعی و رفتاری برای ارزیابی صحت فرضیه‌ها، کاربردی هستند. مطالعه هم‌راستا با پژوهش‌های خمیس^۱ (۲۰۱۷) و فریبرگ^۲ و همکاران (۲۰۱۱) تأیید می‌کند که ویژگی‌هایی همچون جذابیت، صداقت و اعتبار اینفلوئنسرها، نقشی کلیدی در تأثیرگذاری بر رفتار و سبک زندگی کاربران دارد. این ویژگی‌ها نه‌تنها اعتماد مخاطبان را جلب می‌کند، بلکه با ایجاد تعاملات شبه‌دوستانه، تغییرات رفتاری را تسریع می‌کنند. یافته‌ها نشان‌دهنده شباهت با تحقیقات دیوی^۳ (۲۰۱۴) است که انگیزه‌هایی مانند یادگیری و بهبود فردی به عنوان تسهیل‌کننده اثرات مثبت اینفلوئنسرها در تغییر سبک زندگی عمل می‌کنند.

همچنین یافته‌های پژوهش با تحقیقات گذشته‌ای که بر تأثیر مثبت اینفلوئنسرهای معتبر و صادق در بهبود سبک زندگی تأکید دارند، هماهنگی دارد (ر.ک: Ohanian, 1990; De Veirman et al., 2017). تأثیرگذاری مثبت جذابیت و صداقت اینفلوئنسرها، به‌ویژه در انتخاب رژیم غذایی و فعالیت بدنی، با نتایج تحقیقات مشابه، منطبق است. انگیزه‌های مختلف کاربران مانند نیاز به سرگرمی، یادگیری و توسعه فردی را می‌توان با نظریه استفاده و ارضا (ر.ک: Katz et al., 1973) توضیح داد. بررسی این انگیزه‌ها در تحقیقات مشابه نیز تأیید می‌کند که افراد اغلب به دنبال ارضای نیازهای شخصی هستند که اینفلوئنسرها به آنها پاسخ می‌دهند.

نتایج پژوهش مبنی بر اثر منفی محتوای اینفلوئنسرها بر سلامت روانی و افزایش استرس می‌تواند در تناقض با برخی مطالعات باشد که تأثیرات سازنده‌تری را گزارش کرده‌اند (ر.ک: Tiggemann, 2011; Fardouly & Vartanian, 2016). این تفاوت‌ها می‌توانند به دلیل زمینه فرهنگی و اجتماعی خاص ایران یا روش‌های متفاوت سنجش در مطالعات باشد.

یافته‌های پژوهش حاضر بیانگر آن است که تأثیر معنادار ویژگی‌های اینفلوئنسرها (مانند جذابیت، اعتبار و تعامل اجتماعی) بر تغییر سبک زندگی کاربران اینستاگرام - همان‌طور که در مطالعات پیشین ایرانی و بین‌المللی اشاره شده - مشاهده می‌شود. برای مثال، بسیاری از

1. Khamis
2. Freberg
3. Dewey

پژوهش‌های پیشین نیز به نقش مؤثر جذابیت و اعتبار اینفلوئنسرها در تغییر نگرش و رفتار پیروان اشاره داشته‌اند. نتایج این مطالعه با آنها همسویی دارد و نشان می‌دهد که تولید محتوا با محوریت سبک زندگی، مد و سلامت توسط اینفلوئنسرها می‌تواند بر مؤلفه‌هایی چون سلامت روان، عادات غذایی و بهداشت خواب، اثرگذار باشد.

همچنین با توجه به پیشینه تحقیقات داخلی و خارجی که بر نقش انگیزه‌های فردی کاربران و کارکرد واسطه‌ای آنها در تغییر سبک زندگی تأکید کرده‌اند، یافته‌های پژوهش حاضر، این نکته را تقویت می‌کند که پلتفرم‌های اجتماعی نه فقط ابزاری برای سرگرمی، بلکه بستری برای یادگیری و رشد فردی تلقی می‌شوند. به این ترتیب همسویی آشکاری بین نتایج این مطالعه و مطالعات مشابه مشاهده می‌شود. البته تفاوت‌هایی نیز دیده می‌شود؛ از جمله شدت اثرگذاری برخی از مؤلفه‌ها بسته به شرایط بومی و فرهنگی جامعه هدف (شهر تبریز) که می‌تواند زمینه انجام پژوهش‌های تطبیقی آینده را فراهم آورد.

با استفاده از نظریه «شناخت اجتماعی» (ر.ک: Bandura, 1986) می‌توان توضیح داد که افراد چگونه الگوهای رفتاری را از طریق اینفلوئنسرها یاد می‌گیرند و تقلید می‌کنند. نظریه «تعاملات شبه‌دوستانه» (ر.ک: Horton & Wohl, 1956) می‌تواند به چگونگی درک و پذیرش محتوای اینفلوئنسرها توسط فالوورها کمک کند. نظریه «استفاده و ارضا» تأیید می‌کند که کاربران به دلایل خاصی، مانند دستیابی به اطلاعات مورد نیاز، سرگرمی یا بهبود فردی، محتوای تولید شده توسط اینفلوئنسرها را دنبال می‌کنند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد محتوایی که با نیازهای اصلی کاربران هماهنگ‌تر باشد، به احتمال بیشتری می‌تواند تأثیرات بلندمدت مثبت در تغییر سبک زندگی بگذارد. طبق نظریه «شناخت اجتماعی» بندورا، افراد رفتارهایی را که از دیگران مشاهده می‌کنند، به‌ویژه از افراد معتبر و تأثیرگذار، تقلید می‌کنند. تأثیر محتوای اینفلوئنسرها بر عادات غذایی، فعالیت بدنی و حتی مصرف‌گرایی، در چهارچوب این نظریه قابل توضیح است. نقش تقویتی و بازتاب اجتماعی رفتارهای تقلیدشده در میان کاربران تبریزی، از نتایج تحقیق حاضر حمایت می‌کند. از منظر نظریه «تعاملات شبه‌دوستانه»^۱، احساس تفاهم و آشنایی کاربران با اینفلوئنسرها به تعاملات عمیق‌تری منتهی می‌شود که این خود روند پذیرش توصیه‌های رفتاری و تغییر سبک زندگی را تسریع

می‌کند. در این مطالعه، نقش تعاملات اجتماعی و قابلیت اشتراک‌گذاری شخصی به خوبی در قالب این نظریه تبیین شده است.

این تحقیق با تأکید بر نقش کلیدی اینفلوئنسرهای اینستاگرامی در تغییر سبک زندگی کاربران، مجموعه‌ای از تأثیرات مثبت و منفی کنترل‌نشده فضای مجازی را برجسته می‌کند. از یکسو، محتوای آموزشی و سرگرمی اینفلوئنسرها قادر است تغییرات مفیدی را در عادات غذایی، ورزش و توسعه فردی کاربران ایجاد کند. از سوی دیگر، بازنمایی استانداردهای غیرواقعی می‌تواند باعث افت سلامت روان و کاهش اعتماد به نفس کاربران شود.

از این‌رو پیشنهادهای سیاستی مبتنی بر یافته‌های پژوهش درباره تأثیر صفحات اینستاگرامی اینفلوئنسرها بر سبک زندگی کاربران ارائه می‌شود:

- آموزش و تقویت سواد رسانه‌ای: با توجه به تأثیر قوی و دوگانه اینستاگرام بر کاربران، آموزش سواد رسانه‌ای شامل نحوه نقد محتوای منتشر شده، شناسایی محتوای جعلی و استانداردهای غیر واقعی، ضروری است.
- حمایت از تولید محتوای بومی و مسئولانه:
- تسهیل دسترسی به منابع آموزشی دیجیتال
- حمایت از تعاملات مثبت و اجتماعی

منابع

- آجیلی، هادی و مهدی بیکی (۱۳۹۳) «کالبدشکافی سبک زندگی در جامعه سرمایه‌داری»، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانگری، سال چهارم، شماره ۱۳، بهار، صص ۳۵-۴۲.
<https://doi.org/10.22054/qccpc.2013.6086>.
- آزاد ارمکی، تقی و یحیی امامی (۱۳۸۳) «تشکیل حوزه عمومی و کفایت‌گویی عقلانی»، مجله جامعه‌شناسی ایران، سال پنجم، شماره ۱، بهار، صص ۴۲-۵۰.
<https://www.magiran.com/article/873506>.
- اباذری، یوسف و حسن چاوشیان (۱۳۸۱) «از طبقه اجتماعی تا سبک زندگی: رویکردهای نوین در تحلیل جامعه‌شناختی هویت»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰، صص ۷۱-۹۸.
https://jnoe.ut.ac.ir/article_10507.html.
- احمدی مرویلی، ناهید و حسن میرزاحسینی و نادر منیرپور (۱۳۹۸) «نقش سازمان شخصیت و سبک‌های دلبستگی در گرایش نوجوانان به رفتارهای خودآسیب‌رسان و خودکشی»، نشریه پژوهش توان‌بخشی در پرستاری، سال پنجم، شماره ۳، صص ۱۴-۲۲.
<http://ijrn.ir/article-1-449-fa.html>.
- استوری، جان (۱۳۸۹) مطالعات فرهنگی درباره فرهنگ عامه، ترجمه حسین پاینده، تهران، آگه.
- استیون، وایت (۱۳۸۰) خرد، عدالت و نوگرایی، ترجمه محمد حریری اکبری، تهران، قطره.
- اکبری، ابوالقاسم و مینا اکبری (۱۳۹۰) آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران، رشد و توسعه.
- اکرمی، نجمه و اذرمیدخت رضایی و حسین بقولی و سیامک سامانی (۱۴۰۰) «اثربخشی آموزش مبتنی بر تعهد و پذیرش بر خودتمایز یافتگی و سلامت اجتماعی در زنان سرپرست خانوار»، فصلنامه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، سال یازدهم، شماره ۴۱، صص ۱-۱۶.
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22285516.1399.11.41.1.5>.
- باکت، رابرت (۱۳۸۱) مصرف: معنا و کارکرد آن در جامعه، ترجمه خسرو صبری، تهران، شیرازه.
- باینگانی، بهمن و فهیم ایران‌دوست و سینا احمدی (۱۳۹۲) «سبک زندگی از منظر جامعه‌شناسی: مقدمه‌ای بر شناخت و واکاوی مفهوم سبک زندگی»، مجله مهندسی فرهنگی، شماره ۷۷، پاییز، صص ۷۰-۷۹.
- <https://lib.isfahan.ir/inventory/113/32123.htm>.
- بودریار، ژان (۱۳۹۴) جامعه مصرفی، اسطوره‌ها و ساختارها، ترجمه پیروز ایزدی، تهران، ثالث.
- بورديو، پی‌یر (۱۳۹۱) تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، ثالث.
- بهرامی، کمیل (۱۳۸۸) نظام، نظریه رسانه‌ها، تهران، کویر.
- پوریوسفی گلبه، عبدالعظیم و شهلا کاظمی‌پور و ایرج ساعی ارسی (۱۴۰۳) «عوامل مؤثر بر نفوذ شبکه‌های اجتماعی مجازی در بین دانشجویان»، تغییرات اجتماعی- فرهنگی، سال بیست‌ویکم، شماره ۸۰، صص ۹۵-۱۱۶.

<https://sanad.iau.ir/Journal/aukh/Article/1076956>.

جونز، آندرو (۱۳۹۱) نظریه پردازان جهانی شدن، ترجمه مسعود کرباسیان و هامایاک اودیسی یانس، تهران، چشمه.

حکیم شوشتری، میترا و حمید خانی پور (۱۳۹۳) «مقایسه خودآسیب رسانی و اقدام به خودکشی در نوجوانان: مرور نظام مند»، نشریه روان پزشکی و روان شناسی بالینی ایران، شماره ۷۶، بهار، صص ۵۹-۴۲.

<http://ijpcp.iums.ac.ir/article-1-2153-fa.html>.

حیدری نیا، علی و حسین سوری و محمد حیدری نیا و فاطمه حسین زاده حیدری (۱۳۹۴) بررسی رابطه باورهای دینی با سبک زندگی اسلامی در شهرستان زاهدان، همایش ملی هزاره سوم و علوم انسانی، شیراز.

خانیکی، هادی (۱۳۹۲) «جهانی شدن و ارتباطات؛ زمینه ها و چشم اندازهای نظری»، مطالعات راهبردی سیاست گذاری های عمومی، سال چهارم، شماره ۱۳، صص ۳۳-۶.

<http://ijpcp.iums.ac.ir/article-1-2153-fa.html>.

رحمان زاده، سید علی (۱۳۸۹) «کارکردهای شبکه های اجتماعی در عصر جهانی شدن»، مطالعات راهبردی، سال اول، پیش شماره اول، زمستان، صص ۲۵-۱۲.

https://sspp.iranjournals.ir/article_627.html.

رحمت آبادی، الهام و حبیب آقابخشی (۱۳۸۵) «سبک زندگی و هویت اجتماعی جوانان»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰، صص ۳۷-۳۰.

<http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2013-fa.html>.

ریتز، جورج (۱۳۹۳) نظریه جامعه شناسی، ترجمه هوشنگ نائی، تهران، نشرنی.

زارع شحنه، زینب و پریا مسیبی داریانی (۱۳۹۸) «رفتارهای خودآسیب رسان و احتمال خودکشی در نوجوانان: تأثیر عوامل شناختی و همسالان»، همایش ملی روان شناسی، تعلیم و تربیت و سبک زندگی، قزوین.

ساروخانی، باقر (۱۴۰۲) درآمدی بر دایره المعارف علوم اجتماعی، تهران.

سبحانی، سیده گیتی و هاجر فلاح زاده و حسین پورشهریار (۱۴۰۱) «پیش بینی گرایش به رفتارهای خودآسیب رسان در نوجوانان بر اساس سرمایه روان شناختی و عملکرد خانواده»، خانواده پژوهی، سال هجدهم، شماره ۴، صص ۷۷۵-۷۷۵.

<https://doi.org/10.48308/JFR.18.4.755>.

سودین ورنرو و تانکارد جیمز (۱۳۹۸) نظریه های ارتباطات در تحلیل رسانه های اجتماعی، تهران، دانشگاه تهران.

صمیم، رضا (۱۳۹۳) «نگاه انتقادی به پیشینه داخلی مطالعات جامعه‌شناختی بر روی سبک زندگی»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، سال هفتم، شماره ۱، صص ۱۴۶-۱۶۶.

https://www.jicr.ir/article_218.html.

طالبی‌پور، علی و مریم قادری (۱۳۹۴) «بررسی کیفیت و سبک زندگی به عنوان شاخص توسعه اقتصادی»، همایش ملی سبک زندگی، نظم و امنیت، زنجان، اردیبهشت ۱۳۹۴.

فدایی، مهدی (۱۳۹۵) «نسبت سبک زندگی و معنای زندگی در اندیشه آدلر»، دوفصلنامه پژوهش‌نامه سبک زندگی، سال دوم، شماره ۳، صص ۶۵-۷۶.

https://journal.manaviyat.ir/article_43957.html.

فینی‌زاده بیدگلی، محسن و افسانه مظفری و حسن خجسته و علی اکبر فرهنگی (۱۴۰۳) «نقش و ویژگی‌های اینفلوئنسرهای توئیتر در تصویر سازمانی»، فصلنامه علوم خبری، سال سیزدهم، شماره ۲، صص ۲۵-۳۶.

https://www.mjourncom.ir/article_200735.html.

قاسمی، محمدپویان و سید جمال‌الدین اکبرزاده جهرمی (۱۴۰۳) «گونه‌شناسی تولید محتوای اینفلوئنسرهای ایرانی در اینستاگرام»، مطالعات راهبردی ارتباطات، شماره ۱۲، صص ۷۵-۹۲.

https://rcc.soore.ac.ir/article_714209.html.

قاسمی، وحید و صمد عدلی پور و بدری برندگی (۱۳۹۵) «رابطه شبکه‌های اجتماعی فیس‌بوک با هویت جنسیتی در دانشجویان دانشگاه اصفهان»، رسانه و فرهنگ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

https://mediastudy.ihs.ac.ir/article_2401.html?lang=fa.

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰) عصر اطلاعات، ظهور جامعه شبکه‌ای، ترجمه احدعلی قلیان و افشین خاکباز، تهران، طرح نو.

کاظمی، فرشته و افسانه توسلی (۱۴۰۳) «تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر آگاهی زنان از سلامت جسمی خود»، رفاه اجتماعی، شماره ۹۲، صص ۱۱۷-۱۵۳.

<https://doi.org/10.32598/refahj.24.92.4302.1>.

کانرتون، پل (۱۳۹۳) جامعه‌شناسی انتقادی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، اختران.
کرمی، محمدتقی و شیما فرزادمنش (۱۴۰۲) «بازنمایی زنان اینفلوئنسر اینستاگرام از زندگی روزمره خانوادگی در دوران کرونا»، مطالعات فرهنگ-ارتباطات، سال بیست و چهارم، شماره ۶۲، صص ۴۰-۴۷.

https://www.jccs.ir/article_178970.html.

کلارک، دیوید (۱۳۹۶) جامعه مصرف‌گرای پسامدرن، تهران، علمی و فرهنگی.
کوزر، لیونیس (۱۳۹۳) زندگی و اندیشه‌های بزرگ جامعه‌شناسان، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، علمی.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸) تجدد و هویت شخصی در عصر نو، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نشرنی.
- محمدپور، احمد و اسدالله نقدی و بهزاد نادرزاد (۱۳۸۹) «تأثیر ماهواره بر هویت فرهنگی در کردستان ایران»، مجله فرهنگ و جامعه، شماره ۴، صص ۱۳۱-۱۵۶.
- معمار، ثریا و فاطمه قربانی (۱۳۹۲) «تجارب والدین دانش‌آموزان دختر در مورد آسیب‌های فرهنگی اینترنت»، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، شماره ۲۰، صص ۱۲۹-۱۵۳.
- https://cr.tribresearch.ir/article_23546.html.
- معمار، ثریا و صمد عدلی‌پور و فائزه خاکسار (۱۳۹۱) «شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت در ایران»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، سال اول، شماره ۴، صص ۴-۲۴.
- <https://doi.org/10.22059/jisr.2013.36574>.
- موقر، مرتضی و سعید امامقلی‌زاده و مینو صاحب‌الداری (۱۴۰۲) «بازاریابی تأثیرگذار: تأثیرات روان‌شناختی اینفلوئنسرهای شبکه‌های اجتماعی بر مصرف‌کنندگان»، تحقیقات بازاریابی نوین، سال سیزدهم، شماره ۳، صص ۲۳-۴۸.
- <https://doi.org/10.22108/nmrj.2023.137087.2873>.
- مولایی، محمدمهدی (۱۳۸۸) «انواع کاربران شبکه‌های اجتماعی»، ماهنامه دنیای کامپیوتر و ارتباطات، شماره ۸۷، صص ۳۲-۴۱.
- <https://www.magiran.com/article/785200>.
- مهدوی‌کنی، محمدسعید (۱۳۸۶) «مفهوم سبک زندگی در علوم اجتماعی»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۱، صص ۱۹-۲۳.
- http://www.jicr.ir/article_75.html.
- مهدی‌زاده، سید محمد (۱۳۸۹) نظریه‌های رسانه، تهران، همشهری.
- نصرتی‌نژاد، فرهاد و ایوب سخایی و حجت شریفی (۱۳۹۳) «مطالعه رابطه میزان و نوع استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان با پایبندی دینی در شهرستان گلپایگان»، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، سال شانزدهم، شماره ۳۶، صص ۹۳-۱۱۳.
- https://www.jwss.ir/article_12025.html.
- امیرحسین حق‌پرست و مهرداد نوابخش و عاصمه قاسمی (۱۴۰۲) «تحلیل جامعه‌شناختی بازنمایی سبک‌زندگی مصرف‌گرایانه در اینستاگرام»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، شماره ۶۱، صص ۴۶-۷۵.
- وولن، تورستین (۱۳۹۲) نظریه طبقات تن‌آسا، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران، نشرنی.
- Ball-Rokeach, S. J., & DeFleur, M. L. (1976) A dependency model of mass-media effects. *Communication Research*, 3(1), 3-21.
- <https://doi.org/10.1177/009365027600300101>.

- Esmailpour, M., Hasani, A., & Mohammadi, M. (2024) How social media influencers affect adolescents' dietary habits: A mixed method study. *Nutrition Journal*.
<https://doi.org/10.1186/s12937-024-00921-5>.
- Freberg, K., Graham, K., McGaughey, K., & Freberg, L. (2011) Who are the social media influencers? A study of public perceptions of personality. *Public Relations Review*.
<https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2010.11.001>.
- Jiménez-Castillo, D., & Sánchez-Fernández, J. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust. *Journal of Interactive Advertising*, 19(1), 58–73.
<https://doi.org/10.1080/15252019.2019.1565330>.
- Khamis, S., Ang, L., & Welling, R. (2017) Self-branding, 'micro-celebrity' and the rise of social media influencers. *Celebrity Studies*.
- Marwick, A. (2015) Instafame: Luxury selfies in the attention economy. *Public Culture*.
<https://doi.org/10.1080/19392397.2016.1218290>.
- Zhang, K. Z., Zhao, S. J., Cheung, C. M., & Lee, M. K. (2017). Examining the influence of online reviews on consumers' decision-making: A heuristic–systematic model. *Decision Support Systems*, 67, 78–89.
<https://doi.org/10.1016/j.dss.2014.08.004>.
- Zhao, Y., Li, X., & Huang, T. (2024) The influence of social media on health behaviors: A comprehensive review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*.
<https://doi.org/10.3390/ijerph21020198>.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره هفدهم، پاییز ۱۴۰۴: ۱۴۶-۱۱۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۸

نوع مقاله: پژوهشی

فرا تحلیل مطالعات تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی در ایران

* ژيلا پوريا

** تهمينه شاوردي

*** عاصمه قاسمي

چکیده

مشارکت سیاسی، یکی از شاخص‌های توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی، توسعه سیاسی و از ویژگی‌های جامعه مدنی است. شبکه‌های مجازی، نقش گسترده‌ای بر فرایند مشارکت سیاسی افراد دارند. در پژوهش حاضر، تحقیقات داخلی از سال ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲ درباره مشارکت سیاسی و شبکه‌های مجازی بررسی شده است. در این مسیر از روش فراتحلیل کمی استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تمامی مطالعات در سطح اطمینان ۹۹٪ معنادار هستند؛ به جز مطالعه خواجه سروری و نوربخش. اریب انتشار وجود دارد. میانگین اندازه اثر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر مشارکت سیاسی در مطالعات مورد بررسی، معادل ۰/۲۹۷ است. اندازه اثر برآورد شده در محدوده اطمینان است. بنابراین تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت

* دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

firozbahram919@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-4552-2023>

** نویسنده مسئول: دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

T.shaverdi@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-1855-6686>

*** استادیار گروه جامعه‌شناسی علوم اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

asemeh.ghasemi@srbiau.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-3119-1017>

سیاسی تأیید می‌شود. برآورد نقطه‌ای محاسبه‌شده مطابق با معیار کوهن، بیانگر اثر در حد کم رو به متوسط است. نتایج حاصل از آزمون، فرض ناهمگنی اندازه اثر در مطالعات اولیه را تأیید می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که ترس برخی حکومت‌ها از مشارکت سیاسی، توجیه‌پذیر است؛ زیرا شبکه‌های مجازی سبب آگاهی راستین بیشتر افراد جامعه شده، آنان را در قالب انجمن‌ها، گروه‌ها و جامعه مدنی شکل می‌دهد که مشارکت سیاسی را فرامی‌خواند و مشارکت سیاسی افراد، کنترل آنها را بر اعمال صاحبان منابع سیاسی، بیشتر می‌گرداند.

واژه‌های کلیدی: فراتحلیل، شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی، ایران، رفتار سیاسی.

مقدمه

مشارکت از مفاهیم کلیدی جامعه‌شناسی است که سابقه‌ای دیرینه دارد؛ کنشی جمعی، آگاهانه و داوطلبانه محسوب می‌شود که نتیجه آن، دخالت شهروندان در امور عمومی در سطوح مختلف است (عیسی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۹: ۹). مشارکت را نوعی کنش هدفمند در فرایند تعاملی بین کنشگر و محیط اجتماعی او در جهت نیل به هدف‌های معین تعریف کرده‌اند. از حیث مفهومی نیز مشارکت به معنای شراکت و همکاری در کاری یا حضور در جمع، گروه و سازمان برای بحث و تصمیم‌گیری، چه به صورت فعال و چه به صورت غیر فعال است. در مجموع جوهره اصلی مشارکت را باید در فرایند درگیری و تأثیرپذیری دانست (اشتریان و امیرزاده، ۱۳۹۴: ۸۳۰). مشارکت، ارتباط تنگاتنگی با جامعه مدنی دارد؛ انسان‌ها را به گفت‌وگو و شنیدن صدای دیگران را آسان می‌کند.

مشارکت سیاسی به عنوان یکی از انواع مشارکت از شاخص‌های توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی و توسعه سیاسی در کشورها به شمار می‌رود و از مصادیق حضور مردم در تعیین سرنوشت خود است. اگر از منظر جامعه‌شناسی سیاسی هم به آن نگاه کنیم، از ویژگی‌ها و مشخصه‌های جامعه مدنی است که در عین حال پدیده‌ای پیچیده با ابعاد و سطوح متفاوت است که ارتباط میان جوامع مدنی و جامعه سیاسی را عملی می‌کند (عیسی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۹: ۹).

مشارکت سیاسی که از آن به عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت‌بخش و مشروعیت‌بخش حکومت‌ها یاد می‌شود، تحت تأثیر عوامل و متغیرهای فراوانی شکل می‌گیرد؛ از جمله فعال بودن احزاب، تشکل‌های مردم‌نهاد، انجمن‌ها، گروهی محلی، سندیکاها، گردش آزاد اطلاعات و غیره در فضای حقیقی و مجازی. مشارکت، مقوله‌ای با پشتوانه‌ای قوی در عرصه‌های مختلف از جمله حیات سیاسی است که با رشد و گسترش آن، توسعه سیاسی محقق می‌شود و دوام و بقا می‌یابد. از تعاریف مطرح‌شده می‌توان این برداشت را نمود که فضای مشارکتی، سرشار از انگیزه و میل و رغبت کنشگران است که در قالب‌های عضویت و همکاری به منظور تأثیرگذاری، اصلاح و یا ایجاد تغییراتی در وضع موجود شکل می‌گیرد. بنابراین بستر انجمن‌های دولتی یا غیر دولتی، باشگاه‌ها، کانون‌های صنفی، احزاب، گروه‌های ایجادشده در شبکه‌های مجازی و یا کانال‌های این

شبکه‌ها، نوعی مسئولیت مشترک در سطوح محلی و ملی ایجاد می‌کند که در چنین فضاهایی به دور از هرگونه سلیقه و نظر شخصی و صنفی، تعارض‌ها و ستیزه‌ها، جای خود را به همکاری و تعاون می‌دهد و منجر به مردم‌سالاری شده، تصمیم‌ها بر مبنای اتفاق نظر جمعی گرفته می‌شود.

در این میان رسانه‌ها، چه سنتی و چه جدید، تأثیری بزرگ بر نقش مردم در سیاست دارند و بر رفتارهای سیاسی کنشگران همچون رأی‌دهی و بیان نظرها و ابراز عقیده، اثرگذارند. از سوی دیگر سیاسیون، حیاتشان را در گرو همین مشارکت‌ها و یا عدم آن می‌بینند. به همین دلیل هم تلاش می‌کنند تا با جریان‌سازی‌ها و حضور در شبکه‌های مجازی، ایفای نقش کنند و ارتباط چندسویه با کنشگران برقرار کنند و به‌نوعی در کنار آنها از طریق فضای مجازی به صورت افقی و نه عمودی قرار گیرند؛ ارتباطی که در رسانه‌های سنتی عمدتاً عمودی ترسیم شده است. امروزه می‌توانیم به حضور سیاست‌مداران در شبکه‌های اجتماعی مجازی اشاره کنیم که حتی اظهارات رسمی و بیانیه‌هایشان را نیز به دلیل سرعت در انتشار و نشر بی‌کم‌وکاست مطالب، این طریق را انتخاب می‌کنند. توییت‌های بسیار دونالد ترامپ، رییس‌جمهور اسبق ایالات-متحده و حتی دستگاه دیپلماسی امریکا، همچنین اظهارنظرهای دکتر محمدجواد ظریف در توییت‌ها از جمله مصادیق حضور سیاست‌مداران در فضای مجازی است (محمدی و دیگران، ۱۳۹۶: ۳).

در واقع می‌توان گفت که شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه اینترنت به لحاظ عمومیت یافتن در میان کاربران و با گستره وسیع جغرافیایی درون مرزهای ملی، به وسیله‌ای بی‌بدیل در عرصه ارتباطات تبدیل شده و زمینه‌های تأثیرگذاری خارج از کنترل دولت‌ها و نهادهای قدرت را در جوامع به وجود آورده است. شبکه‌های اجتماعی از مهم‌ترین وسایل موجود برای انتقال مفاهیم و مشارکت سیاسی محسوب می‌شوند و همه نظام‌های سیاسی در تلاش هستند آن را در اختیار گرفته، بر آن نظارت کامل داشته باشند و با آن، دیدگاه‌ها و نظرهای خود را به مردم منتقل کنند (شهرام‌نیا و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۰).

طبق آخرین نظرسنجی ملی مرکز افکارسنجی ایسنا در اسفند ۱۳۹۸، ۶۸ درصد افراد بالای هجده سال در ایران حداقل از یک شبکه اجتماعی استفاده می‌کنند، به طوری که ۵۱ درصد مردم عضو واتساپ، ۴۲ درصد عضو تلگرام و ۳۵ درصد عضو

اینستاگرام هستند. همچنین طبق آمار منتشر شده مرکز ملی فضای مجازی، میانگین استفاده از فضای مجازی در دنیا، چهار ساعت در روز است، در صورتی که این عدد در ایران، بالای هفت ساعت است (ر.ک: مرکز ملی فناوری مجازی، ۱۳۹۷).

توفیکچی در کتاب «تویتر و گاز اشک‌آور» بیان می‌کند که شبکه‌های اجتماعی مجازی برای جامعه مدنی دارای ظرفیت‌ها و چالش‌ها به صورت توأمان هستند. شبکه‌ها ضمن اینکه باعث بسیج فعالیت مدنی کاربران می‌شوند، در همان حال به دلیل ضعف شناخت آنها از شبکه‌ها و جامعه مدنی واقعی، باعث انحراف در مطالبات مدنی نیز می‌شوند (خانیکی و خجیر، ۱۳۹۷: ۴۳).

شبکه‌های اصلی مجازی، نقش گسترده‌ای را در دنیای امروز در حوزه‌های تولید و انتشار اخبار و اطلاعات ایفا می‌کنند که بر آیند آنها، کنشگری کنشگران در عرصه سیاسی و تصمیم‌گیری آنها برای مشارکت یا عدم مشارکت سیاسی است. این مقاله تلاش دارد تا با استفاده از روش فراتحلیل به مطالعه نتایج برخی از پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی بپردازد و به این پرسش پاسخ دهد که «آیا شبکه‌های اجتماعی مجازی، بر مشارکت سیاسی مردم ایران، تأثیرگذار هستند؟».

پیشینه تجربی

اریجینوا و پرسوس^۱ (۲۰۲۳)، مطالعه‌ای با عنوان «تعیین دستورکار برای گفتمان عمومی: بررسی تأثیر رسانه‌های اجتماعی بر مشارکت سیاسی در میان جوانان» انجام داده‌اند. این مطالعه، تأثیر رسانه‌های اجتماعی در مبارزات انتخاباتی و مشارکت سیاسی در میان جوانان نیجریه را روشن می‌کند. این مطالعه بر نظریه تنظیم دستورکار تمرکز کرده است تا کاربرد آن را در رسانه‌های اجتماعی آزمون کند. نتایج این مطالعه نشان داد که رسانه‌های اجتماعی در طول مبارزات انتخاباتی برای تبلیغ داوطلبان و احزاب سیاسی آنها به رأی‌دهندگان استفاده می‌شود. این مطالعه همچنین نشان داد که رسانه‌های اجتماعی تاحد زیادی در کارکرد برنامه‌ریزی خود درباره مسائل سیاسی در نیجریه به‌ویژه با شروع

رقابت برای انتخابات عمومی ۲۰۲۳، موفق بوده‌اند.

یافته‌های پژوهش توفیق و همکاران (۲۰۱۹) درباره «استفاده از رسانه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی در میان دانشجویان در پاکستان» نشان داد که دانشجویان از رسانه‌های اجتماعی برای آگاهی سیاسی استفاده می‌کنند و فعالیت‌های سیاسی آنلاین به‌شدت با آگاهی سیاسی و مشارکت‌های آنلاین سیاسی، ارتباط دارد. در مناطق روستای پاکستان، نسل‌های جوان در شبکه‌های اجتماعی، فعال هستند و در رویدادهای سیاسی آنلاین و آفلاین شرکت می‌کنند.

محمود و امین (۲۰۱۷) در پژوهش خود با عنوان «استفاده از شبکه‌های اجتماعی در مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه داکا» به این نتایج رسیدند که استفاده از فیس‌بوک آشکارا باعث افزایش آگاهی درباره فعالیت سیاسی دانشجویان در جریان‌های سیاسی، تجمعات و زنجیره‌های انسانی برای مطالبه حقوق سیاسی و اجتماعی می‌شود. البته ارتباط آنلاین، با انگیزه بخشیدن به دیگران در اقدامات سیاسی، ایجاد عضویت سیاسی و تماس با یک حزب سیاسی، ارتباط کمی دارد. در این پژوهش بر این مهم تأکید می‌شود که رسانه‌های اجتماعی باعث ایجاد فضای سیاسی شده‌اند و از برخی جنبه‌ها، تأثیر بیشتری در ایجاد نظر و مشارکت فعال در فعالیت‌های سیاسی دارد و فعالیت‌های آنلاین در شبکه‌های اجتماعی باعث افزایش مشارکت سیاسی آفلاین می‌شود.

الهی‌منش و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان «تأثیر فضای مجازی بر مشارکت سیاسی شهروندان جمهوری اسلامی ایران (شهر تهران)» به این نتیجه رسیدند که میزان استفاده از فضای مجازی با شرکت در انتخابات، رابطه معنادار منفی دارد، اما نوع استفاده از فضای مجازی با متغیر شرکت در انتخابات، رابطه مثبتی داشته است.

کاظمی‌زاده حیدر باغی و همکاران (۱۴۰۲) پژوهشی با عنوان «تأثیر راهبردهای مدیریت فضای مجازی بر مشارکت سیاسی شهروندان» انجام داده‌اند. هدف این مطالعه، بررسی تأثیر راهبردهای مدیریت فضای مجازی بر مشارکت سیاسی شهروندان است. نتایج پژوهش نشان داد که میزان مشارکت سیاسی ۸/۳ درصد شهروندان خیلی کم، ۱۷/۴ درصد کم، ۳۸/۳ درصد متوسط، ۲۱/۴ درصد زیاد و ۱۴/۸ درصد خیلی زیاد بوده است. به طور کلی مشارکت سیاسی شهروندان در حد متوسط است. راهبرد

محافظه‌کارانه و راهبرد تدافعی در مدیریت فضای مجازی، تأثیر معکوس بر مشارکت سیاسی شهروندان دارد و راهبرد تهاجمی و راهبرد رقابتی در مدیریت فضای مجازی، تأثیر مثبت بر مشارکت سیاسی شهروندان دارد.

پارملی (۲۰۱۴)، نقش توییت‌های سیاسی در دستور کار سیاسی را بررسی کرده و با رویکردی متفاوت به آن پرداخته است. وی دریافت که توییت‌های سیاسی سران، منجر به دستورهای کارسازی می‌شود و بر پوشش‌های خبری روزنامه‌نگاران، تأثیرات مستقیم (افشای زودتر از موعد اخبار و حواشی و جنجال‌سازی‌ها و...) و غیر مستقیم می‌گذارد؛ برای مثال از طریق دنبال کردن بحث‌هایی که مردم درباره یک توییت از سران سیاسی راه می‌اندازند. ضمن اینکه توییت‌های افرادی که رده‌ها و تخصص‌های دیگر نیز دارند، چنین تأثیراتی را می‌تواند داشته باشد.

پیرو و همکاران (۱۳۹۷)، تحلیل جامعه‌شناختی درباره نقش رسانه اجتماعی تلگرام، به‌مثابه حوزه عمومی در انتخابات دهمین دوره مجلس شورای اسلامی ایران انجام دادند. یافته‌ها نشان داد که رسانه اجتماعی مجازی (تلگرام) با تقویت حوزه عمومی سیاسی، رفتار و مشارکت سیاسی مردم در انتخابات دهمین دوره مجلس شورای اسلامی ایران را تحت تأثیر خود قرار داده است.

مهدی‌زاده طالشی و همکاران (۱۳۹۶) با پژوهشی کاربردی درباره نقش نرم‌افزار اجتماعی تلگرام در تبلیغات دوازدهمین دوره انتخابات ریاست‌جمهوری از منظر رأی-دهندگان با مراجعه به آرای استادان و صاحب‌نظران حوزه رسانه و جامعه‌شناسی، به مطالعه نرم‌افزار اجتماعی تلگرام پرداختند. نتایج تبیینی نشان می‌دهد که روابط یادشده، معنادار است: رابطه میان ویدئوهای تبلیغاتی تلگرام و شرکت در انتخابات (که گونه‌ای از مشارکت سیاسی است)، رابطه میان کارکردهای نرم‌افزار اجتماعی تلگرام و شرکت در انتخابات، رابطه میان جذابیت شعارها و تبلیغات نامزدها در تلگرام و شرکت در انتخابات، رابطه میان استفاده از نمادها و نشانه‌ها در تبلیغات کاندیدها و احزاب در تلگرام و شرکت در انتخابات، رابطه میان انتشار پیام‌های افراد صاحب نفوذ سیاسی در تبلیغات انتخاباتی در تلگرام و شرکت در انتخابات.

بنا بر یافته‌های همه مطالعات داخلی و خارجی، به‌ویژه خارجی بر یکی از انواع

رسانه‌های فضای مجازی مانند فیس‌بوک متمرکز شده‌اند و آن را بررسی کرده‌اند و تأثیر آنچه را در فیس‌بوک آمده، بر مشارکت سیاسی بررسی نموده‌اند. در میان کل پژوهش‌هایی که ارائه شده، نتیجه یکی از پژوهش‌ها این بوده است که میزان استفاده از فضای مجازی با متغیر شرکت در انتخابات، رابطه معنادار منفی داشته است. بدین صورت که این پژوهش، همگنی با پژوهش‌های ارائه‌شده دیگر ندارد. از سوی دیگر پژوهش‌های انجام‌شده، رسانه‌ها، فضا، نرم‌افزار، متن‌ها و... را به عنوان فضای مجازی در نظر گرفته‌اند و نقش آنها را بر مشارکت سیاسی، آگاهی سیاسی، دستورکار سیاسی و... سنجیده‌اند. بنابراین باید به ابعاد، اجزا و شاخص‌های فضای مجازی و مشارکت سیاسی، نگاه ویژه‌ای داشته باشیم و هر کدام را معنادار و به مثابه متن و متغیر در نظر بگیریم.

در پژوهش‌های ارائه‌شده، فراتحلیلی بر ارتباط این متغیرها و مطالعاتی که حول این ارتباط انجام شده باشد، صورت نگرفته است. پس مطالعه حاضر، نوآورانه بودن خود را به نمایش می‌گذارد؛ از آن جهت که فراتحلیلی از تمام مطالعاتی چون مطالعات ذکرشده در پیشینه است. در واقع پژوهش حاضر، مجموعه‌ای از نتایج پژوهش‌های مختلف را در بازه‌ای مشخص در نظر گرفته است و از ترکیب آنها می‌تواند آنچه بر این موضوع در سال‌های گذشته رفته، اطلاعاتی دقیق و کلی در قالبی کمی به دست آورد.

ملاحظات نظری

تعریف مشارکت سیاسی

فرهنگ انگلیسی آکسفورد، مشارکت را کنش یا واقعیت شرکت داشتن و سهم داشتن معنی نموده است.

اصطلاح مشارکت را به معنای سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یا گروهی شرکت‌جستن و با آن همکاری داشتن تعریف کرده‌اند. آلن بیرو، مشارکت را به معنای همکاری، شرکت یا حضور داشتن دانسته است. از دیدگاه او صرفاً حضور یک فرد در اجتماعی که برای بحث و تصمیم‌گیری درباره مسئله‌ای تشکیل شده است، می‌تواند به عنوان مشارکت داشتن تلقی شود؛ اما آنچه مهم است، عنصر آگاهی و رغبت در مشارکت است. (غفاری و نیازی، ۱۳۸۵: ۱۳۵-۱۳۹).

مشارکت سیاسی، دخالت فرد در سطوح مختلف فعالیت در نظام سیاسی است که از دخالت و وارد شدن، تا به دست آوردن یک منصب سیاسی را شامل می‌شود. راش در «دایره‌المعارف بین‌المللی علوم اجتماعی»، مشارکت سیاسی را فعالیت داوطلبانه اعضای جامعه در انتخاب رهبران و شرکت مستقیم و غیر مستقیم در سیاست‌گذاری عمومی می‌داند. در مواردی، مشارکت سیاسی فقط از طریق رأی دادن تحقق می‌یابد؛ اما در بسیاری موارد، بعضی قناعت می‌کنند و در تبلیغات سیاسی یا شرکت در احزاب به ایفای نقش می‌پردازند (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۵۲۲).

مشارکت سیاسی، فعالیتی داوطلبانه است که با آن، اعضای جامعه با انتخاب حکومتگران به طور مستقیم یا غیر مستقیم در شکل‌گیری سیاست عمومی، سهم می‌شوند. همچنین مشارکت سیاسی، اعمال شهروندان را در برمی‌گیرد، به طوری که تلاش می‌کنند سیاست و حکومت را تحت تأثیر قرار دهند (شهرام‌نیا و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۶). مشارکت، همکاری کردن و شرکت کردن به منظور گفت‌وگو کردن و در نهایت تصمیم‌گیری است و در عرصه سیاست، مشارکت به معنای حضور داشتن در این عرصه و حتی کسب مقامی سیاسی است.

تعریف شبکه اجتماعی

یک شبکه اجتماعی، ساختار متمرکز اجتماعی است که از گروه‌های فردی یا سازمانی تشکیل شده است. این گروه‌ها با یک یا چند نوع خاص از وابستگی به هم متصل می‌شوند (همان: ۲۲). شبکه‌های اجتماعی مجازی، شبکه‌هایی هستند که ارتباطات را تسهیل می‌کنند و جریان اطلاعات را درباره مطلوب بودن افراد بهبود می‌بخشند (همان: ۲۶).

شبکه‌های اجتماعی، اطلاعات را مبادله می‌کنند و این تبادل اطلاعات، ارتباطات بیشتر و بهتری را موجب می‌شود و موجبات تعلق بین افراد و وابستگی بین افراد را نیز فراهم می‌کنند.

نظریه‌های مشارکت سیاسی

مطالعاتی که دانیل لرنر انجام داده است، از مهم‌ترین مطالعات در حوزه مشارکت سیاسی است. این مطالعات به شروع تحقیقات دیگر هم کمک می‌کند. دانیل لرنر در اثر

کلاسیک خود با عنوان «گذر جامعه سنتی: نوسازی خاورمیانه» که حاصل تلاش در شش کشور در حال توسعه (ایران، ترکیه، لبنان، مصر، سوریه و اردن) است، نتیجه می‌گیرد که بین وجود و استفاده از وسایل ارتباط جمعی با مشارکت سیاسی و اجتماعی، رابطه معناداری وجود دارد. وی در تبیین علل مشارکت سیاسی، مدل خود را بر اساس طرح بسیج اجتماعی که برای اولین بار کارل دویچ آن را به کار برد، بیان می‌کند. بسیج اجتماعی در مطالعات دویچ بدین معنی یک فرایند تغییر بنیادی در مجموعه کل نظام سنتی در جهت یک جامعه مدرن است که شاخص‌های عمده آن، تحرک اجتماعی و پیدایش انسان نوگراست. لرنر بر این باور است که بسیج اجتماعی، زمانی در جوامع اتفاق می‌افتد که فرد در جامعه سنتی، آمادگی هم‌گرایی و ادغام با محیط‌های متفاوت را داشته باشد و افراد در جامعه، تغییرات روانی لازم را پیدا کرده باشند تا بتوانند خود را با آن تطبیق دهند. وی استنباط می‌کند که بسیج اجتماعی، زمانی گسترش می‌یابد که افراد، همدلی بالایی داشته باشند (ر.ک: رضایی، ۱۳۹۲).

لرنر معتقد است در جامعه‌ای که افراد با یکدیگر همدل هستند، تغییراتی را شاهد هستیم؛ تغییراتی از شکل و شمایل سنتی به مدرن. جامعه‌ای با چهره‌ای مدرن که برانگیزانندهٔ انسانی مدرن و ایجادکنندهٔ تحرکاتی اجتماعی است.

نظریه‌های شبکهٔ اجتماعی

با عنایت به نظریهٔ لرنر می‌توان گفت که شبکه‌های اجتماعی با توجه به کارکردی که دارند، این ظرفیت‌ها را ایجاد می‌کنند که مخاطبان روابط همدلانه خود را با زندگی مدرن و تغییرات منطبق کرده، با استفاده از رسانه‌های جدید، ارتباطات دوسویه و چندسویه ایجاد کنند و بر حوزه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی تأثیرگذار باشند.

از دیدگاه پاتنام، شبکه‌های رسمی ارتباطات و مبادلات در همهٔ جوامع وجود دارند. وی شبکه‌های اجتماعی را نوعی سرمایه اجتماعی می‌داند که هرچه در یک جامعه گسترده‌تر و بیشتر باشند، اعتماد افراد و پیوند آنها بیشتر شده، به همکاری با یکدیگر روی می‌آورند. در نتیجه به کنشگری با یکدیگر پرداخته، در جهت منافع کلی مشارکت می‌کنند. از سوی دیگر، لرنر هم در نظریهٔ خودنوسازی بر این باور است که در جامعهٔ مدرن، انسان نوگرا به صحنه می‌آید که انعطاف‌پذیری بیشتری دارد و بدین جهت امکان

بسیج اجتماعی و همکاری متقابل و مشارکت فراهم می‌گردد. بنابراین نظریه‌هایی که پاتنام و دانیل لرنر مطرح کرده‌اند، بر رابطه میان شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی تأکید می‌کنند؛ آنچه پژوهش حاضر به دنبال انجام فراتحلیل آن و در واقع ترکیب نتایج حاصل از پژوهش‌های پیرامون آن است.

نظریه‌های شبکه اجتماعی و مشارکت سیاسی

رابرت پاتنام در نظریه خود «شبکه اجتماعی»، رابطه میان شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی را به خوبی تبیین کرده است. از دیدگاه او، شبکه‌های رسمی ارتباطات و مبادلات در هر جامعه‌ای اعم از مدرن و سنتی، فئودالی یا سرمایه‌داری و... وجود دارد. وی شبکه‌های اجتماعی را یکی از اشکال ضروری سرمایه‌های اجتماعی می‌داند. هرچه این شبکه‌ها در جامعه‌ای متراکم‌تر باشد، احتمال بیشتری وجود دارد که شهروندان بتوانند در جهت منافع متقابل همکاری کنند. پاتنام، شبکه‌های اجتماعی را به دو قسمت تقسیم می‌کند: ۱- شبکه‌های افقی مساوات‌طلب در قالب مشارکت‌های مدنی (انجمن‌ها، باشگاه‌ها و...) که خاستگاه دو مؤلفه دیگر است. ۲- شبکه‌های عمودی یا انحصارطلب که فاقد توان برقراری اعتماد و هنجارهای همیاری است (پاتنام به نقل از: اشتریان و امیرزاده، ۱۳۹۴: ۸۲۷).

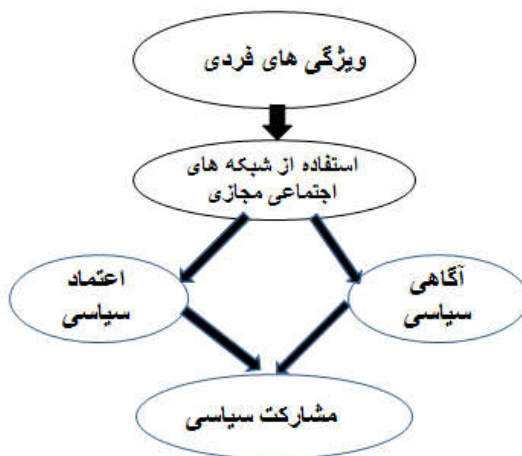
شبکه‌های افقی انبوه، باعث تقویت همکاری درون‌گروهی می‌شوند. آنها با دور زدن شکاف‌های طبقاتی، همکاری گسترده‌تری پدید می‌آورند. پاتنام، شبکه عمودی یا سلسله‌مراتبی را فاقد توان برقراری اعتماد و همکاری اجتماعی می‌داند؛ زیرا جریان اطلاعات در شبکه عمودی نسبت به شبکه افقی، شفاف و مؤثر نیست. همچنین هنجارهای معامله متقابل و مجازات مربوط به تخلف از آنکه مانع فرصت‌طلبی می‌شود، در شبکه‌های عمودی برای مقامات عالی‌رتبه، کمتر وضع شده و کمتر اجرا می‌شود (عبدالله‌نژاد، ۱۳۹۵: ۴۸). به نظر پاتنام، سرمایه‌های اجتماعی کمک می‌کنند که همدلی، همکاری و هم‌فکری بین افراد صورت گیرد. یکی از اقسام این سرمایه‌های اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی هستند و این شبکه‌های اجتماعی، افراد را به سمت مشارکت در گروه‌ها و تصمیم‌گیری‌های گروهی سوق می‌دهند.

از منظر پاتنام، در جوامعی که شبکه‌ای عمل می‌کنند، افرادی که مشارکت

اجتماعی و سیاسی نداشته باشند، به حاشیه می‌روند. نهاد و سازمان‌های مدنی و اجتماعی در جامعه شبکه‌ای، قدرت اصلی و واقعی را در دست دارند؛ زیرا شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی حتی در جوامع با قدرت مطلقه، مشروعیت و قدرت دولت را زیر سؤال خواهند برد و کنش‌کنشگران فردی را با اهمیت خواهند ساخت (پاتنام، ۱۳۸۰؛ به نقل از: ابراهیمی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۷۱). به نظر وی، آن چیزی که سبب بالا رفتن میزان مشارکت می‌شود، اعتماد است که همکاری‌های اجتماعی و تعاونی را سبب می‌شود. او بر این باور است که شبکه‌های مدنی سبب می‌شوند که هنجارهای محکمی شکل گیرد و در کنار آن، اعتماد اجتماعی به وجود آید و همکاری، هماهنگی و ارتباطات بیشتر شده، معضل کنش جمعی نیز ممکن شود.

بنابراین ویژگی‌های شبکه‌های اجتماعی، معطوف به کنش است. شبکه اجتماعی در واقع توانایی گسترش کنش است و آن را غنی می‌سازد؛ منبع کنش اجتماعی است و نیز محمل و حاصل آن است. شبکه اجتماعی از درون رابطه متقابل اجتماعی به وجود آمده و بی‌حضور دیگران، امکان وجود ندارد. شبکه اجتماعی، جزئی از ساختار رابطه است. بهبود عملکرد شبکه اجتماعی در یک رابطه، باعث پدید آمدن حسن‌نیت و اعتماد متقابل شده، همگرایی ذهنی و انسجام را تقویت می‌کند. بنابراین رشد شبکه‌های اجتماعی، فرصت‌هایی را برای کنشگران پدید می‌آورد که توانمندی‌های فردی خود را ارتقا بخشیده، احتمال موفقیت خود را افزایش می‌دهند. در واقع ضعف شبکه‌های اجتماعی، هزینه‌ای بر کنش‌ها تحمیل می‌کند که یا مانع آن شده یا کنش‌های موجود را با مشکل روبه‌رو می‌کند (عبدالله‌نژاد، ۱۳۹۵: ۴۹).

زمانی که افراد جامعه رابطه برقرار می‌کنند، از دل کنش‌های متقابلشان، شبکه‌های اجتماعی مجازی سر بیرون می‌آورد و خود جایگاه و بستری می‌شود برای ساخت کنش‌های اجتماعی. از درون همین کنش‌های اجتماعی است که عملکردها و توانمندی‌های افراد، مجال بروز می‌یابد و رشد کنش‌های اولیه و در نتیجه شبکه‌های اجتماعی مجازی وابسته به آن را موجب می‌شود.

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش

روش پژوهش

پژوهش حاضر با توجه به اهداف و ماهیتش از روش فراتحلیل بهره گرفته است. فراتحلیل، روشی است که به شناسایی منابع و ارزشیابی نتایج پژوهش‌ها، ترکیب نتایج پژوهش‌های انتخاب‌شده و مقایسه آنها با یکدیگر و ارزشیابی نتایج فراتحلیل به‌منظور کاهش خطا می‌پردازد. با این روش می‌توان نتایج پژوهش‌ها را با یکدیگر ترکیب کرد و روابط تازه‌ای را میان پدیده‌های اجتماعی کشف کرد. مطالعه حاضر از نظر هدف، کاربردی است و از آنجا که روش فراتحلیل را برگزیده است و با توجه به ماهیت داده‌هایش در زمره پژوهش‌های کمی قرار می‌گیرد. واحد مطالعه در فراتحلیل، پژوهش و یا مطالعه قبلی است.

فرا تحلیل از چند مرحله تشکیل شده است: ۱- تعریف موضوع پژوهش: موضوع این پژوهش، بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی کاربران است. ۲- جمع‌آوری مطالعات و تحقیقاتی که درباره موضوع مورد نظر انجام شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر، کلیه پژوهش‌های انجام‌شده در ایران با موضوع مشابه تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی کاربران است. راهبردهای جست‌وجوی

مقالات بدین صورت است:

۱. استفاده از کلیدواژه‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی، تلگرام، اینستاگرام، توئیتر، فیس‌بوک، مشارکت سیاسی
۲. پایگاه‌های اطلاعاتی مورد استفاده برای جست‌وجوی مقالات شامل پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پرتال جامع علوم انسانی، بانک اطلاعات نشریه‌های کشور^۱، پایگاه مجلات تخصصی نور^۲ و سیویلیکا^۳ است. و برای پایان نامه‌ها سامانه گنج بود.

ملاک‌های درون‌گنجی ورود به فراتحلیل

۱. مقالات فارسی‌زبان چاپ‌شده در مجله‌های علمی - پژوهشی داخل کشور که متن کامل آنها در دسترس بود.
۲. مقالات چاپ‌شده سال‌های ۱۳۸۸-۱۴۰۲.
۳. تحقیقاتی که داده‌های کافی را برای محاسبه اندازه اثر در اختیار محقق قرار می‌دهند.
۴. در این مطالعه، منظور از ابعاد شبکه‌های اجتماعی مجازی، اینستاگرام، تلگرام، توئیتر و فیس‌بوک است که مورد پژوهش قرار گرفتند و در نتیجه مقالاتی در این بررسی شرکت داده شدند که موارد یادشده را گزارش کرده بودند.

ملاک‌های برون‌گنجی

۱. مقالاتی که با روش کیفی انجام شده بودند، از فراتحلیل حذف شدند.
 ۲. مقالاتی که بر اساس سياهه ارزیابی نقادانه، امتیاز قابل قبول را کسب نکردند، حذف شدند.
 ۳. مطالعاتی که علی‌رغم روش پیمایش، ضرایب همبستگی و ضرایب رگرسیونی را مطرح نکردند، حذف شدند.
- با استفاده از کلیدواژه‌های «مشارکت سیاسی»، «شبکه‌های اجتماعی مجازی»، «فیس‌بوک»، «توئیتر»، «اینستاگرام» و «تلگرام» در پایگاه‌های علمی مورد استفاده، ۴۷

عنوان مقاله و پایان‌نامه استخراج شد. پنج پایگاه اطلاعاتی یادشده، مقالات چاپ‌شده (متن کامل مقالات) از سال ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲ را نمایه و گردآوری کرده بودند. بر همین اساس در این مطالعه، مقالات چاپ‌شده از سال ۱۳۸۸ به بعد بررسی شد. در مرحله بعد، مقالات تکراری به‌دست‌آمده از مطالعه حذف شد و سپس با مطالعه عناوین و چکیده‌های به‌دست‌آمده، مقاله‌هایی که معیار ورود به مطالعه را داشتند، انتخاب و تعداد چهارده عنوان مقاله، مجاز به ورود به فراتحلیل شد. تحلیل داده‌ها با نرم‌افزار CMA2 (نرم‌افزار جامع فراتحلیل و محاسبه اندازه اثر) انجام شد.

یافته‌های پژوهش

در این بخش ابتدا با استفاده از مرور نظام‌مند یا سیستماتیک مختصات پژوهشی مقالات و پایان‌نامه‌های انجام‌شده در قالب جداول آماری و تحلیل‌های توصیفی ارائه‌شده و سپس با استفاده از روش فراتحلیل به بررسی اندازه اثر مطالعات پرداخته می‌شود.

جدول ۱- مختصات پژوهش‌های انجام‌شده درباره ارتباط
مصرف شبکه‌های اجتماعی مجازی و مشارکت سیاسی

عنوان مقاله	نویسندگان	سال	نشریه	جامعه آماری	حجم نمونه	اندازه اثر
نقش شبکه‌های اجتماعی در مشارکت سیاسی دانشجویان (مورد مطالعه: انتخابات ریاست‌جمهوری یازدهم)	سهراب‌زاده	۱۴۰۰	پایان‌نامه	دانشجویان دانشگاه ایلام	۳۸۰	۰/۴۶۱
تبیین تأثیر تلگرام بر رویکرد مشارکت سیاسی (مطالعه موردی: دانشگاه اصفهان)	مرادی‌فر و همکاران	۱۳۹۷	رسانه	دانشجویان دانشگاه اصفهان	۳۷۵	۰/۳۸۸
نحوه تأثیر رسانه‌های جمعی در مشارکت سیاسی شهروندان تهرانی	خواجه سروری و نوربخش	۱۳۹۷	جستارهای سیاسی معاصر	شهروندان تهرانی	۶۰۰	۰/۰۴۰

۳۸۶	۰/۳۴۶-	فصلنامه علمی - پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد شوشتر	۱۳۹۷	الهی‌منش و همکاران	تأثیر فضای مجازی بر مشارکت سیاسی شهروندان جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: شهر تهران)
۳۸۴	۰/۱۲۰-	افراد بالای ۲۰ سال ساکن تهران	۱۳۹۴	اشتریان و امیرزاده	بررسی تأثیرات شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی (مطالعه موردی: شهر تهران)
۳۸۴	۰/۶۴۳	مردم استان ایلام	۱۳۹۹	امینی و همکاران	مطالعه عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت سیاسی مردم استان ایلام
۲۷۸	۰/۵۶	کارکنان وزارت کشور استان فارس	۱۳۹۹	ابولی و همکاران	تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر رویکرد و مشارکت سیاسی کارکنان وزارت کشور (مطالعه موردی: انتخابات دوره دوازدهم ریاست‌جمهوری)
۱۸۸	۰/۴۰	کلیه دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه اصفهان	۱۳۹۱	هرسیج و همکاران	بررسی مصرف رسانه‌ای با مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه اصفهان
۳۸۶	۰/۱۱	شهروندان تهرانی	۱۳۹۷	بیات	استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و نرم‌افزارهای پیام‌رسان و رابطه آن با مشارکت سیاسی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه سوره)
۳۷۰	۰/۴۱۳	دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی	۱۳۹۵	عبداللهی نژاد و همکاران	رسانه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی در انتخابات رابطه استفاده از فیس‌بوک، تلگرام و اینستاگرام و مشارکت سیاسی دانشجویان در

					انتخابات هفتم اسفند ۱۳۹۴
۰/۳۵	۶۰۰	دانشجویان دانشگاه تهران	مطالعات فرهنگ ارتباطات	۱۳۹۳	عدلی پور و همکاران
۰/۶۳۱	۳۰۰	دانشجویان دانشگاه‌های دولتی تهران	دانشگاه خوارزمی	۱۳۹۸	خردمند
-۰/۲۴۰	۳۸۴	دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	۱۳۹۷	بهشتی
۰/۵۳۵	۴۰۸	زنان ۱۸- ۴۵ ساله شهر تهران	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	۱۳۹۶	عزیزی

بر آورد اندازه اثر

اندازه اثر یا قوت یافته‌های علمی (ر.ک: Ortega, 2011)، مقیاسی است که درباره هر تحقیق به کار می‌رود و فراتحلیل را امکان‌پذیر می‌سازد. به عبارت دیگر اندازه اثر، نتایج تحقیقات مختلف را در قالب مقیاس عددی اثربخش نشان می‌دهد و سنجش اندازه اثر باید به نحوی صورت گیرد که در بین تحقیقات مختلف قابل مقایسه باشد.

جدول ۲- اندازه اثر شبکه‌های اجتماعی مجازی و مشارکت سیاسی

تحقیق	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	سطح معناداری	Z	نتیجه
سهراب زاده	۰/۴۶۱	۰/۳۷۸	۰/۵۳۷	۰/۰۰۰	۹/۶۸۱	تأیید
مرادی‌فر و همکاران	۰/۳۸۸	۰/۲۹۸	۰/۴۷۱	۰/۰۰۰	۷/۸۹۷	تأیید
خواجه سروری و نوربخش	۰/۰۴۰	-۰/۰۴۰	۰/۱۲۰	۰/۳۲۸	۰/۹۷۸	رد
الهی‌منش و همکاران	-۰/۳۴۶	-۰/۴۳۱	-۰/۲۵۵	۰/۰۰۰	-۷/۰۶۳	تأیید
اشترینان، امیرزاده	-۰/۱۲۰	-۰/۲۱۷	-۰/۰۲۰	۰/۰۱۹	-۲/۳۵۴	تأیید
امینی و همکاران	۰/۶۴۳	۰/۵۸۰	۰/۶۹۸	۰/۰۰۰	۱۴/۸۹۸	تأیید
ابولی و همکاران	۰/۵۶	۰/۴۷۴	۰/۶۳۶	۰/۰۰۰	۱۰/۴۹۴	تأیید
هرسیج و همکاران	۰/۴۰	۰/۲۷۲	۰/۵۱۴	۰/۰۰۰	۵/۷۶۲	تأیید
بیات	۰/۱۱	۰/۰۱۰	۰/۲۰۸	۰/۰۰۰	۲/۱۶۱	تأیید
عبداللهی‌نژاد و همکاران	۰/۴۱۳	۰/۳۲۵	۰/۴۹۴	۰/۰۰۰	۸/۴۱۴	تأیید
عدلی‌پور و همکاران	۰/۳۵	۰/۲۷۸	۰/۴۱۸	۰/۰۰۰	۸/۹۲۹	تأیید
خردمند	۰/۶۳۱	۰/۵۵۸	۰/۶۹۵	۰/۰۰۰	۱۲/۸۰۶	تأیید
بهشتی	-۰/۲۴۱	-۰/۳۳۳	-۰/۱۴۴	۰/۰۰۰	-۴/۷۹۹	تأیید
عزیزی	۰/۵۳۵	۰/۴۶۲	۰/۶۰۱	۰/۰۰۰	۱۲/۰۱۷	تأیید

واریناس و اندازه اثر مطالعات بررسی شد. مطابق با یافته‌های جدول بالا، تمامی مطالعات در سطح اطمینان ۹۹٪ معنادار هستند؛ به جز مطالعه خواجه سروری و نوربخش (۱۳۹۷). بزرگ‌ترین مقدار اندازه اثر مربوط به مطالعه امینی و همکاران (۱۳۹۹) و کوچک‌ترین اندازه اثر مربوط به پژوهش بیات (۱۳۹۷) است.

اندازه‌های اثر یادشده، بیان‌کننده این است که شبکه‌های اجتماعی مجازی نه تنها به عنوان ابزار ارتباطی، بلکه به عنوان سازوکارهای تأثیرگذار اجتماعی و تا حدی مؤثر از سطح فردی تا سطح ساختاری گسترش یافته‌اند.

نمودار کیفی

ارزیابی سوگیری ناشی از انتشار مطالعات چاپ‌شده و عدم انتشار پژوهش‌های چاپ‌نشده از جمله موارد اساسی در فراتحلیل است؛ زیرا خطای یادشده موجب مخدوش

شدن اعتبار نتایج فراتحلیل خواهد شد (نیازی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴۶). برای ارزیابی اینکه «آیا فرا تحلیل تحت تأثیر ارب انتشار قرار دارد یا خیر»، رایج‌ترین روش، استفاده از نمودار قیفی است. در این روش، فرض (H_0) بیانگر متقارن بودن نمودار و عدم سوگیری انتشار و فرض خلاف آن (H_1) نشان‌دهنده عدم تقارن نمودار قیفی و سوگیری انتشار است.

مطالعات یادشده از نظر میانگین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و مشارکت سیاسی تاحدی از پراکندگی برخوردارند و اندازه اثر آن برای نقاط نزدیک به میانگین، دقت چندانی ندارد. بنابراین ارب انتشار وجود دارد. وجود ارب انتشار با اندازه اثر بالا می‌تواند نشان‌دهنده تأثیر شبکه‌های مجازی بر مشارکت سیاسی باشد.

همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار

جدول ۳- نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار

شاخص آماری	مقدار ضریب کندال tau	Z-Value	سطح معنی‌داری P-Value یک دامنه	سطح معنی‌داری P-Value دو دامنه
نتایج	۰/۳۵۵	۲۰/۶۳۶	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰

مطابق با اطلاعات جدول بالا، مقدار تائو کندال بی، برابر با ۰/۳۵۵ است که می‌توان بیان نمود که این رابطه، معنادار است و فرض صفر مبنی بر تقارن نمودار قیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید نمی‌شود و سوگیری انتشار وجود دارد. بنابراین تأثیر شبکه‌های مجازی بر افزایش مشارکت سیاسی کاربران، نقش بسزایی ایفا می‌کنند؛ از آن جمله: دسترسی به اطلاعات و آگاهی سیاسی، شکل‌گیری هویت جمعی، همبستگی‌های سیاسی در شبکه‌های مجازی و افزایش انگیزه برای مشارکت سیاسی هرچه بیشتر و نیز تولید محتوای سیاسی از سوی کاربران و کاهش موانع ساختاری در جوامعی که مشارکت سیاسی با محدودیت‌هایی مواجه است. بنابراین شبکه‌های مجازی و تأثیر آنها می‌تواند موانع را دور زده، بستر مناسبی را برای کنش و مشارکت سیاسی فراهم کند.

مدل اثرات تصادفی

زمانی از این مدل استفاده می‌شود که در نتایج آزمون، ناهمگنی مشاهده شود (ر.ک: لی، ۲۰۱۰). در این مدل، محقق به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا به طور کلی تدبیر

آزمایشی، سودمند واقع می‌شود؟ مدل اثرات تصادفی، هرچند نیرومندی کمتری نسبت به مدل اثرات ثابت دارد، اجازه تعمیم‌پذیری مطالعاتی را که در نمونه نیست، نمی‌دهد (ر.ک: نیازی و دیگران، ۱۳۹۵).

جدول ۴- اندازه اثر مطالعات رابطه میان شبکه‌های اجتماعی مجازی و مشارکت سیاسی

رابطه میان شبکه‌های اجتماعی مجازی و مشارکت سیاسی	تعداد مطالعات	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	Z-value	P-value
-	۱۴	۰/۲۹۷	۰/۱۱۸	۰/۴۵۷	۳/۱۹۴	۰/۰۰۱

محاسبات آماری نشان می‌دهد که میانگین اندازه اثر، استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر مشارکت سیاسی در مطالعات مورد بررسی، معادل ۰/۲۹۷ است. بر این اساس که اندازه اثر برآورد شده در محدوده اطمینان است، بنابراین تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی تأیید می‌شود. برآورد نقطه‌ای محاسبه‌شده مطابق با معیار کوهن، بیانگر اثر در حد کم رو به متوسط است. بنابراین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌تواند کمی بر مشارکت سیاسی اثرگذار باشد. همچنین مدل اثر تصادفی بیان می‌دارد که اثر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی قابل تبیین است و این تأثیر تا حدی بازتابی از تحولات ارتباطی، فضای دیجیتال، فرهنگ سیاسی و ساختارهای قدرت و محدودیت‌های نهادی قرار دارد.

جدول ۵- مدل کوهن، نظام تفسیر اندازه اثر ناشی از فراتحلیل

اندازه اثر	R	D
کم	۰.۱	۰.۲
متوسط	۰.۳	۰.۵
زیاد	۰.۵	۰.۸

مفروضه همگنی

یکی از مفروضات اصلی در فراتحلیل، تحلیل همگنی (H0) و ناهمگنی (H1) مطالعات است. با توجه به این مورد که تفاوت وزن‌ها در مدل اثرات ثابت، بالا و در مدل اثرات تصادفی، پایین است و علاوه بر آن در علوم اجتماعی عموماً فرض می‌شود که

اندازه اثر در جوامع مختلف، متفاوت است و یا به عبارتی ناهمگنی وجود دارد، با توجه به نتایج تقریباً یکسان و معناداری هر دو مدل، بعد از برآورد اندازه اثر با مدل تصادفی، آشکار شد که استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی اندازه اثر کم رو به متوسطی بر مشارکت سیاسی دارد. نتایج حاصل از آزمون نشان می‌دهد که با اطمینان ۹۹٪ فرض صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات انجام‌شده رد می‌شود و فرض ناهمگنی اندازه اثر در مطالعات اولیه تأیید می‌گردد.

جدول ۶- مفروض همگنی

متغیر	مقدار آزمون Q	درجه آزادی df	سطح معنی‌داری P-Value	i-squer
شبکه‌های اجتماعی مجازی	۶۳۸.۵۴۴	۱۳	۰/۰۰۰	۹۷/۹۶۴

آماره Q، معیاری برای پراکندگی کل موجود در اندازه‌های اثر یا پراکندگی بین گروهی است؛ اما دو نقطه‌ضعف اساسی دارد. اولین نقطه‌ضعف عبارت است از اینکه به تعداد مطالعات وابسته است و اگر تعداد دو برابر شود، این آماره نیز دو برابر خواهد شد. نقطه‌ضعف دوم عبارت است از اینکه مقیاس آن با مقیاس اندازه اثر، متفاوت است. این آماره، مقدار مطلق نیست، بلکه نسبتی بین واریانس مشاهده‌شده و خطای درون مطالعات است.

نتایج جدول در ارتباط با مطالعات مشارکت سیاسی بیانگر آن است که مقدار $Q = 638.544$ است و همچنین مقدار $P = 0.000$ است. با توجه به اینکه در سطح اطمینان ۹۵ درصد، سطح معنی‌داری از میزان خطا (۵ درصد) کوچک‌تر است، فرضیه صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات، رد شده، فرضیه مقابل مبنی بر ناهمگنی مطالعات پذیرفته می‌شود؛ یعنی میان اثرهای به‌دست‌آمده، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین مجذور I، شاخص دیگری است که ناهمگنی مطالعات را نشان می‌دهد و هرچه ضریب این مقدار به صد نزدیک‌تر باشد، بیانگر ناهمگنی مطالعات است. بر اساس نتایج مجذور I، ۹۷ درصد از تغییرات کلی مطالعات به ناهمگنی آنها مربوط است. بنابراین محقق ملزم به

استفاده از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج است. به عبارت دیگر این آزمون بیانگر آن است که مطالعات مربوط به رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و مشارکت سیاسی به لحاظ ویژگی‌ها و مختصات با یکدیگر متفاوت هستند و ملزم به استفاده از متغیر تعدیل‌گر به جهت شناخت محل تفاوت و واریانس مطالعات هستیم.

ناهمگنی در مطالعات، تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی را یکسان نشان نمی‌دهد و تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارند. از جمله اطلاع‌رسانی و آگاهی سیاسی و دسترسی سریع و گسترده به دیدگاه‌های سیاسی و آشنایی با مسائل روز و با جریان‌های سیاسی و نیز هویت‌یابی و همبستگی اجتماعی و تعلق به گروه‌های سیاسی برای مشارکت سیاسی، به‌ویژه جنبش‌های اعتراضی و مطالبه‌گر، بسیج سیاسی و سازمان‌دهی به‌ویژه در شرایطی که رسانه‌های رسمی محدود هستند، حائز اهمیت است؛ زیرا کاربران با بیان دیدگاه‌های سیاسی خود و با تولید محتوا، ضمن شکل دادن به گفتمان عمومی، مشارکت سیاسی غیر رسمی فراهم می‌آورند که این مشارکت شامل فعالیت‌های داوطلبانه، حمایت از جنبش‌ها و حتی نقد ساختارها است. این نکته نباید از نظر پنهان بماند که تأثیرگذاری شبکه‌های اجتماعی مجازی بر رفتار و نگرش سیاسی می‌تواند با الگوهای خاص، محتوای خاصی را برجسته کند و بر نگرش سیاسی کاربران تأثیرات گاه مثبت و گاه منفی را ایجاد کند.

نتیجه‌گیری

شبکه‌های اجتماعی مجازی، تأثیراتی بر عملکرد کنشگران در سیاست و اساساً رفتار سیاسی و فرهنگ سیاسی آنها دارند. در این زمینه تحقیقات متعددی در ایران و جهان صورت گرفته است.

نتایج پژوهش، ما را به این باور می‌رساند که شبکه‌های اجتماعی مجازی قادر به تعیین میزان مشارکت سیاسی مردم هستند. به عبارتی تبلیغات آنها و برنامه‌های دیگری که موجبات تحریک افکار عمومی را فراهم می‌کند، می‌تواند مردم را نسبت به برخی موضوعات حساس و نسبت به برخی دیگر بی‌توجه گرداند و بدین طریق مردم را به مشارکت یا عدم مشارکت فراخواند و بدین گونه به طور غیر مستقیم بر توسعه فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه تأثیر بگذارد. از سوی دیگر شبکه‌های مجازی ممکن است در

صحت و درستی اخبار و گزارش‌ها دست‌کاری کرده، آنها را تغییر دهند و ضد و نقیض کرده، به مردم جامعه تحویل دهند. فضای مجازی به صورتی گسترده در عین حال که به افراد قدرت می‌دهد، می‌تواند قدرت آنها را در زمینه انتخاب و تصمیم‌گیری، محدود کند.

در واقع مشارکت سیاسی، یکی از سرمایه‌هایی است که افراد جامعه باید از آن برخوردار باشند تا بتوانند بر عملکرد سیاست‌مداران و حاکمان تأثیر بگذارند و یکی از طرقی که دستیابی به این سرمایه را فراهم می‌گرداند، شبکه‌های اجتماعی مجازی است که با انعکاس گسترده هر آنچه در قالب سیاسی اتفاق می‌افتد کدها و رمزهایی را به دست مردم می‌دهد و آنها را از انفعال بیرون کشیده، به کنشگران سیاسی تبدیل می‌کند. کنشگرانی که قادرند با عملکردها، رفتارها، فرهنگ و آگاهی‌شان، تأثیرگذار باشند. از این‌رو وقتی فضای توسعه و گسترش فرهنگ سیاسی کنشگران فراهم می‌شود، جامعه، قله‌های پیشرفت را سریع‌تر پشت سر می‌گذارد. از این‌رو مطالعات مختلف بررسی‌شده که چهارده عنوان است، نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی مجازی در حد متوسط رو به کم بر مشارکت سیاسی، تأثیرگذار هستند.

پاسخ این سؤال که «آیا تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی در مطالعات یکسان بوده است» نشان می‌دهد که این تأثیر، یکسان نیست و تحت تأثیر عوامل مختلف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی قرار دارد و تفاوت‌های نسلی و منطقه‌ای تأثیر شبکه‌های مجازی را بر مشارکت سیاسی ممکن است محدودتر نماید. همچنین در این فراتحلیل، عواملی که باعث تفاوت در اندازه اثر مطالعات شده، ناشی از ترکیبی از عوامل روش‌شناختی، زمینه‌ای و نظری است که تفاوت در تعریف و سنجش متغیرها، نوع شبکه‌های مجازی، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و نوع طراحی پژوهشی و روش تحلیل، حجم نمونه، سال انجام مطالعه، اریب انتشار و سوگیری‌های پژوهشی که حاوی اطلاعات ارزشمندی است، به ما کمک می‌کند تا الگوهای پیچیده‌تری از تأثیر شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی به دست آوریم و گاهی به جای یک پاسخ قطعی به فهم چندلایه و تطبیقی دست یابیم.

رابط پاتنام در نظریه خود، شبکه‌های افقی را مدنظر قرار می‌دهد. نتایج پژوهش

حاضر با نظر پاتنام، همخوانی دارد. بر اساس نظریه وی، شبکه‌های اجتماعی مجازی با تقویت سرمایه اجتماعی افقی، زمینه‌ساز افزایش مشارکت سیاسی شهروندان شده‌اند. این مشارکت از طریق اعتماد متقابل روابط برابر و کنشگری جمعی در شبکه‌های مجازی شکل گرفته است. بنابراین شبکه‌های مجازی را می‌توان به عنوان فضای تأثیر گذاردن مشارکت سیاسی در جامعه مدرن تحلیل کرد. لرنر نیز شبکه‌های اجتماعی را بر مشارکت سیاسی تأثیرگذار می‌داند. پژوهش حاضر نیز به چنین نتیجه‌ای ختم شده است. همچنین نتایج این پژوهش با نتایج اریجینوا و پرسوس^۱ (۲۰۲۳)، توفیق و همکاران، در پاکستان، همچنین محمود و امین در داکا و مطالعه پیرو و همکاران (۱۳۹۷) و مهدی‌زاده طالشی و همکاران (۱۳۹۶) همخوانی دارد. بدین ترتیب فضای مجازی با فراهم کردن بستر حضورهای مختلف، تا حدی مجالی برای گسترده‌تری انتخاب، اعتماد به رسانه و انتخاب حزب و نماینده سیاسی را فراهم می‌کند.

منابع

- ابراهیمی، شهرز و داود نجفی و رضا محمود اوغلی و زهرا صادقی نقدعلی (۱۳۹۲) «رابطه شبکه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان»، نشریه راهبرد، شماره بیست و دوم، شماره ۶۶، صص ۲۶۳-۲۸۴.
- ابولی، عابدین و علی محمد حقیقی و غفار زارعی (۱۳۹۹) «تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر رویکرد و مشارکت سیاسی کارکنان وزارت کشور (مطالعه موردی: انتخابات دوره دوازدهم ریاست جمهوری)»، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال سوم، شماره ۱، صص ۹۰۰-۹۲۲.
- <https://doi.org/10.30510/psi.2021.319114>.
- اشترینان، کیومرث و محمدرضا امیرزاده (۱۳۹۴) «بررسی تأثیرات شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مشارکت سیاسی (مطالعه موردی: شهر تهران)»، سیاست، سال چهل و پنجم، شماره ۴، صص ۸۲۵-۸۴۱.
- <https://doi.org/10.22059/jpq.2015.055946>.
- الهی‌منش، محمدحسن و طاهره قدیری و هادی فرجامی کیا (۱۳۹۷) «تأثیر فضای مجازی بر مشارکت سیاسی شهروندان جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: شهر تهران)»، علوم اجتماعی شوشتر، سال دوازدهم، شماره ۴، صص ۲۴۷-۲۷۲.
- امینی، سلام و مصطفی کواکبیان و طهمورث شیرینی (۱۳۹۹) «مطالعه عوامل اجتماعی موثر بر مشارکت سیاسی مردم استان ایلام»، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، شماره ۱۱، صص ۲۱۵-۲۴۳.
- <https://doi.org/10.30510/psi.2020.1176981>.
- بهشتی، یاسر (۱۳۹۷) مطالعه تطبیقی نقش تلویزیون و شبکه‌های اجتماعی مجازی در مشارکت سیاسی مسالمت‌آمیز و غیرمسالمت‌آمیز دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم ارتباطات، دانشکده ارتباطات و رسانه، دانشکده صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.
- بیات، مصطفی (۱۳۹۷) استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و نرم‌افزارهای پیام‌رسان و رابطه آن با مشارکت سیاسی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه سوره)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد ارتباطات گرایش تبلیغ، دانشکده علوم ارتباطات، دانشگاه سوره.
- پانتام، روبرت (۱۳۸۰) دموکراسی و سنت‌های مدنی، محمدتقی دلفروز، روزنامه سلام، تهران.
- پیرو، فریبرز و ابراهیم متقی و مهرداد نوا بخش (۱۳۹۷) «تحلیل جامعه‌شناختی نقش رسانه اجتماعی تلگرام به‌مثابه حوزه عمومی در انتخابات دهمین دوره مجلس شورای اسلامی ایران (مطالعه موردی: تهران)»، نشریه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، دوره پنجم، شماره ۱۲، صص ۲۱۳-۲۴۵.
- <https://doi.org/1022080/ssi.1970.2188>.

خانیکی، هادی و یوسف خجیر (۱۳۹۷) «رسانه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی، فراتحلیل مشارکت سیاسی کاربران رسانه‌های اجتماعی»، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، شماره پیاپی ۴۱، زمستان، صص ۱۰۱-۱۲۸.

<https://doi.org/10.22035/isih.2019.3122.3422>.

خردمند، جمشید (۱۳۹۸) بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی (با تأکید بر تلگرام) بر مشارکت در انتخابات ریاست‌جمهوری ایران در دوره دوازدهم (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه‌های دولتی تهران)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم سیاسی، به راهنمایی دکتر مهدی براتعلی‌پور، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی.

خواجه سروری، غلامرضا و سید مسعود نوربخش (۱۳۹۷) «نحوه تأثیر رسانه‌های جمعی در مشارکت سیاسی شهروندان تهرانی»، سال نهم، شماره ۲، صص ۵۵-۸۱.

<https://doi.org/1030465/cps.2018.3406>.

رضایی، حسین (۱۳۹۲) «نظریه‌های مشارکت سیاسی با رویکرد انتخابات»، فصلنامه مطالعات انتخابات، سال دوم، شماره ۵-۶، صص ۱۵-۲۴.

ساروخانی، باقر (۱۳۷۰) «مدل‌های علی»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۵، صص ۹-۳۲.

سهراب‌زاده، امیدعلی (۱۴۰۰) نقش شبکه‌های اجتماعی در مشارکت سیاسی دانشجویان (مورد مطالعه: انتخابات ریاست‌جمهوری یازدهم)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه پیام نور، مرکز سنجند.

شهرام‌نیا، امیرمسعود و حوا ابراهیم‌پور و رضا محمود محمود اوغلی و مجید ملکان (۱۳۹۶) «سنجش تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر مشارکت سیاسی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه مازندران)»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست‌وهشتم، شماره ۱، صص ۱۹-۳۲.

<https://doi.org/10.22108/jos.2017.21248>.

عبداللهی‌نژاد، علیرضا و جواد صادقی و ابوذر قاسمی‌نژاد (۱۳۹۵) «رسانه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی در انتخابات رابطه استفاده از فیس‌بوک، تلگرام و اینستاگرام و مشارکت سیاسی دانشجویان در انتخابات هفتم اسفند ۱۳۹۴»، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، سال دوم، شماره ۵، صص ۳۴-۷۵.

عدلی‌پور، صمد و وحید قاسمی و رضوان قصابی و نقی طاهری (۱۳۹۳) «تأثیر استفاده از شبکه اجتماعی فیس‌بوک بر اعتماد و مشارکت سیاسی جوانان»، مطالعات فرهنگ-ارتباطات، سال پانزدهم، شماره ۲۸، صص ۷-۳۴.

<https://doi.org/20.1001.I.2008870,1393,1528.7.3>.

عزیزی، یاسمن (۱۳۹۶) نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در میزان مشارکت سیاسی زنان (مطالعه موردی: زنان ۱۸ تا ۴۵ ساله ساکن شهر تهران)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم ارتباطات، استاد راهنما دکتر علی رضا حسینی پاک دهی، دانشکده علوم ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبایی.

<https://gaxj.Iraxdoc.ac.ir>.

عیسی‌نژاد، امید و سید جواد امام جمعه زاده، رضا محمود اوغلی (۱۳۸۹) «بررسی رابطه میان دین‌داری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه اصفهان»، نشریه پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۱، صص ۷-۳۴.

<https://doi.org/10.22034/psj.2011.8894>.

غفاری، غلامرضا و محسن نیازی (۱۳۸۵) جامعه‌شناسی مشارکت، تهران، نزدیک. کاظمی‌زاد حیدرباگی، علیرضا و حسین احمدی سفیدان و عزیز جوان پور هروی و احسان شاکری (۱۴۰۲) «تأثیر راهبردهای مدیریت فضای مجازی بر مشارکت سیاسی شهروندان»، مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، دوره هفتم، شماره ۲۶، صص ۱۸۵-۲۱۸.

<https://doi.org/10.51547/issk.7.26.2526>.

محمدی، ایوب و امیر حسین یآوری و محمد جوانمرد (۱۳۹۶) «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در ایجاد بحران‌های اجتماعی»، فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی، سال نوزدهم، بهار، صص ۱-۲۳.

<https://doi.org/10.5247/Pok.19.1.1301310>.

مرادی‌فر، سعیده و علی امیددی محمد علی بصیری (۱۳۹۷) «تبیین تأثیر تلگرام بر رویکرد مشارکت سیاسی (مطالعه موردی: دانشگاه اصفهان)»، فصلنامه علمی رسانه، دوره بیست‌ونهم، شماره ۲، صص ۱۰۵-۱۲۶.

<https://doi.org/10.10227/80.1397.29.2.5.7>.

مرکز ملی فناوری مجازی (۱۳۹۷).

majazi.ir (1397).

مهدی‌زاده طالشی، سید محمد و سید محمد و اقبال خالدیان و مهراوه فردوسی (۱۳۹۶) «نقش نرم‌افزار اجتماعی «تلگرام» در تبلیغات دوازدهمین دوره انتخابات ریاست‌جمهوری از منظر رأی‌دهندگان»، مطالعات رسانه‌های نوین، شماره ۱۰، صص ۱-۳۹.

<https://doi.org/10.22054/CS.2017.22793.247>.

هرسیج، حسین و رضا محمود اوغلی، محمودرضا رهبر قاضی و هادی عباس‌زاده باقی (۱۳۹۱) «بررسی رابطه مصرف رسانه‌ای با مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه اصفهان»، پژوهش‌های ارتباطی، سال نوزدهم، شماره ۲، صص ۱-۲۴.

<https://doi.org/10.22082/cr.2012.23363>.

- Arijeniwa, Nwaoboliatedeji. Precious, Emeke (2023), Setting agenda for public discourse: Examining the impact of social media on political participation amongst Nigerian youth, International Journal of Arts, Humanities and Management Studies , 10 (1), Pp 36-53.
- Kvale, j. (2003) "Qualitative Research Methods with a Focus on Research Interviews.
- Ortega, l. (2011) discussion of effect size or the strength of scientific findings in research.
- Mahmud, A .& Amin, R (2017) Use of social Networking Media in political participation: A study on Dhaka university students .Sociology and Anthropology 5 (6): do I: 10 .13189/sa.2017.050607.
- Parmelee , J. H. (2014). The agenda-building function of political tweets .New Media and society ,16(3),434-450.
- Taufiq, Ahmad & Aima, Alvi, & Muhammad, ittefaq (2019) The use of social Media on political participation among university students: An analysis of survey results from rural Pakistan. First published July 17, 2019.

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره هفدهم، پاییز ۱۴۰۴: ۱۷۳-۱۴۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

آسیب‌شناسی آثار اجتماعی و فرهنگی نظام رتبه‌بندی معلمان: مورد مطالعه: معلمان استان خوزستان

زهره درویشی*

چکیده

هدف مقاله حاضر، ارزیابی طرح رتبه‌بندی معلمان از منظر اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی است، تا ضمن شناسایی تأثیرات مثبت و منفی، راهکارهای تعدیلی ارائه شود. جامعه مورد مطالعه، معلمان استان خوزستان هستند که مشمول این طرح شده‌اند. داده‌ها از طریق مصاحبه و مطالعات اسنادی جمع‌آوری شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که تأثیرات منفی اجتماعی شامل: رقابت ناسالم و تضعیف روابط همکاری، تمرکز بر مستندسازی به جای آموزش، ایجاد احساس ناکامی و بی‌عدالتی، فشار روانی ناشی از ارزیابی و مستندسازی است. در مقابل، تأثیرات مثبت اجتماعی عبارتند از: بهبود کیفیت آموزش و یادگیری، بهبود انگیزه و تعهد شغلی، تأثیر مثبت بر احساس شخصی و توسعه حرفه‌ای مستمر. از جنبه فرهنگی، تأثیرات منفی شامل خدشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای است. تأثیرات مثبت فرهنگی نیز شامل ارتقا و بهبود فرهنگ یادگیری و ارزش‌های شایستگی‌محور احصا شدند. در بُعد اقتصادی، تأثیرات منفی شامل افزایش هزینه‌های آموزشی است، در حالی که افزایش حقوق و مزایا، استقرار نظام پرداخت مبتنی بر شایستگی از تأثیرات مثبت اقتصادی به شمار می‌روند. نتایج نشان می‌دهد که اجرای نظام رتبه‌بندی بدون توجه به تمامی ابعاد و چالش‌ها، نمی‌تواند مؤثر باشد. از این‌رو رویکردی جامع، علمی و واقع‌بینانه، با تأکید بر

* دانشجوی دکتری رفاه تعاون اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

zdarvishi@ut.ac.ir

<https://orcid.org/0009-0000-7899-3186>

عدالت، شفافیت، توسعه حرفه‌ای و رضایت معلمان، برای موفقیت این طرح، ضروری است.

واژه‌های کلیدی: آموزش و پرورش، رتبه‌بندی معلمان، توسعه حرفه‌ای معلمان، کیفیت آموزشی و ارزیابی تأثیرات اجتماعی.

مقدمه

یکی از بدیهی‌ترین اهداف در نظام‌های آموزشی، رشد همه‌جانبه در توان بالقوه و استعداد های افراد است. معلمان نقطه آغاز هر تحولی هستند و با دانش و مهارتی که کسب می‌کنند، می‌توانند محیط مدارس را به فضای رشد و بالندگی مبدل نمایند. نگاه‌داشتن شأن و منزلت معلم و تأمین آرامش روحی و معیشتی او، شرط بقا، پیشرفت و مبنای توسعه پایدار کشور است. بر این اساس آموزش و پرورش بر اساس سند تحول بنیادین مکلف به تدوین نظام رتبه‌بندی حرفه‌ای معلمان شده است (حاجی‌بابایی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۲)؛ زیرا رتبه‌بندی معلمان، یکی از سیاست‌های مهم آموزشی و راهبردی قوی برای بهبود بخشیدن به آموزش دانش‌آموزان در راستای پیشرفت تحصیلی آنان است.

رتبه‌بندی معلمان بر اساس صلاحیت‌های چندگانه شامل: شایستگی عمومی (ویژگی‌های شخصیتی افراد)، شایستگی تخصصی (تسلط بر فرایند و برآیند دانش تخصصی، دستاوردها، خلاقیت و نوآوری‌های علمی، توانایی تفکر علمی و انجام پژوهش)، شایستگی حرفه‌ای (به‌کارگیری تلفیقی دانش و نگرش مهارت، عملکرد رقابتی در موقعیت آموزشی و پرورشی) و شایستگی تجربه که شامل مجموعه توانمندی‌ها و مهارت‌هایی است که معلم حین کار به دست آورده و خود را ارتقا می‌دهد و مرتبط با شغل معلمی است. از این‌رو با توجه به اهمیت آموزش و یادگیری، معلم با کیفیت بالا، به عنوان مجری آموزش و عامل تأثیرگذار بر یادگیری دانش‌آموزان، به یکی از اهداف مهم سیاست‌های آموزشی در قرن ۲۱ تبدیل شده است (Mangiante, 2011: 47).

تمام تلاش نظام‌های آموزشی برتر جهان بر گزینش و استخدام نیروی انسانی باکیفیت است و استفاده از شاخص‌های توسعه‌ی حرفه‌ای و تخصصی را هنگام استخدام به کار می‌گیرند و معتقد هستند که بعد از استخدام، نظام رتبه‌بندی معلمان اهمیت زیادی ندارد؛ چون عقیده دارند که رقابت بین معلم‌های خوب معنا ندارد، زیرا هنگام استخدام، سختگیری زیادی کرده‌اند. در کشورهای شرق آسیا نظیر ژاپن، چین، تایوان و کره جنوبی، تمام تلاش نظام‌های آموزشی در به کار گرفتن مهارت‌ها و توسعه حرفه‌ای هنگام گزینش و استخدام است. نظام ارزیابی در طول سال تحصیلی انجام می‌گیرد که تأثیری در حقوق آنان ندارد یا تأثیر بسیاری کمی دارد و با استفاده از ارزیابی می‌توانند از برخی از مزایا را

مانند مرخصی‌های تشویقی و فرصت‌های بیشتر برای پیشرفت حرفه‌ای کسب کنند (ر.ک: نامداری و پاک‌نظر، ۱۳۹۹).

در چند سال اخیر، یکی از مسائل مهم در حوزه آموزش و پرورش و تعلیم و تربیت کشور، مسئله رتبه‌بندی معلمان است. رتبه‌بندی طبق دیدگاه مسئولان وزارت آموزش و پرورش، فرایندی است که منجر به ارتقای کیفیت در آموزش و پرورش می‌شود؛ هدف اصلی طرح رتبه‌بندی معلمان، ارزیابی معلمان در راستای بهبود تدریس و به تبع آن، بهبود نتایج آموزشی دانش‌آموزان است؛ زیرا معتقدند که با شاخص‌های ارزیابی، معلمان برای ارتقای توانمندی‌های خود نیازمند کسب برخی از صلاحیت‌ها هستند و همین امر همکاری و رقابت سالم بین معلمان را برای ارتقای شایستگی‌ها خود فراهم کرده، علاوه بر آن موجب افزایش حقوق آنان خواهد شد. اما با اجرایی شدن طرح، نه تنها تحولی در کیفیت نظام آموزشی به وجود نیامده است، بلکه شاهد برخی پیامدهای منفی نظیر کاهش انگیزه، پایین آمدن کرامت و منزلت معلمان و همچنین درگیر شدن معلمان برای کسب رتبه بالا باعث شده است که از رسالت اصلی خود باز بمانند. همچنین از آنجا که هیچ‌یک از افراد شامل طرح، در تدوین فرم‌ها و فرایندها دخیل نبوده‌اند، باعث نارضایتی در بین معلمان شده است (ر.ک: قاضی میرسعید، ۱۴۰۲).

طی سال‌های اجرای طرح رتبه‌بندی معلمان، مطالعات محدودی درباره موفقیت یا عدم موفقیت آن انجام شده است. از آنجا که شناخت پیامدهای اجرای یک اقدام سیاستی یا برنامه‌ای به متولیان امر برای ارزیابی آن کمک شایانی می‌کند، بنابراین شناخت روشمند این پیامدها، مسئله مهمی است.

ارزیابی تأثیر اجتماعی، شاخه‌ای از علوم اجتماعی است که فراهم‌کننده دانش لازم برای تحلیل منظم و پیشاپیش تأثیرات اقدام، برنامه، پروژه یا تغییر سیاست پیشنهادی در کیفیت زندگی روزمره افراد و اجتماعاتی است که محیطشان تحت تأثیر است. تأثیرات (با اثرها و پیامدهای) اجتماعی به تغییراتی اشاره دارد که اقدام پیشنهادی در سطح اجتماعی یا فردی به بار می‌آورد و شیوه زندگی، کار، تفریح و روابط افراد با یکدیگر، نحوه برآوردن نیازهایشان و به طور کلی شیوه انطباقشان به عنوان اعضای جامعه را تغییر می‌دهد (برج، ۱۳۸۹: ۲۶).

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی از آن‌رو حائز اهمیت است که هر طرح، سیاست

و از جمله قانون نظام رتبه‌بندی معلمان، تأثیراتی مثبت و منفی بر جامعه هدف و اجتماعات پیرامونی خود برجای می‌گذارد. بی‌توجهی به این موضوعات می‌تواند منجر به بروز تأثیرات نامطلوب اجتماعی شود. همین امر نیاز به انجام ارزیابی تأثیرات اجتماعی را در سیاست یادشده ضروری می‌سازد. مسئله اصلی مقاله حاضر این است که تأثیرات مثبت و منفی ناشی از اجرای این اقدام شناسایی شده، با ارائه راهکارهای تعدیلی، زمینه برای کاهش پیامدهای منفی و تقویت پیامدهای مثبت اجتماعی و فرهنگی و... فراهم شود. پرسش‌های اصلی پژوهش حاضر عبارتند از: تأثیرات اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی طرح رتبه‌بندی معلمان کدامند؟ ماهیت، دامنه، انواع و ابعاد این تأثیرات به چه صورت بوده است؟ سناریوهای احتمالی ناشی از تأثیرات کدامند؟ مجموعه اقدامات جبرانی و تعدیلی آن چیست؟

مبانی نظری

تعاریف مختلفی از ارزیابی تأثیرات اجتماعی وجود دارد. «هنک بکر» ابتدا ارزیابی تأثیر را «فرایند شناسایی تأثیرات آتی یک فعالیت جاری یا پیشنهادشده» تعریف می‌کند و به‌تبع آن، «اتا» را یکی از زیرشاخه‌های «ارزیابی تأثیر» و فرایند شناسایی تأثیرات آتی یک فعالیت جاری یا پیشنهادشده بر افراد، سازمان‌ها و نظام‌های اجتماعی کلان می‌داند (فاضلی، ۱۳۹۶: ۷۵).

وسترن و لینچ نیز تعریفی بسیار خلاصه ارائه کرده‌اند: «تحلیل تأثیر اجتماعی، ارزیابی تأثیرات سیاست‌های مختلف است». به عقیده ایشان، هر فرایند سیاست‌گذاری شامل چهار مرحله است: ۱- صورت‌بندی سیاست‌های مختلف و جایگزین یکدیگر؛ ۲- انتخاب یک سیاست برای اجرا؛ ۳- اجرای سیاست انتخاب‌شده؛ ۴- ارزیابی و اصلاح. ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ابزاری برای مرحله دوم است. هرچند در مرحله چهارم نیز از آن استفاده می‌شود.

تعریفی دیگر از ارزیابی تأثیرات اجتماعی ارائه شده است که علاوه بر آنچه تاکنون تشریح شد، یکی دیگر از ابعاد مهم این مفهوم را نشان می‌دهد. طبق این تعریف،

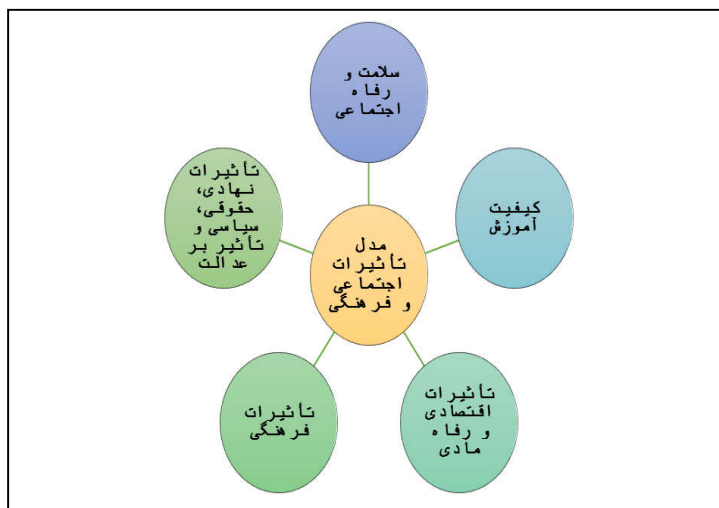
«ارزیابی تأثیرات اجتماعی... نوعی خاص از ارزیابی اجتماعی در جهت تشخیص تأثیرات پروژه‌های خاص و تعیین راهبردهای «غلبه بر» یا «حذر کردن از» این تأثیرات است. اما با هدف پاسخ گفتن به پنج دسته پرسش انجام می‌شود: ۱- چرا، چه زمانی، در چه مکانی و چه تأثیراتی در اثر انجام یک اقدام توسعه‌ای برنامه‌ریزی شده رخ می‌دهند؟ ۲- چه کسانی از این رخدادهای تأثیر می‌پذیرند؟ ۳- چه کسانی از این رخدادهای نفع می‌برند و چه کسانی زیان می‌بینند؟ ۴- با اعمال گزینه‌های اقدام متفاوت و انتخاب‌های متفاوتی که پیش‌رو است، چه چیزی تغییر می‌کند؟ ۵- چگونه می‌توان تأثیرات ناخوشایند ناشی از اقدامات توسعه‌ای را حذف یا تعدیل کرد و تأثیرات مثبت آنها را افزود (فاضلی، ۱۳۹۶: ۷۶-۷۷).

وان شوتن معتقد است که بسیاری از آنچه با عنوان تأثیرات اجتماعی در مطالعات اتم بررسی شده و می‌شود، تنها تغییرات هستند و تبدیل آنها به تأثیر، به ساختار اجتماع میزبان تغییرات و نوع ارزش‌گذاری آنها از سوی این اجتماع بستگی دارد (همان: ۹۳). برای هرگونه بحث درباره تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها باید به این نکته توجه داشت که نظام‌های اجتماعی به طور کلی در حال تغییر هستند و بدون اعمال هر اقدام توسعه‌ای نیز دچار برخی عوارض و آسیب‌ها می‌شوند. بنابراین بسیار مهم است که محققان اتم بتوانند میان تأثیرات ناشی از تغییرات تدریجی جامعه و تأثیرات مستقیم ناشی از اقدامات توسعه‌ای، تمایز قائل شوند. محققان هنگام مواجه شدن با چنین وضعیت‌هایی باید بتوانند سازوکارهای علی برآمده از اقدام توسعه‌ای را که سبب شده‌اند تأثیراتی بر محیط ایجاد شود یا تأثیرات ناشی از تغییرات تدریجی جامعه، شدیدتر شود، شناسایی کنند. این کار بسیار اهمیت دارد؛ زیرا در بسیاری موارد، منتقدان اتم به این استدلال دست می‌آورند که تأثیرات مشاهده‌شده، بدون مداخله اقدام توسعه‌ای نیز رخ می‌دادند.

در «اتم» منظور از تأثیر، «تغییرات مهم یا پایدار در زندگی مردم، که در نتیجه عمل معین یا مجموعه اعمال معینی به وجود می‌آید» (روچ، ۱۳۸۷: ۴۱) است. به عبارت دیگر منظور از تأثیر اجتماعی، نتایج و تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح است که شیوه زندگی، کار، تفریح، ارتباط، تأمین نیازها و ایفای نقش آنها را به‌عنوان اعضای جامعه تحت تأثیر قرار دهد. از نظر وان‌شوتن «برای آنکه چیزی تأثیر به حساب بیاید باید به

شکل جسمی یا ادراکی به تجربه آدمی درآید... تأثیرات اجتماعی باید تجربه یا احساس شوند» (روح، ۱۳۸۷: ۱۲۱). آنها تأثیرات را به هفت دسته تقسیم کرده‌اند که در زیر برخی از متغیرهای مرتبط با طرح آورده می‌شود:

- ۱- سلامت و رفاه اجتماعی (احساسات نسبت به طرح)، ۲- کیفیت آموزش (ارتقای کیفیت تدریس و آموزش، ارتقای توسعه حرفه‌ای معلمان)، ۳- تأثیرات فرهنگی (ارتقای جایگاه معلمان، همکاری و همبستگی میان معلمان، تقویت هویت مدرسه، ارتقای فرهنگ آموزشی)، ۴- تأثیرات نهادی، حقوقی، سیاسی و تأثیر بر عدالت (عملکرد سازمان‌های دولتی (وزارت آموزش و پرورش، سازمان استخدامی)، حق تصمیم‌گیری، مشارکت در ارزیابی)، ۵- تأثیرات اقتصادی و رفاه مادی (درآمد، ارزش دارایی‌ها).

شکل ۱- مدل تحلیل تأثیرات اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی قانون رتبه‌بندی

قانون رتبه‌بندی معلمان شامل ماده‌های زیر است: ماده ۱- در اجرای جزء (۲) بند «الف» ماده (۶۳) قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۴/ ۱۲/ ۱۳۹۵ و برای افزایش کیفی فرآیند تعلیم و

تربیت، اعتلای کرامت و منزلت اجتماعی معلمان، استقرار نظام پرداخت‌ها بر اساس تخصص و شایستگی‌ها، عملکرد رقابتی معلمان، مهندسی نیروی انسانی، توسعه مستمر و نظام‌مند شایستگی‌های عمومی، تخصصی، حرفه‌ای و تربیتی و کیفیت عملکرد معلمان، تقویت انگیزه و رضایتمندی شغلی و ارتقای تعهد و تقویت هویت حرفه‌ای معلمان بر اساس نقشه جامع علمی کشور و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، نظام رتبه‌بندی معلمان مطابق مواد این قانون تعیین و اجرا می‌شود.

آیین‌نامه اجرایی قانون نظام رتبه‌بندی معلمان، در تاریخ ۱۸ خرداد ۱۴۰۱ به تصویب هیئت وزیران دولت رسید. این آیین‌نامه را هیئت وزیران با همکاری وزارت آموزش و پرورش، سازمان برنامه و بودجه کشور، سازمان اداری استخدامی کشور و دو نفر از اعضای کمیسیون آموزش، تحقیقات و فناوری مجلس شورای اسلامی (به عنوان ناظر تدوین) در تاریخ یادشده تصویب کردند.

البته به استناد ماده (۹) قانون نظام رتبه‌بندی معلمان، دولت مکلف شده بود ظرف مدت یک ماه از ابلاغ قانون، آیین‌نامه اجرایی را تدوین و به تصویب هیئت وزیران برساند که به علل مختلف تا ۱۲ تیر ماه ۱۴۰۱ به طول انجامید و در نهایت، معاون اول رئیس‌جمهور آن را ابلاغ کرد. مشمولان طرح عبارتند از: آموزگاران، دبیران، هنرآموزان، مربیان امور تربیتی، مشاوران واحد آموزشی، مراقبان سلامت و بهداشت، مربی توان-بخشی در مدارس استثنایی، مدیران و معاونانی که در مراکز آموزشی و تربیتی مشغول به کار هستند. معلمان بازنشسته شامل این طرح نیستند.

پیشینه تحقیق

در زمینه طرح رتبه‌بندی معلمان در داخل و خارج کشور، مطالعات اندکی انجام شده و بیشتر مطالعات بر ارزیابی عملکرد معلمان اختصاص داده شده است. در زمینه قانون رتبه‌بندی معلمان نتایج پژوهش‌ها به شرح زیر است:

نتایج پژوهش مولایی و یاری حاج عطالو (۱۳۸۴) نشان داد که رتبه‌بندی و ابعاد آن، انصاف (برابری)، کیفیت عملکرد مطلوب، اطلاع‌رسانی و کارآمدی شاخص‌ها بر اشتیاق شغلی معلمان مدارس متوسطه شهر مراغه، مؤثر است. نظری و همکاران (۱۳۹۸) در

پژوهش خود نشان دادند که بیشتر معلمان معتقدند که کمیته‌ای چندگانه برای ارزیابی عملکردشان تشکیل شود و ارزیابی در پایان هر ترم تحصیلی انجام گیرد.

نامداری و پاک‌نظر (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «ساختار تربیت معلم در کشورهای شرق آسیا با تأکید بر نظام سنجش صلاحیت و رتبه‌بندی معلمان» نشان دادند که در کشورهای مورد بررسی، برای ایجاد ساختاری که در آن جایگاه و ارزش کار معلمی نمایان شود، رتبه‌بندی یا شکل‌های مشابه آن صورت می‌گیرد. در این بررسی مشخص شد که در فرایند رتبه‌بندی، مدارس جایگاه ویژه‌ای دارند و نهادهایی برای این ارزیابی ایجاد شده‌اند. رتبه‌بندی‌ها به شکل‌های مختلفی صورت می‌گیرد، اما آنچه وجه اشتراک همه این نظام‌ها بود، توجه به یادگیری دانش‌آموز به عنوان عنصر اساسی نظام آموزش و پرورش است.

مولایی و یاری حاج عطالو (۱۴۰۱) در پژوهش خود نشان دادند که متغیرهای راهبردهای زمینه‌ای (تأمین منابع مالی و رفع موانع فرهنگی)، رفتاری (بسترسازی مسیر شغلی معلمان، غنی‌سازی نظام رتبه‌بندی با استفاده از تجارب دیگران) و ساختاری (برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های استراتژیک، بهینه‌سازی نظام پرداخت‌ها، توسعه نظام ارزیابی عملکرد و ابزارهای ارزشیابی، تشکیل کمیته‌های تخصصی برای ارائه راهکار، توسعه زیرساخت‌های فناورانه) دارای تأثیر معناداری بر الگوی کیفیت‌بخشی معلمان است.

رودرینگیوز و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی دریافته‌اند که استفاده از برنامه‌های اصلاحی ارزیابی عملکرد معلمان در آمریکا، زمینه ارتقای صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان و نگره‌داشت معلمان کارآمد را فراهم ساخت. دندلت و بروتس (۲۰۲۰) اظهار داشتند که وجود نقص در سیستم ارزیابی عملکرد معلمان تنها به معیارها و سیستم‌های ارزیابی عملکرد مربوط نمی‌شود، بلکه وجود نواقص و محدودیت‌ها در قوانین و مقررات نیز بر اجرای نادرست ارزیابی عملکرد معلمان تأثیرگذار هستند و در تدوین راهبردها باید این مسئله را مدنظر قرار داد. تانانگ و ابو (۲۰۱۴) دریافته‌اند که برنامه‌های توسعه حرفه‌ای معلمان نیازمند حمایت‌های مالی، سیاسی، زیرساختی و اخلاقی است.

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت که پژوهش‌های پیشین در ایران و جهان درباره

رتبه‌بندی معلمان عمدتاً تک‌بعدی است و یا بر تأثیر آن بر انگیزه و اشتیاق شغلی معلمان یا بر کیفیت بخشی و توسعه حرفه‌ای یا بر الزامات ساختاری، قانونی و زیرساختی نظام‌های رتبه‌بندی تمرکز کرده‌اند. این مطالعات نشان می‌دهد که رتبه‌بندی موفق وقتی رخ می‌دهد که منصفانه، شفاف، مبتنی بر یادگیری دانش‌آموز، دارای حمایت چندلایه (مالی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی) و همراه با ابزار و زیرساخت‌های مناسب باشد.

آنچه پژوهش حاضر را متمایز می‌کند این است که برخلاف همه مطالعات پیشین که تنها یک یا چند بعد درون‌سازمانی و حرفه‌ای (کیفیت عملکرد، انگیزش، پرداخت و صلاحیت حرفه‌ای) را بررسی کرده‌اند، این پژوهش، به صورت جامع به ارزیابی اجتماعی و فرهنگی اجرای قانون رتبه‌بندی معلمان می‌پردازد و اثرات آن را در سطح فرهنگ عمومی، منزلت اجتماعی معلم و پذیرش جامعه از این قانون می‌کاود. بنابراین این پژوهش نخستین تلاش جامع برای بررسی برون‌سازمانی و جامعه‌محور تأثیرات رتبه‌بندی معلمان در ایران به شمار می‌رود.

روش پژوهش

برای انجام یک طرح ارزیابی اجتماعی کارآمد می‌توان از روش‌های مختلف بهره جست. در پژوهش حاضر از روش کیفی (ارزیابی تأثیرات اجتماعی) استفاده شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها از تکنیک‌های مصاحبه و مطالعات اسنادی و برای تحلیل داده‌ها از تحلیل تماتیک استفاده شده است.

در این پژوهش، معیار ورود شرکت‌کنندگان به فرایند مصاحبه، داشتن تجربه مستقیم مشارکت در طرح رتبه‌بندی معلمان و تجربه عملی فرایند ارزیابی است. تنها معلمانی در مطالعه وارد شدند که تمایل و رضایت آگاهانه برای شرکت در مصاحبه، ضبط صدا و توانایی بیان دیدگاه‌های خود به صورت جامع و انتقادی را داشتند. افرادی که فاقد سابقه مشارکت مستقیم در فرایند ارزیابی بودند، یا در نهادهای آموزشی در بازه زمانی اجرای طرح فعالیت نداشتند و یا اطلاعات ناکافی ارائه کردند، از فرایند مصاحبه کنار گذاشته شدند.

دوره زمانی اجرای پژوهش از مهر تا اسفند ۱۴۰۳ بوده است. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود که برای دستیابی به اشباع نظری و پوشش جامع تمامی ابعاد و سطوح تأثیرگذاری نظام رتبه‌بندی معلمان طراحی شد. حوزه‌های اصلی مورد بررسی در سه بعد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و در دو سطح تأثیرات مثبت و منفی دسته‌بندی شدند. مدت زمان هر مصاحبه بین سی دقیقه تا یک ساعت متغیر بوده و بنا به شرایط در دفتر مدرسه یا به صورت تلفنی انجام گرفته است. جامعه آماری پژوهش شامل معلمانی است که در استان خوزستان مشمول طرح رتبه‌بندی قرار گرفته‌اند. روش نمونه‌گیری هدفمند بوده و در مجموع با بیست نفر از معلمان مصاحبه صورت گرفته است. پس از انجام مصاحبه پانزدهم، اشباع نظری حاصل شد، اما برای اطمینان، چند مصاحبه دیگر نیز انجام شد که هیچ داده یا موضوع جدیدی به دست نیامد. در نهایت این پژوهش در زمره مطالعات کاربردی قرار دارد و یافته‌های آن برای بهبود سیاست‌های مرتبط با نظام رتبه‌بندی معلمان قابل استفاده است.

جدول ۱- فهرست شرکت‌کنندگان در مصاحبه

ردیف	جنسیت	سمت	تحصیل	تجربه (سال)	سن	وضعیت تاهل	وضعیت اشتغال	شماره تماس
۱	زن	دبیر	کارشناسی ارشد	۷	۱۱	مرد	دبیر	۱۰
۲	زن	معاون	کارشناسی	۳۰	۱۲	زن	دبیر	۱۶
۳	مرد	دبیر	دکتری	۲۵	۱۳	مرد	معاون	۱۵
۴	مرد	معاون	کارشناسی ارشد	۲۶	۱۴	زن	دبیر	۲۰
۵	زن	مشاور	کارشناسی ارشد	۲	۱۵	زن	دبیر	۲۴
۶	زن	مدیر	کارشناسی	۳۰	۱۶	مرد	دبیر	۱۸
۷	زن	معاون	کارشناسی	۱۵	۱۷	مرد	مدیر	۱۷
۸	زن	دبیر	کارشناسی	۱۶	۱۸	مرد	دبیر	۳
۹	مرد	دبیر	کارشناسی ارشد	۳۰	۱۹	زن	معاون	۲۰
۱۰	مرد	معاون	کارشناسی	۱۵	۲۰	مرد	مدیر	۱۷

(منبع: نمونه‌های شرکت‌کننده در پژوهش، ۱۴۰۳)

نویسنده پس از انجام مصاحبه‌ها و روی کاغذ آوردن آنها به طبقه‌بندی داده‌ها پرداخته است، تا به یک الگوی مشخصی در داده‌ها دست یابد. نویسنده ابتدا به کدگذاری داده‌های خام پرداخته است. از داده‌های خام، مفاهیمی به دست آمده است. سپس با کدگذاری مفاهیم، مقوله‌های مهم احصا شد (جدول ۲). پس از دستیابی به مقوله‌های مهم به تحلیل آنها پرداخته شده است.

جدول ۲- فرم داده‌های خام و مفاهیم

عبارات حاصل از داده‌های خام	مفاهیم	مضامین
معتقدم با رتبه‌بندی، معلمان مجبور می‌شوند برای ارتقای خودشان از همکارانشان در مورد روند تدریسشان نظرخواهی کنند. وقتی ما برای رفع مشکلات مدرسه و کلاسما به دنبال پژوهش باشیم، هم می‌تونیم از لحاظ علمی به‌روز باشیم و هم اینکه مسائل را خودمان حل کنیم. انجام پژوهش‌های عملیاتی و مطالعه مستمر، یکی از الزامات رتبه‌بندی است. همین باعث می‌شود توسعه حرفه‌ای ما افزایش یابد.	تحول در کیفیت آموزشی، توسعه حرفه‌ای مستمر و نظام‌مند	بهبود کیفیت آموزش و یادگیری
قبل از این طرح، انگیزه ما برای شرکت در کارگاه‌ها و دوره‌های ضمن خدمت پایین بود، چون مستقیماً در حقوق و مزایای ما تأثیر نداشت، ولی الان تأثیر دارد. من در زمینه‌های مختلف، مقام کسب کرده بودم. همین باعث شد وقتی مدارکم را بارگذاری کردم، رتبه بالایی به من تعلق گرفت و مصمم شدم که بیشتر تلاش کنم.	تقویت انگیزه و رضایت‌مندی شغلی، ارتقای تعهد و تقویت هویت حرفه‌ای، تأثیر مثبت بر احساس شخصی	بهبود انگیزه و تعهد شغلی معلمان
وقتی ما برای رفع مشکلات مدرسه و کلاسما به دنبال پژوهش باشیم، هم می‌تونیم از لحاظ علمی به‌روز باشیم و هم اینکه مسائل را خودمان حل کنیم. انجام پژوهش‌های عملیاتی و مطالعه مستمر، یکی از الزامات رتبه‌بندی است. همین باعث می‌شود توسعه حرفه‌ای ما افزایش یابد. این طرح باعث شده آموزش از حالت یکنواختی خارج شود و معلمان برای ارتقای رتبه خود، ناگزیر به به‌روزرسانی دانش و روش‌های تدریس شوند. همکاران به سمت یاد گرفتن فناوری‌های نوین رفته‌اند. برای پیشرفت در رتبه، باید در پروژه‌های پژوهشی شرکت کنیم و مقاله بنویسیم که این باعث می‌شود ارتقا علمی پیدا کنیم.	توسعه حرفه‌ای مستمر و نظام‌مند، تمرکز بر توسعه حرفه‌ای	توسعه حرفه‌ای مستمر

حقوق و مزایا	افزایش حقوق و مزایای معلمان	قبلاً حقوق‌ها تقریباً ثابت بود، اما حالا معلمی که بیشتر تلاش می‌کند، یا پژوهش بیشتری انجام می‌دهد و عملکرد بهتری دارد، مزایای مادی بیشتری هم دریافت می‌کند.
تقویت فرهنگ یادگیری و ارزش‌های شایستگی-محور	توسعه فرهنگ یادگیری، استقرار نظام پرداخت مبتنی بر شایستگی	چون رتبه‌بندی فقط یک بار اتفاق نمی‌افتد، به خاطر همین معلم باید دائماً به‌روز باشد. رتبه‌بندی ما را وادار به تولید دانش و پژوهش در حوزه تدریس خودمان می‌کند. افزایش حقوق و مزایا نه تنها موجب جذب نیروهای متخصص جدید می‌شود، بلکه برای نیروهای موجود هم یک حس امنیت شغلی ایجاد کرده است. وقتی تلاش فرد مستقیماً به درآمدش گره بخورد، رضایت شغلی‌اش بالا می‌رود.
رقابت ناسالم و تضعیف روابط همکارانه	ایجاد رقابت ناسالم و تضعیف همبستگی، کاهش تعاملات مؤثر میان معلمان و مدیران	رتبه‌بندی، جو همکارانه و حمایتی مدرسه را از بین برده، معلمان به جای اشتراک‌گذاری تجربیات، تمایل دارند مدارک و فعالیت‌های امتیازآور خود را پنهان کنند، تا رتبه بالاتری را کسب کنند. رقابت شدید برای کسب رتبه‌های بالاتر باعث ایجاد حسادت و حتی تلاش برای تخریب عملکرد همکاران شده.
تمرکز بر مستندسازی به جای آموزش	جعل مدرک و تضعیف سرمایه اجتماعی آموزش	وقتی رتبه‌بندی بر اساس مدارک کاغذی باشد، برخی افراد برای کسب امتیاز بیشتر به سمت جعل مدارک و فعالیت‌های صوری سوق پیدا می‌کنند. هدف اصلی رتبه‌بندی، ارتقای کیفیت است؛ اما در عمل صرفاً به پرونده‌سازی و انباشت مدارک تبدیل شده.
ایجاد احساس ناکامی و بی‌عدالتی	ایجاد احساس ناکامی و ناامیدی در معلمان، عدم اعتبار منصفانه و ناعادلانه بودن معیارها	وقتی معلمی با وجود تلاش‌های زیاد و عملکرد واقعی خوب، به دلیل محدودیت‌ها یا نبود مدارک کافی به رتبه مطلوب دست پیدا نمی‌کند، دچار احساس ناکامی شدید و بی‌عدالتی می‌شود. بزرگ‌ترین ناامیدی ما این است که معیارهای رتبه‌بندی به اندازه کافی شفاف نیستند یا در مناطق مختلف به طور ناعادلانه اعمال می‌شوند. معیارهای رتبه‌بندی اغلب نیازهای معلمانی را که در مناطق محروم یا مدارس با امکانات پایین کار می‌کنند، در نظر نمی‌گیرد. بسیاری از ارزیابی‌ها توسط افرادی انجام می‌شود که نه تخصصی در رشته ما دارند و نه سابقه تدریس عملی.

فشار روانی ناشی از ارزیابی و مستندسازی	فشار روانی ناشی از معیارهای ارزیابی	با وجود انگیزه‌های ظاهری برای ارتقا، زمانی که معیارهای ارزیابی به وضوح ناکافی، ناعادلانه یا متمرکز بر مستندسازی هستند، فشار روانی معلم را تشدید می‌کند و این فشار بیشتر از رقابت، ناشی از این حس است که تلاش واقعی من دیده نمی‌شود. بزرگ‌ترین فشار زمانی ایجاد می‌شود که معلم مجبور باشد برای کسب امتیاز، کارهایی را انجام دهد که به آنها اعتقادی ندارد، مثل شرکت در کارگاه‌های بی‌محتوا یا تولید مدارک صوری. این اجبار به فعالیت نمایشی، استرس اخلاقی و روانی زیادی دارد.
خداشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای	خداشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای در صورت اجرای نادرست	معلمانی که به هر دلیلی، مثلاً به خاطر حجم کار زیاد یا دسترسی محدود به فرصت‌ها، رتبه‌های پایینی می‌گیرند، اعتماد به نفس آنها افت می‌کند و منزلت حرفه‌ای آنها خداشه‌دار می‌شود. وقتی معیارهای ارزیابی شفاف نباشد یا به صورت سلیقه‌ای باشد، باعث حس بی‌عدالتی و تبعیض در افراد می‌شود.
افزایش هزینه‌های آموزشی	تحمیل هزینه‌های آموزشی	هزینه‌های نظام رتبه‌بندی از کمیته‌های ارزیابی و تیم‌های بازرسی تا سیستم‌های نرم‌افزاری و کاغذبازی‌های اداری، هزینه‌های زیادی را به آموزش و پرورش تحمیل کرده است.

(منبع: داده‌های پژوهش، ۱۴۰۳)

یافته‌های پژوهش

از میان ۲۰ شرکت‌کننده، ۱۱ نفر را زنان و ۹ نفر را مردان تشکیل می‌دهند. این تنوع جنسیتی، امکان بررسی تفاوت‌های احتمالی در مواجهه با فشارهای ناشی از طرح رتبه‌بندی را فراهم کرد؛ زیرا این فشارها بسته به نقش‌های سنتی یا ساختار سلسله‌مراتبی مدرسه برای هر یک از گروه‌های جنسیتی، متفاوت تجربه شده است. میانگین سابقه خدمت شرکت‌کنندگان در پژوهش، ۱۷.۳ سال بوده، دامنه سابقه از حداقل ۳ سال تا حداکثر ۳۰ سال متغیر است. در توزیع سابقه، تقریباً ۳۵ درصد شرکت‌کنندگان، سابقه کمتر از ۱۵ سال و ۶۵ درصد، سابقه بالای ۱۵ سال داشتند. سطح تحصیلات شرکت‌کنندگان از کارشناسی تا دکتری متغیر است. توزیع به این صورت بود که ۱۰ نفر دارای مدرک کارشناسی، ۸ نفر دارای مدرک کارشناسی‌ارشد و ۲ نفر دارای مدرک دکتری بودند. تنوع در سطوح آموزشی، این امکان را فراهم آورد تا

تأثیر طرح رتبه‌بندی بر متخصصان با سطوح مختلف دانش تخصصی و میزان آشنایی با فرآیندهای پژوهشی و مستندسازی سنجیده شود.

از نظر سمت سازمانی، ۱۰ نفر از شرکت‌کنندگان در نقش دبیر (۵۰ درصد)، ۶ نفر معاون، ۳ نفر مدیر و ۱ نفر مشاور مشغول به خدمت بودند. این توزیع متوازن (۵۰ درصد کادر آموزشی در مقابل ۵۰ درصد کادر اجرایی/مدیریتی)، غنای یافته‌ها را در ابعاد مختلف پژوهش، به‌ویژه در تأثیرات ساختاری و آموزشی، افزایش داد. به این ترتیب دیدگاه‌های مرتبط با اجرای طرح (از سوی مدیران و معاونان) و دیدگاه‌های مرتبط با اجرای آموزشی و مواجهه مستقیم با فرآیند رتبه‌بندی (از سوی دبیران و مشاوران) به طور جامع جمع‌آوری شد.

تأثیرات اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی طرح رتبه‌بندی معلمان

تأثیرات، چه مثبت و چه منفی در سطوح و ابعاد مختلف، متنوع و گسترده صورت می‌گیرند. «برخی از تأثیرات در سطح فردی، برخی در سطح خانواده یا خانوار و بقیه از سوی سازمان‌های اجتماعی، یا یک اجتماع یا کل جامعه تجربه می‌شوند. برخی پیامدها جسمانی‌اند و برخی دیگر ادراکی یا عاطفی‌اند» (وان‌شوتن و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۲۲). وان‌شوتن و همکارانش، تأثیرات را به هفت دسته تقسیم کرده‌اند که عبارتند از: سلامت و رفاه، کیفیت محیط زندگی (قابل زیست بودن)، تأثیرات اقتصادی و رفاه مادی، تأثیرات فرهنگی، تأثیرات برای خانواده و اجتماع، تأثیرات نهادی، حقوقی، سیاسی و تأثیر بر عدالت و روابط جنسیتی» (همان: ۱۲۲-۱۲۶). بر اساس دسته‌بندی آنها، برخی از تأثیرات مثبت و منفی متناسب با طرح شناسایی شده‌اند.

فرایند شناسایی، اولویت‌بندی و برآورد تأثیرات نظام رتبه‌بندی معلمان

در پژوهش حاضر برای پاسخگویی دقیق به هدف «ارزیابی تأثیرات اجرای نظام رتبه‌بندی»، روند تحلیل داده‌ها در سه مرحله اصلی، شامل شناسایی متغیرهای تحت تأثیر، اولویت‌بندی تأثیرات و برآورد شدت اثر انجام شد.

۱- شناسایی متغیرهای تحت تأثیر

در مرحله اول، متن کامل مصاحبه‌ها به طور خط‌به‌خط کدگذاری شد. سپس کدهای

اولیه در قالب مضامین سازمان‌دهنده قرار گرفتند. نتیجه این مرحله، شناسایی سیزده متغیر اصلی تحت تأثیر نظام رتبه‌بندی بود که به تفکیک حوزه‌ها عبارتند از:

الف) متغیرهای اجتماعی (کیفیت آموزش و یادگیری، توسعه حرفه‌ای و مهارت‌های نوین، روابط همکارانه و همبستگی اجتماعی، جو مدرسه و هویت سازمانی، اعتماد سازمانی، مشارکت و تعاملات معلمان و مدیران).

ب) متغیرهای فرهنگی (فرهنگ ارزشی (عدالت، شایستگی محوری و مسئولیت‌پذیری)، فرهنگ یادگیری مستمر، منزلت حرفه‌ای معلمان، عدالت آموزشی و انتخاب مدرسه).

ج) متغیرهای اقتصادی (حقوق و مزایا، نظام پرداخت مبتنی بر شایستگی، بهره‌وری منابع و سرمایه انسانی).

۲- اولویت‌بندی تأثیرات

در مرحله دوم برای تعیین اهمیت نسبی هر تأثیر، از روش اولویت‌بندی بر اساس فراوانی کدها و شدت اشاره در گفتار مشارکت‌کنندگان استفاده شد. برای هر مضمون، تعداد اشاره‌های مستقیم، میزان تأکید هیجانی مشارکت‌کنندگان و تعداد نمونه‌های گفتاری بررسی شد. نتیجه این تحلیل نشان داد که سه حوزه، بیشترین اهمیت و تکرار را دارند: الف) تأثیر بر کیفیت آموزش و توسعه حرفه‌ای، ب) تأثیر بر روابط اجتماعی و جو همکارانه و ج) تأثیرات اقتصادی مستقیم بر حقوق و مزایا.

۳- برآورد شدت تأثیر

در این مرحله، شدت تأثیرات با استفاده از تحلیل نیمه‌کمی (مضامین پرتکرار، نقل‌قول‌های پر قدرت و اهمیت تحلیلی) در سه سطح بالا، متوسط و ضعیف برآورد شد. نتیجه برآورد شدت تأثیرات عبارتند از: تأثیرات با شدت بالا (تقویت یا تضعیف کیفیت آموزش، ایجاد رقابت ناسالم میان معلمان، افزایش یا کاهش انگیزه شغلی، ارتقای یا خدشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای، افزایش حقوق و مزایا، فشار روانی ناشی از مستندسازی و ارزیابی)، تأثیرات با شدت متوسط (توسعه حرفه‌ای و پژوهش محوری، بهبود فرهنگ مدرسه، بهره‌وری منابع و اعتماد سازمانی) و تأثیرات با شدت پایین (هویت مدرسه و جذب استعدادها).

۴- ارائه تأثیرات نهایی و مهم

پس از ادغام مراحل یادشده، تأثیرات نهایی و دارای اهمیت کلیدی نظام رتبه‌بندی که هم از نظر فراوانی و هم از نظر شدت اثر در سطح بالا قرار داشتند، به صورت زیر تعیین شدند:

الف) مهم‌ترین تأثیرات مثبت

تأثیرات اجتماعی

دسته اول: بهبود کیفیت آموزش و یادگیری

۱. تحول در کیفیت آموزشی: رتبه‌بندی معلمان به بهبود مستمر کیفیت آموزش و پرورش منجر می‌شود. معلمان با دریافت بازخورد از ارزیابی‌ها، نقاط ضعف خود را شناسایی کرده، بهبودهای لازم را در فرایند آموزشی خود اعمال می‌کنند.
۲. توسعه حرفه‌ای مستمر و نظام‌مند: نظام رتبه‌بندی، معلمان را به سمت توسعه حرفه‌ای و کسب شایستگی‌های عمومی بیشتر سوق می‌دهد. استفاده از ابزاری مانند اقدام‌پژوهی، درس‌پژوهی و روایت‌پژوهی در این راستا، معلمان را تشویق می‌کند تا مسائل مدرسه خود را به صورت علمی تحلیل کنند و راهکارهای نوآورانه ارائه دهند.

دسته دوم: بهبود انگیزه و تعهد شغلی معلمان

۱. تقویت انگیزه و رضایتمندی شغلی: معلمانی که از نظام رتبه‌بندی به عنوان ابزاری برای بهبود عملکرد خود استفاده می‌کنند، انگیزه و رضایت شغلی بیشتری پیدا می‌کنند.
۲. ارتقای تعهد و تقویت هویت حرفه‌ای: نظام رتبه‌بندی، تعهد معلمان به حرفه خود را افزایش داده، هویت حرفه‌ای آنها را تقویت می‌کند. معلمانی که احساس کنند تلاش‌هایشان دیده می‌شود و مورد قدردانی قرار می‌گیرند، تعهد بیشتری به شغل خود خواهند داشت.
۳. تأثیر مثبت بر احساس شخصی: معلمانی که در فرآیند رتبه‌بندی، موفق به ارتقاء می‌شوند، احساس رضایت، افتخار و خودباوری می‌کنند که این احساسات مثبت، بر عملکرد و نگرش آنها تأثیر می‌گذارد.

دسته سوم: توسعه حرفه‌ای مستمر

۱. توسعه حرفه‌ای مستمر و نظام‌مند: نظام رتبه‌بندی، معلمان را به سمت توسعه حرفه‌ای و کسب شایستگی‌های عمومی بیشتر سوق می‌دهد. استفاده از ابزاری مانند اقدام‌پژوهی، درس‌پژوهی و روایت‌پژوهی در این راستا، معلمان را تشویق می‌کند تا مسائل مدرسه خود را به صورت علمی تحلیل کنند و راهکارهای نوآورانه ارائه دهند.
۲. تمرکز بر توسعه حرفه‌ای: این نظام، معلمان را به سمت توسعه حرفه‌ای سوق می‌دهد تا مهارت‌ها و دانش خود را به‌روز نگه دارند و بهترین خدمات را به دانش‌آموزان ارائه دهند.

تأثیرات اقتصادی: حقوق و مزایا

۱. افزایش حقوق و مزایای معلمان: نظام رتبه‌بندی به افزایش حقوق و مزایای معلمان بر اساس شایستگی‌ها و عملکرد آنها منجر می‌شود. این امر به جذب و حفظ معلمان بااستعداد، افزایش انگیزه و رضایت شغلی آنها و در نهایت بهبود کیفیت آموزش کمک می‌کند.
۲. استقرار نظام پرداخت مبتنی بر شایستگی: نظام رتبه‌بندی به ایجاد یک نظام پرداخت عادلانه و شفاف بر اساس شایستگی‌ها و عملکرد معلمان کمک می‌کند. این نظام به شناسایی و تقدیر از معلمان برتر، تشویق آنها به توسعه مستمر و بهبود کیفیت آموزش منجر می‌شود.

تأثیرات فرهنگی: تقویت فرهنگ یادگیری و ارزش‌های شایستگی‌محور

۱. توسعه فرهنگ یادگیری: رتبه‌بندی با تشویق معلمان به شرکت در دوره‌های آموزشی، انجام پژوهش‌های کاربردی و تبادل تجربیات، به ایجاد یک فرهنگ یادگیری مستمر در بین آنها کمک می‌کند. این فرهنگ به بهبود کیفیت آموزش، افزایش رضایت شغلی و ارتقای منزلت حرفه‌ای معلمان منجر می‌شود.

ب) مهم‌ترین تأثیرات منفی

تأثیرات اجتماعی

دسته اول: رقابت ناسالم و تضعیف روابط همکارانه

۱. ایجاد رقابت ناسالم و تضعیف همبستگی: نظام رتبه‌بندی به جای ترویج

همکاری و اشتراک‌گذاری تجربه‌ها، منجر به رقابت غیر سالم بین معلمان برای کسب رتبه‌های بالاتر شده است. این امر، روابط حرفه‌ای و اجتماعی میان همکاران را خدشه‌دار می‌کند.

۲. کاهش تعاملات مؤثر میان معلمان و مدیران: در صورتی که مدیران مدارس به عنوان ارزیابان عمل کنند و معلمان از نتایج رتبه‌بندی ناراضی باشند، همکاری و تعامل سازنده میان آنها کاهش می‌یابد، زیرا معلمان احساس می‌کنند که مدیران در تعیین رتبه آنها نقش داشته‌اند.

دسته دوم: تمرکز بر مستندسازی به جای آموزش

۱. جعل مدرک و تضعیف سرمایه اجتماعی آموزش: استفاده از مدارک صوری و غیر واقعی برای کسب رتبه‌های بالاتر، اعتبار سرمایه اجتماعی و آموزشی نظام تعلیم و تربیت را به شدت نابود می‌کند و اعتماد عمومی را از بین می‌برد.

دسته سوم: ایجاد احساس ناکامی و بی‌عدالتی

۱. ایجاد احساس ناکامی و ناامیدی در معلمان: معلمانی که با وجود تلاش، نتیجه مطلوب را در رتبه‌بندی کسب نمی‌کنند، دچار احساس ناکامی، ناامیدی و کاهش انگیزه می‌شوند که این خود بر عملکرد شغلی آنها تأثیر منفی می‌گذارد.

۲. عدم اعتبار منصفانه و ناعادلانه بودن معیارها: اگر معیارها و روش‌های ارزیابی ناکافی، نادرست یا ناعادلانه باشد، نظام رتبه‌بندی در تقسیم ارتقاها به صورت ناعادلانه عمل خواهد کرد و احساس بی‌عدالتی را در میان معلمان ترویج می‌دهد.

دسته چهارم: فشار روانی ناشی از ارزیابی و مستندسازی

۱. فشار روانی ناشی از معیارهای ارزیابی: حتی با وجود افزایش انگیزه ظاهری، طرح رتبه‌بندی، فشار روانی قابل توجهی بر معلمان وارد می‌کند؛ به‌ویژه زمانی که معیارهای ارزیابی، ناکافی، مبهم یا ناعادلانه تلقی می‌شود.

تأثیرات فرهنگی: خدشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای

۱. خدشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای در صورت اجرای نادرست: اجرای ناصحیح رتبه‌بندی منجر به ایجاد احساس بی‌عدالتی و کاهش منزلت حرفه‌ای در میان

معلمانی می‌شود که رتبه‌های پایین‌تری کسب کرده‌اند. این احساس ناشی از مقایسه‌های نامطلوب، قضاوت‌های نادرست و تصورات قالبی در بین همکاران، دانش‌آموزان و اولیاست.

تأثیرات اقتصادی

۱. افزایش هزینه‌های آموزشی: اجرای نظام رتبه‌بندی، هزینه‌های اضافی برای آموزش و پرورش ایجاد می‌کند؛ از جمله هزینه‌های مربوط به ارزیابی، آموزش و پاداش معلمان. اگر این هزینه‌ها به درستی مدیریت نشود، به کاهش بودجه سایر بخش‌های مهم آموزشی منجر می‌شود.

جدول ۴- تأثیرات مثبت و منفی طرح رتبه‌بندی معلمان

محور تأثیر	تأثیرات مثبت	تأثیرات منفی
اجتماعی	- ارتقای کیفیت آموزش و یادگیری - تحول در کیفیت آموزشی	- تأثیر بر فرآیند آموزش و کیفیت یادگیری - انحراف از تمرکز بر آموزش به مستندسازی
	- بهبود انگیزه و تعهد شغلی معلمان - تقویت انگیزه و تعهد شغلی معلمان - تأثیر مثبت بر احساس شخصی - ارتقای تعهد و تقویت هویت حرفه‌ای	- تأثیر بر روابط و ساختار اجتماعی در محیط آموزش - ایجاد رقابت ناسالم و تضعیف همبستگی - ایجاد احساس ناکامی و ناامیدی در معلمان - کاهش تعاملات مؤثر میان معلمان و مدیران - ایجاد احساس ناکامی و ناامیدی در معلمان
	- توسعه حرفه‌ای مستمر - توسعه حرفه‌ای مستمر و نظام‌مند - تمرکز بر توسعه حرفه‌ای	- ایجاد فشار روانی و مشکلات فکری - فشار روانی ناشی از معیارهای ارزیابی - به هم خوردن نظم فکری معلمان
فرهنگی	- ارتقای فرهنگ ارزشی - توسعه فرهنگ یادگیری	خداشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای
اقتصادی	- افزایش حقوق و مزایای معلمان - استقرار نظام پرداخت مبتنی بر شایستگی	افزایش هزینه‌های آموزشی

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳)

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت که هر سیاستی همراه با اثراتی است که برخی از آنها، خواسته و برنامه‌ریزی شده است. این تأثیرات، اهدافی هستند که طراحان از ابتدا در نظر داشته‌اند و انتظار می‌رود که با اجرای طرح محقق شوند. مانند تحول در کیفیت

آموزشی که یکی از اصلی‌ترین اهداف طرح رتبه‌بندی معلمان، افزایش شایستگی‌ها و مهارت‌های حرفه‌ای معلمان است.

انتظار می‌رود با ارتقای رتبه‌بندی معلمان بر اساس معیارهای علمی و تخصصی، کیفیت فرآیند تدریس و یادگیری در مدارس بهبود یابد. این امر منجر به افزایش انگیزه معلمان برای به‌روزرسانی دانش و روش‌های تدریس، ارتقای سطح علمی و تحصیلی دانش‌آموزان، ایجاد یک محیط آموزشی پویا و خلاق، افزایش منزلت و جایگاه اجتماعی معلمان می‌شود. طرح رتبه‌بندی با تأکید بر تخصص، تجربه و عملکرد معلمان، جایگاه حرفه‌ای آنها را ارتقا داده، منجر به افزایش احترام و منزلت اجتماعی شغل معلمی شود. این موضوع می‌تواند به جذب نخبگان به حرفه معلمی کمک کند.

تأثیر بعدی، توزیع عادلانه پاداش‌ها و فرصت‌هاست. با ایجاد یک سیستم رتبه‌بندی شفاف، فرصت‌های پیشرفت شغلی و پاداش‌های مالی و معنوی به صورت عادلانه‌تری توزیع خواهد شد و انگیزه رقابت سازنده در میان معلمان افزایش می‌یابد.

اما برخی دیگر از تأثیرات ممکن است ناخواسته باشند و طراحان مداخله، تصویری از آنها هنگام طراحی و اجرای آن طرح نداشته‌اند. مانند به‌هم‌خوردن نظم فکری معلمان و ایجاد فشار روانی که سبب درگیر شدن معلمان برای جمع‌آوری مستندات (مدارک) برای رتبه‌بندی خواهد شد. همچنین تأثیرات منفی بر برخی گروه‌های خاص معلمان دارد. معلمانی که فاقد مستندات کافی هستند یا در مناطقی با امکانات محدود مشغول به کار هستند، علی‌رغم شایستگی‌های کیفی، در فرآیند رتبه‌بندی با مشکل مواجه شده، احساس بی‌عدالتی می‌کنند. طرح می‌تواند به ایجاد شکاف و تنش بین معلمان منجر شود. بدین صورت که رقابت برای کسب رتبه‌های بالاتر و تفاوت‌های احتمالی در پاداش‌ها، منجر به ایجاد شکاف، حسادت و تنش بین معلمان شده، روحیه همکاری و همبستگی را تضعیف می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

نظام رتبه‌بندی معلمان به عنوان یک راهکار مهم در فرایند اصلاح و بهبود سیستم

آموزش و پرورش، حوزه‌ای پیچیده و چندبعدی است که اثرات فرهنگی، اجتماعی، روانی و اقتصادی قابل توجهی دارد. هدف این مقاله، ارزیابی طرح رتبه‌بندی معلمان از منظر اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی است، تا ضمن شناسایی تأثیرات مثبت و منفی، راهکارهای تعدیلی ارائه شود. جامعه مورد مطالعه شامل معلمان خوزستانی است که مشمول این طرح شده‌اند و داده‌ها از طریق مصاحبه و مطالعات اسنادی جمع‌آوری شده‌اند.

یافته‌ها نشان می‌دهد که تأثیرات طرح در سه دسته اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مثبت و منفی احصا شدند. تأثیرات مثبت در بخش اجتماعی شامل ارتقای کیفیت آموزش و یادگیری، بهبود انگیزه و تعهد شغلی معلمان و توسعه حرفه‌ای مستمر، تأثیرات فرهنگی شامل ارتقای فرهنگ ارزشی و توسعه فرهنگ یادگیری، تأثیرات اقتصادی شامل افزایش حقوق و مزایای معلمان و استقرار نظام پرداخت مبتنی بر شایستگی به دست آمدند. تأثیرات منفی طرح در بخش اجتماعی شامل تأثیر بر فرآیند آموزش و کیفیت یادگیری (انحراف از تمرکز بر آموزش به مستندسازی) و تأثیر بر روابط و ساختار اجتماعی در محیط آموزش (ایجاد رقابت ناسالم و تضعیف همبستگی، ایجاد احساس ناکامی و ناامیدی در معلمان، کاهش تعاملات مؤثر میان معلمان و مدیران و ایجاد احساس ناکامی و ناامیدی در معلمان) احصا شد. در بخش فرهنگی خدشه‌دار شدن منزلت حرفه‌ای معلمان و افزایش هزینه‌های آموزشی به دست آمدند.

با توجه به یافته‌ها می‌توان سه سناریوی متفاوت در اجرای طرح نظام رتبه‌بندی معلمان به کار گرفت. در سناریوی بدبینانه، فرض بر این است که اجرای طرح با بی‌عدالتی، معیارهای نادرست و فشارهای روانی همراه است. در این سناریو، پیامدهایی چون رقابت ناسالم میان معلمان، فرسایش کیفیت آموزش، فاصله گرفتن روابط معلم و دانش‌آموز و تبدیل مدارس به محیط صرفاً رتبه‌محور پیش‌بینی می‌شود. همچنین فشار بر مدیران مدارس برای تحقق اهداف عددی باعث افت کیفیت مدیریت خواهد شد.

در سناریوی خوش‌بینانه، فرض بر این است که طرح به صورت عادلانه و موفق اجرا می‌شود و هدف اصلی آن، ارتقای کیفیت آموزش و پرورش است. در این حالت، توسعه حرفه‌ای معلمان، افزایش همکاری میان آنان، مشارکت فعال در تصمیم‌گیری‌ها و شفافیت معیارهای ارزیابی رخ می‌دهد. علاوه بر این، محیط آموزشی با دخالت والدین و

ارزیابی منظم معلمان بهبود یافته، توانمندی تحصیل‌کردگان آینده افزایش می‌یابد که پیامدهای مثبت اقتصادی و اجتماعی برای جامعه دارد.

در سناریوی واقع‌بینانه، با توجه به شرایط واقعی منابع و محدودیت‌ها، راهکارهایی برای اجرای طرح با کمترین تبعات منفی ارائه می‌شود. اقدامات پیشنهادی شامل هماهنگی وزارت آموزش و پرورش با سازمان‌های مرتبط، تخصیص شفاف و به‌موقع منابع مالی، برگزاری جلسه‌های مشترک با معلمان، اطلاع‌رسانی دقیق، حمایت روانی و اجتماعی، به‌روزرسانی معیارهای ارزیابی متناسب با سمت‌های مختلف و توسعه حرفه‌ای پایدار است. با توجه به این سناریو، برنامه‌ای برای مدیریت تأثیرات ارائه می‌شود تا با حفظ عدالت و شفافیت، اثرات مثبت، تقویت و آثار منفی، کاهش یابد.

در مقایسه با پژوهش‌های پیشین، مطالعه حاضر ضمن همسویی با برخی یافته‌ها، به ابعاد جدیدی از رتبه‌بندی معلمان نیز می‌پردازد. شباهت‌ها در تأکید بر اهمیت کیفیت عملکرد معلمان و نقش آن در بهبود آموزش (ر.ک: مولایی و یاری حاج عطالو، ۱۳۸۴) و لزوم وجود یک ساختار نظام‌مند برای ارزیابی (ر.ک: نامداری و پاک‌نظر، ۱۳۹۹) مشهود است. همچنین این پژوهش با یافته‌های عزیزی تراب و همکارانش (۱۴۰۱) درباره تأثیر متغیرهای راهبردی نظیر منابع مالی، موانع فرهنگی و استرس شغلی بر کیفیت بخشی معلمان همسو است. تأکید بر نقش برنامه‌های اصلاحی در ارتقای صلاحیت‌های حرفه‌ای و نگهداشت معلمان کارآمد که رودرینگیوز و همکاران (۲۰۲۰) مطرح کردند نیز در نتایج ما بازتاب دارد.

با این حال پژوهش حاضر با رویکردی جامع‌تر، نه تنها به شناسایی ابعاد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی رتبه‌بندی و تأثیرات مثبت و منفی هر کدام می‌پردازد، بلکه به طور خاص به مسائل مربوط به اعتبار و عدالت در ارزیابی و چالش‌های روانی برای معلمان، توجه ویژه‌ای دارد که در پژوهش‌های دیگر کمتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند. این مطالعه همچنین با برجسته کردن لزوم توجه به منزلت حرفه‌ای معلم و جلوگیری از رقابت ناسالم، از مطالعات پیشین که بیشتر بر جنبه‌های سازوکاری یا راهبردی تمرکز داشتند، فراتر می‌رود و یک چارچوب واقع‌بینانه و مبتنی بر عدالت و شفافیت را برای موفقیت

طرح رتبه‌بندی پیشنهاد می‌کند.

در نهایت یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بدون در نظر گرفتن تمامی ابعاد و چالش‌ها، به‌ویژه محدودیت‌ها در قوانین و مقررات (ر.ک: Dandalt & Brutus: 2020) و نیاز به حمایت‌های مالی، سیاسی، زیرساختی و اخلاقی (ر.ک: Tanang & Abu, 2014)، اجرای نظام رتبه‌بندی به طور مؤثر و با رضایت معلمان امکان‌پذیر نخواهد بود.

هرچند این نظام، پتانسیل بالایی در شناسایی نقاط قوت و ضعف معلمان، انگیزش حرفه‌ای و ارتقای کیفیت آموزش دارد، در عمل، چالش‌های متعددی از جمله ناعادلانه بودن ارزیابی‌ها، فقدان شفافیت در فرایندها، فشارهای روانی و کاهش ترغیب به همکاری در آن دیده می‌شود. در کنار این عوامل، نداشتن طراحی مناسب و ارزیابی دقیق و عادلانه، منجر به احساس بی‌عدالتی و بی‌اعتمادی در بین معلمان شده است، تا جایی که این عوامل به کاهش روحیه، کاهش تمرکز بر اهداف اصلی آموزش و افزایش تنش‌های سازمانی و اجتماعی منجر شده است. همچنین تأثیرات منفی نظام رتبه‌بندی در ایجاد رقابت‌های ناسالم و فشارهای روانی بر معلمان، کیفیت فرآیند آموزش و تربیت دانش‌آموزان را کاهش می‌دهد و در بلندمدت، بر اثربخشی نظام آموزشی، تأثیر منفی می‌گذارد.

از طرف دیگر در صورت طراحی و اجرای صحیح، این نظام، فرصت‌هایی برای توسعه حرفه‌ای معلمان، ارتقای فرهنگ همکاری، بهره‌مندی از داده‌های دقیق در سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری‌های سازمانی و تثبیت نظام‌های انگیزشی مبتنی بر شایستگی و عملکرد فراهم می‌کند. از این رو رسیدن به اهداف مثبت، نیازمند اصلاحات اساسی در تدوین معیارهای ارزیابی، ایجاد فرایندهای شفاف و منصفانه، توسعه امکانات آموزشی و حرفه‌ای و حمایت عملی و فرهنگی از معلمان است.

در مجموع اجرای نظام رتبه‌بندی معلمان، بدون توجه به تمامی ابعاد و تهدیدهای آن و ناتوانی در مدیریت چالش‌های فراروی نمی‌تواند نقش مؤثر و کارآمدی در بهبود نظام آموزش و تربیت داشته باشد. بنابراین نیازمند رویکردی جامع، علمی و واقع‌بینانه است که علاوه بر رعایت عدالت و شفافیت، بر توسعه حرفه‌ای، رضایت معلمان و اعتمادسازی عمومی تأکید ورزد، تا بتواند به عنوان یک ابزار قدرتمند در مسیر تحقق اهداف آموزش و پرورش کشور ایفای نقش کند.

توصیه‌های سیاستی

برای بهبود نظام رتبه‌بندی معلمان و افزایش کیفیت آموزش و پرورش برای هر یک از تأثیرات منفی، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. ایجاد «امتیاز مشترک مدرسه‌ای» یعنی بخشی از امتیاز رتبه معلمان از عملکرد جمعی مدرسه و پروژه‌های مشترک بیاید. مجری آن، وزارت آموزش و پرورش به‌علاوه مدیران مدارس باشند و زمان اجرای آن سه الی شش ماه باشد.
۲. نظام «اعتبارسنجی کیفی» شامل بازدید کلاسی، مشاهده تدریس و ارزیابی مهارت واقعی پیشنهاد می‌شود. مجری آن، کمیته‌های تخصصی استانی و نه مدیر مدرسه طراحی شود و زمان اجرای آن دوازده الی هجده ماه اختصاص یابد.
۳. بازنگری معیارها و حذف فعالیت‌هایی که بار روانی بالا و اثر آموزشی پایین دارند (مثل مدارک تکراری) در دستورکار قرار گیرد. مجری آن، کارگروه ملی رتبه‌بندی و زمان اجرای آن سه ماه باشد.
۴. ایجاد «سامانه بازخورد و مسیر پیشرفت فردی معلمان» برای این کار تطبیق معیارها با شرایط کاری و ارزیابی مبتنی بر مشاهده و عملکرد واقعی، همچنین طراحی معیارهای قابل اجرا و غیر تبعیض‌آمیز ایجاد شود. مجری آن، کمیته‌های تخصصی استانی و ارزیابان حرفه‌ای آموزش‌دیده انتخاب شوند. زمان اجرای آن، میان مدت (شش الی دوازده ماه) برای بازطراحی معیارها و بلندمدت (دوازده الی هجده ماه) برای استقرار کامل نظام منطقه‌محور در نظر گرفته شود.
۵. استفاده از عنوان‌های «سطح حرفه‌ای» به جای «رتبه ۱ تا ۵» و ممنوعیت اعلام عمومی رتبه‌ها در دستورکار قرار گیرد. مجری آن، وزارت آموزش و پرورش به‌علاوه سامانه رتبه‌بندی و زمان اجرا، سه ماه باشد.

منابع

- ج، رایل جی (۱۳۸۹) راهنمای عملی ارزیابی تأثیر اجتماعی، ترجمه محمدعلی رضانی و مرتضی قلیچ، تهران، جامعه‌شناسان.
- حاجی‌بابایی، حمیدرضا و وحید کیارشی و مهدی ادهم و عباس صدری و هاشم مسعودی آشتیانی (۱۳۹۲) نظام رتبه‌بندی حرفه‌ای معلمان و جذب و تأمین منابع انسانی وزارت آموزش و پرورش، معاونت توسعه و پشتیبانی وزارت آموزش و پرورش، تهران، نگارش شرق.
- روچ، کریس (۱۳۸۷) ارزیابی تأثیر پروژه، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، نشر اختران با حمایت مالی دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
- عزیزی تراب، زهرا و بهناز مهاجران و محمد حسنی (۱۴۰۱) «طراحی الگوی کیفیت‌بخشی نظام رتبه‌بندی معلمان»، پژوهش در نظام‌های آموزشی، دوره شانزدهم، شماره ۵۷، صص ۳۷-۵۰.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23831324.1401.16.57.3.2>.
- فاضلی، محمد (۱۳۹۶) ارزیابی تأثیرات اجتماعی، شهرداری تهران، اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران، جامعه‌شناسان.
- قاضی میرسعید، سید سعید (۱۴۰۲) نقد آیین‌نامه رتبه‌بندی معلمان و ارائه راهکار، قابل دسترسی در:
<https://iranthinktanks.com/criticizing-the-teacher-rating-regulations-and-providing-a-solution/>
- قانون نظام رتبه‌بندی معلمان (۱۴۰۱) وزارت آموزش و پرورش.
- مولایی، زینب و جهانگیر یاری حاج عطالو (۱۳۸۴) «نقش رتبه‌بندی معلمان بر بهبود اشتیاق شغلی آنان در مدارس متوسطه شهرستان مراغه»، نشریه علمی رویکردهای پژوهشی نوین مدیریت و حسابداری، دوره ۶، شماره ۲۰، صص ۱۶۰۴-۱۶۱۶.
<https://www.majournal.ir/index.php/ma/article/view/1364>.
- نامداری پژمان، مهدی و محدثه پاک‌نظر (۱۳۹۹) «ساختار تربیت معلم در کشورهای شرق آسیا با تأکید بر نظام سنجش صلاحیت و رتبه‌بندی معلمان»، فصلنامه پژوهش در تربیت معلم، دوره ۴، شماره ۲، صص ۳۵-۹.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26457725.1400.4.2.1.5>.
- نظری، شهرام و بهزاد دیوکان و محسن کوثری‌پور (۱۳۹۸) «تبیین شاخص‌های ارزیابی عملکرد معلمان تربیت بدنی شهر تهران»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۱۴۱، صص ۱۰۷-۱۲۴.
- Dor: <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.10174133.1399.36.1.6.0>.
- وان‌شوتن، مارلیس و فرانک ونکلی و رول اسلوتوگ (۱۳۸۸) «مفهوم‌پردازی فرآیند تغییر اجتماعی و پیامدهای اجتماعی»، در: راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، تألیف بکر و دیگران، ترجمه هادی جلیلی، دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، تهران.

- Dandalt, E., & Brutus, S. (2020) Teacher performance appraisal regulation: A policy case analysis. NASSP Bulletin, 104(1), 20-33.
Doi: 10.1177/0192636520911197.
- Mangiante, E. M. S. (2011) Teachers Matter: Measus of Teacher Effectiveness in low- Income Minority schools. Educational Assessment Evaluation and Accountability, 23(1), 41-63.
Doi: 10.1007/s11092-010-9107-x.
- Rodriguez, L. A., Swain, W. A., & Springer, M. G (2020)-Sorting through performance evaluations: The influence of performance evaluation reform on teacher attrition and mobility. American Educational Research Journal, 57(6), 2339-2377.
- Tanang, H., & Abu, B. (2014) Teacher Professionalism and Professional Developme Practices in South Sulawesi, Indonesia. Journal of curriculum andteaching, 3(2), 25-42.
Doi:10.5430/jct.v3n2p25.